

Κραυσίδωνας - Ζώνη Επαφής

Γιώργης Νουκάκης

Επιβλέποντες καθηγητές:

Φοίβη Γιαννίση

Γιώργος Τζιρτζιλάκης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Φεβρουάριος 2013

Κραυσίδωνας - Ζώνη Επαφής

Γιώργης Νουκάκης

Επιβλέποντες καθηγητές:

Φοίβη Γιαννίση

Γιώργος Τζιρτζιλάκης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας - Φεβρουάριος 2013

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Δρ Αθανάσιο Κουτρούμπα, ιδρυτή του Εντομολογικού Μουσείου Βόλου και τον κ Μάρκο Βαξεβανόπουλο της ιδρυτικής ομάδας του Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Βόλου, για τις συνεντεύξεις που μου έδωσαν. Ακόμα την κα Αίγλη Δημόγλου διευθύντρια του ΔΗΚΙ, και τον κ Στάθη Χαλασάρα εκ των ιδρυτών του Συλλόγου Φίλων Κραυσίδωνα για τις πολύτιμες πληροφορίες και το υλικό. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου Φοίβη Γιαννίση και Γιώργο Τζιρτζιλάκη για την σημαντική τους καθοδήγηση και υποστήριξη κατά την διάρκεια της διεξαγωγής της διπλωματικής μου εργασίας.

Κραυσίδωνας - Ζώνη Επαφής

Περίληψη

Εξετάζοντας τον χώρο του χειμάρρου Κραυσίδωνα και τις ιστορικές συνθήκες που τον διαμόρφωσαν θα ερευνήσουμε, ανατρέχοντας στις ιδέες της Ντόνα Χάραγουεϊ (Donna Haraway) και του Τζόρτζιο Αγκάμπεν (Giorgio Agamben) αλλά και στις πρακτικές του Μαρκ Ντάιον (Mark Dion), την σχέση φυσικού και ανθρωπογενούς σε μία σύγχρονη πόλη, και κυρίως την αντίστοιχη σχέση ζώου και ανθρώπου.

Η Χάραγουεϊ στο βιβλίο της *Όταν Συναντώνται τα Είδη* παίρνει αφορμή από την ενασχόλησή της με το άθλημα της *dog agility* (ευκινησία ή δεξιότητα σκύλων), για να μιλήσει για μία άλλη παγκοσμιοποίηση, σε μία *ζώνη επαφής* όπου και όταν τα είδη συναντώνται. Στον Βόλο έναν χώρο, ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως «*ζώνη επαφής*», δηλαδή ως έναν τόπο συνάντησης του ανθρώπου με το ζώο, αποτελεί ο χειμάρρος Κραυσίδωνας, όπου το «φυσικό» και το ανθρωπογενές στοιχείο αναμειγνύονται. Διάφορες ομάδες ανθρώπων αλληλεπιδρούν με τον χώρο του Κραυσίδωνα αλλά και ένας μεγάλος αριθμός σπονδυλωτών συχνάζει στην κοίτη του χειμάρρου.

Ο όρος της Χάραγουεϊ *φυσικοπολιτισμοί* υποδηλώνει την ασάφεια της διαχωριστικής τομής μεταξύ φύσης και πολιτισμού, την θεώρηση της φυσικής και της ανθρωπίνης παραγωγής ως κάτι διαπλεκόμενο ή και ως κάτι ενιαίο και την πεποίθηση ότι η έννοια της φύσης αποτελεί μία συνεχώς επαναεπινοούμενη τεχνητή κατασκευή. Ο Μαρκ Ντάιον θεωρεί ότι «...η φύση αποτελεί ένα από τα πιο γόνιμα πεδία για την παραγωγή της ιδεολογίας»¹ και ότι τα Μουσεία Φυσικής Ιστορίας «...αποτελούν έναν από τους πιο ουσιαστικούς τρόπους για κάθε έρευνα του πως μία κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα κατασκευάζει και επιδεικνύει την αλήθεια της για την φύση»², ενώ οι μεταβολές στο περιεχόμενό τους αντανακλούν την αστάθεια της κοινωνικής αυτής κατηγορίας.

Ο χειμάρρος Κραυσίδωνας είναι άμεσα συνδεδεμένος με την ιστορία του Βόλου, με τον πληθυσμό του να μετακινείται ιστορικά μεταξύ του οικισμού του Κάστρου στις εκβολές του χειμάρρου και των χωριών στα ορεινά του τμήματά, ενώ στα νεώτερα χρόνια γύρω από τον χειμάρρο συγκεντρώνονται το λιμάνι, ο σιδηροδρομικός

¹ Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 9.

² Mark Dion. *The Natural History Box: Preservation, Categorization and Display, 1995* in Graziose, Corrin Lisa, Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 134.

σταθμός και διάφορες βιομηχανίες αλλά και ο προσφυγικός συνοικισμός της Νέας Ιωνίας ανεγείρεται στην βορειοδυτική του όχθη.

Κάνοντας μία ετυμολογική ανάλυση της λέξης *companion* (σύντροφος) η Χάραγουεϊ μας πληροφορεί ότι προέρχεται από το λατινικό *cum panis* 'με ψωμί', δηλαδή οι σύντροφοι είναι αυτοί που μοιράζονται την τροφή, οι ομοτράπεζοι. Αντίστοιχα η λέξη *species* (είδος, είδη) προέρχεται από το λατινικό *specere* «*με τους τόνους του 'κοιτώ' και 'παρατηρώ'*», αλλά αναφέρεται και σε μία νοητική εντύπωση, συνδεδεοντας έτσι το βλέπειν με το σκέπτεσθαι, αλλά και την ανταπόδοση του βλέμματος στο ζώο με τον σεβασμό (*respect*) και την ευγένεια (*politeness*) την οποία συνδέει με την σύνταξη της πόλεως (*polis-polite*). Τα ζώα της πόλης εκμεταλλεύονται στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού – της ανθρώπινης παραγωγής, τρέφονται με τα υπολείμματα της ανθρώπινης τροφής πράγμα που ίσως τα καθιστά *είδη συντρόφους*.

Ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν (Giorgio Agamben) στο βιβλίο του *Το ανοιχτό: άνθρωπος και ζώο* (*L'aperto: l'uomo e l'animale*) επιχειρεί μία ανάγνωση της ανθρωπολογικής μηχανής του δυτικού πολιτισμού, ξεκινώντας από το Ταλμούδ και τους Γνωστικούς και καταλήγοντας στον Χάιντεγκερ. Σύμφωνα με τον Αγκάμπεν η γραμμή που διαχωρίζει το ζώο από τον άνθρωπο αποτελεί «...ένα κινητό όριο μέσα στον άνθρωπο, και χωρίς αυτήν την οικεία τομή η απόφαση του τι είναι ανθρώπινο και τι δεν είναι πιθανόν να μην ήταν δυνατή. Η ανθρωπολογική μηχανή μπορεί να λειτουργήσει μόνο εγκαθιδρύοντας μία ζώνη αδιαφορίας στο κέντρο της, μέσα στην οποία [...] η συνάρθρωση μεταξύ ανθρώπινου και ζωικού, ανθρώπου και μη-ανθρώπου, ομιλούντος όντος και έμβιου όντος, πρέπει να λάβει χώρα.»³

Και ίσως καταφέρουμε να σταματήσουμε την ανθρωπολογική μηχανή κατανοώντας την και διακινδυνεύοντας τον εαυτό μας στο χάσμα που χωρίζει τον άνθρωπο από το ζώο.

Ο Μαρκ Ντάιον και ο Αλέξις Ρόκμαν (Alexis Rockman) στο έργο τους *Τσιμεντένια Ζούγκλα* (*Concrete Jungle*) αναφέρονται στην συμβίωση του ανθρώπου με άλλους ζωντανούς οργανισμούς στις σύγχρονες πόλεις.

«Είναι σαν την εκδίκηση των καταπιεσμένων· άσχετα με τον βαθμό του ελέγχου υπάρχει πάντα μία μύγα στην αλοιφή. [...] Αυτά τα πλάσματα μας θυμίζουν συνεχώς την θέση μας στο βιολογικό συμβόλαιο. Μας θυμίζουν ότι, όπως όλα τα ζώα, εμπλεκόμαστε σε μία σειρά σχέσεων με άλλα ζώα – και ότι δεν επωφελούμαστε από

³ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 16, 38.

*κάποιες από αυτές τις σχέσεις. [...] ...Αυτά τα ζώα μας θυμίζουν ότι κι εμείς είμαστε ζώα – και άρα θνητοί.»*⁴

Ίσως το διακύβευμα είναι το πώς θα μετατρέψουμε την ζώνη αδιαφορίας που εγκαθιστά η ανθρωπολογική μηχανή μεταξύ του ανθρώπου και του ζώου σε ζώνη επαφής.

⁴ Dion, Mark and Alexis Rockman. *Concrete Jungle: A Discussion with Alexis Rockman (extract)* 1991 στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 119, 120.

Kravsidonas – Contact Zone

Summary

By examining the space of the Kravsidonas watercourse, and the historical conditions that formed it, we will investigate the relationship between natural and man-made in a contemporary city, and mostly the counterpart relationship between animal and human. In our attempt we will look upon the ideas of Donna Haraway and Giorgio Agamben, and the practice of Mark Dion.

In her book *When Species Meet*, Haraway inspired by the dog agility sport, refers to an alter-globalization, in a *contact zone*, when and where species meet. In the town of Volos the Kravsidonas watercourse, where 'natural' and man-made elements mingle, is a place which could act as a 'contact zone', as a meeting place for the man with the animal. Various groups of people interact with Kravsidonas' space and a great number of vertebrates frequent its beds.

Haraway's term *naturecultures* suggests the ambiguity of the separation line between nature and culture, the view of the natural and human production as entangled or even as unified, and the belief that the notion of nature is a constantly reinvented artificial construct. Mark Dion considers that '*...nature is one of the most sophisticated arenas for the production of ideology*'¹ and that Natural History Museums '*...are one of the most essential sites for any investigation into how a dominant cultural group constructs and demonstrates its truth about nature*'², while changes in its contents reflect the instability of this social category.

Kravsidonas watercourse is directly linked to the history of Volos, since its population moves historically between the Kastro settlement on the watercourse's estuary and the villages on its mountain parts, while on modern times the port, the railway station and several industries concentrate around the watercourse. Furthermore, the immigrant district of Nea Ionia is constructed on its northeast bank.

Through an etymological analysis Haraway informs us that the word *companion* derives from the Latin words *cum panis* 'with bread', hence companions are those who share the food, the '*messmates at table*'. Likewise the word *species* derives from the Latin *specere*, '*with its tones of "to look" and "to behold"*', but it also refers to a

¹ Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 9.

² Mark Dion. *The Natural History Box: Preservation, Categorization and Display, 1995* in Graziose, Corrin Lisa, Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 134.

conceptual impression, connecting thus *seeing* with *thinking* but also *looking back* to the animal, with *respect* and *politeness* which Haraway links to the forming of the city (*polis*). The urban animals take advantage of elements of the human civilization – of the human production, they feed with the residue of the human food which might make them *companion species*.

Giorgio Agamben in his book *The Open: Man and Animal* (*L'aperto: l' uomo e l' animale*) attempts a reading of the anthropological machine of western civilization, beginning with Talmud and the Gnostics and concluding with Heidegger. According to Agamben the line which separates man from animal is '*a mobile border within man, and without this intimate caesura the very decision of what is human and what is not would probably not be possible. [...] (The anthropological machines) are able to function only by establishing a zone of indifference at their centers, within which [...] the articulation between human and animal, man and non-man, speaking being and living being, must take place.*'³

And we might be able to stop the anthropological machine by understanding it and by risking ourselves in the gap that separates man and animal.

Mark Dion and Alexis Rockman in their work *Concrete Jungle* refer to the symbiosis of man with other living organisms in contemporary cities.

*'It's like the return of the repressed; no matter how controlled or controlling, there is always a fly in the ointment. [...] These creatures are constant reminders of our part in the biological contract. They remind us that, like all animals, we are implicated in a set of relations with other animals – and that we do not benefit from some of those relationships. [...] ...These animals remind us that we too are animals – and therefore mortal.'*⁴

Maybe what is at stake is how to convert the zone of indifference that establishes the anthropological machine between man and animal into a contact zone.

³ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, p. 16, 38.

⁴ Dion, Mark and Alexis Rockman. *Concrete Jungle: A Discussion with Alexis Rockman (extract)* 1991 στο Grazie, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 119, 120.

Εισαγωγή

Όπως αναφέρει ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν (Giorgio Agamben) στο κείμενό του *Το ανοιχτό: άνθρωπος και ζώο*, η σχέση του ανθρώπου με το ζώο απασχόλησε την δυτική σκέψη σε όλη την ιστορία της. Αν και στην εποχή μας κάθε παράδοση που διαμεσολαβεί μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης έχει διαρραγεί, απομακρύνοντας το ζώο από τον πρώτο κύκλο που περιβάλλει τον άνθρωπο¹, το ζώο εξακολουθεί να αποτελεί μέρος του κόσμου μας και το ερώτημα της σχέσης μας μαζί του δεν έχει πάψει να τίθεται.

Το ζώο εξακολουθεί να βρίσκεται ακόμα στο άμεσο περιβάλλον μας, απ' όπου θα περίμενε κανείς να απουσιάζει, στην κατεξοχήν επικράτεια του ανθρώπινου πολιτισμού, την σύγχρονη πόλη. Συνήθως προτιμά στις πόλεις παραμελημένους από τον άνθρωπο χώρους. Χώρους διαμορφωμένους, ή (ίσως) διαταραγμένους, από τον άνθρωπο, στους οποίους όμως δίνεται, συχνά ακούσια, στην φύση κάποιος βαθμός ελευθερίας να αναπτυχθεί. Στον Βόλο έναν τέτοιο χώρο, ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως «ζώνη επαφής», όπως εννοεί τον όρο η Ντόνα Χάραγουεϊ (Donna Haraway), δηλαδή ως έναν χώρο συνάντησης του ανθρώπου με το ζώο, αποτελεί ο χειμάρρος Κραυσίδωνας.

Ο χώρος του Κραυσίδωνα επηρεάζεται και διαμορφώνεται από την διαλεκτική σχέση της φυσικής με την ανθρώπινη «παραγωγή», έχοντας ως αποτέλεσμα αυτό που η Χάραγουεϊ ονομάζει *φυσικοπολιτισμούς* (*naturecultures*). Εξετάζοντας τον χώρο του χειμάρρου και τις ιστορικές συνθήκες που τον διαμόρφωσαν θα ερευνήσουμε, ανατρέχοντας στις ιδέες της Χάραγουεϊ και του Αγκάμπεν και στις πρακτικές του Μαρκ Ντάιον (Mark Dion), την γραμμή που χωρίζει την φύση από την πόλη και τον πολιτισμό, και κυρίως την αντίστοιχη τομή μεταξύ ζώου και ανθρώπου.

¹ John Berger, *Why Look at Animals?*, p. 12.

A. Ζώνη Επαφής

Η Ντόνα Χάραγουεϊ στο βιβλίο της *Όταν Συναντώνται τα Είδη* (*When Species Meet*) παίρνει αφορμή από την ενασχόλησή της με το άθλημα της *dog agility* (ευκινησία ή δεξιότητες σκύλων), στο οποίο επιδίδεται με το αυστραλιανό τσομπανόσκυλό της Καγιέν, για να μιλήσει για μία άλλη παγκοσμιοποίηση, για μία *alter-globalisation*, μία *autre-mondialisation*, σε μία ζώνη επαφής όπου και όταν τα είδη συναντώνται.² Το άθλημα της δεξιότητας σκύλων απαιτεί τον απόλυτο συντονισμό και την συνεργασία του ανθρώπου με τον σκύλο του με σκοπό ο τελευταίος να εκτελέσει μία σειρά από ασκήσεις σε διάφορα όργανα και εμπόδια. Μία μικρή βαμμένη κίτρινη περιοχή, αποτελεί τον χώρο στον οποίο ο σκύλος πρέπει να πατήσει για να ολοκληρώσει το αγώνισμα· ο χώρος αυτός ονομάζεται *contact zone* – ζώνη επαφής.

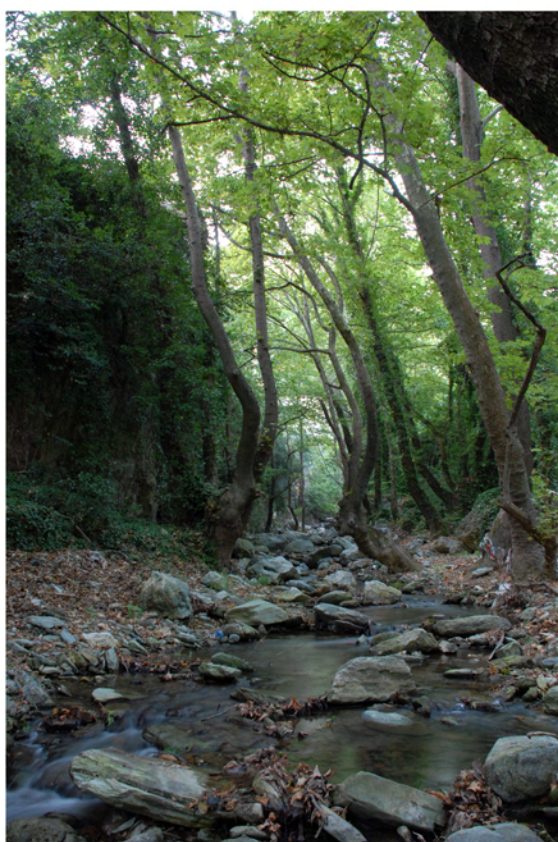
Η Χάραγουεϊ παραλληλίζει την έννοια της ζώνης επαφής με την έννοια του *οικότονου*. Ο όρος αυτός αναφέρεται στην μεταβατική ζώνη μεταξύ δύο γειτονικών οικοσυστημάτων που περιέχει μερικά από τα είδη και τα χαρακτηριστικά του καθενός από αυτά αλλά και συγκεκριμένα είδη που δεν υπάρχουν στα προηγούμενα οικοσυστήματα.³

«Ακόμα πιο καθυστερημένα στα διλήμματα της εκπαίδευσής μου στην 'ευκινησία', θυμήθηκα ότι ζώνες επαφής που ονομάζονται *οικότοποι*, με τα αποτελέσματα που έχουν οι τόποι όρια, αποτελούν χώρους όπου σχηματίζονται συναθροίσεις βιολογικών ειδών, έξω από τις ζώνες άνεσής τους. Αυτά τα συμπλεκόμενα όρια αποτελούν τους πλουσιότερους τόπους όπου μπορεί κανείς να κοιτάξει για οικολογική, εξελικτική και ιστορική ποικιλία. Ζω στην βόρειο-κεντρική Καλιφόρνια όπου, στην μεγάλη γεωλογική κλίμακα των πραγμάτων, οι μεγάλες αρχαίες συναθροίσεις των βόρειων και των νότιων ειδών αναμιγνύονται, παράγοντας εξαιρετική πολυπλοκότητα. Το σπίτι μας βρίσκεται κατά μήκος ενός ρέματος σε μία απότομη κοιλάδα, απ' όπου ανεβαίνοντας είτε στις βορεινές είτε στις νότιες λοφοπλαγιές βρίσκεται κανείς δραματικά μέσα σε οικολογικά μεταβαλλόμενες συναθροίσεις ενός μίγματος ειδών. Οι φυσικό-πολιτισμικές ιστορίες εγγράφονται πάνω στη γη: οι πρώην δαμασκηνώνες, τα πρώην βοσκοτόπια και τα μοτίβα υλοτόμησης, συναγωνίζονται με την γεωλογική σύνθεση του χώματος και τις μεταβολές της υγρασίας, για να διαμορφώσουν τους σημερινούς, ανθρώπινους και μη κατοίκους της περιοχής.»⁴

² Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 3.

³ <http://www.aegean.gr/environment/eda/Envirohelp/greece/glossary/orologiaE.html>

⁴ Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 217.

A.2. Γεωγραφική περιγραφή χειμάρρου Κραυσίδωνα (Παρατηρήσεις μετά από περιηγήσεις και έρευνες στο χειμάρρο):

Ο Κραυσίδωνας θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο τμήματα:

α. στο τμήμα έξω από την πόλη του Βόλου (βορειοδυτικά του περιφερειακού), με τις διάφορες διακλαδώσεις του, και

β. στο τμήμα μέσα στα όρια της πόλης.

Το τμήμα μέσα στα όρια της πόλης στο οποίο θα επικεντρωθούμε θα μπορούσε με τη σειρά του να χωριστεί σε τρία τμήματα:

β.1. στο τμήμα από τον περιφερειακό του Βόλου μέχρι τις σιδηροδρομικές γραμμές

β.2. στο τμήμα από τις σιδηροδρομικές γραμμές μέχρι την λεωφόρο Αθηνών

β.3. στο τμήμα από την λεωφόρο Αθηνών μέχρι τις εκβολές του χειμάρρου.

α. Το τμήμα έξω από την πόλη του Βόλου

Το τμήμα έξω από την πόλη του Βόλου αποτελείται από διάφορα ρέματα με κύρια το Μέγα Ρέμα που διασχίζει την Μακρυνίτσα, και τις ρεματιές της Μπράνης και της Μάνας που περνούν από την Πορταριά το Κατηχώρι και τις Σταγιάτες.⁵

Στα ρέματα αυτά συναντά κανείς υπολείμματα νερόμυλων και δριστελών, ενώ παράλληλα στο Μέγα Ρέμα διατηρείται σε κάποια τμήματά του το παλιό καλντερίμι που ένωνε την Μακρυνίτσα με τον Βόλο. Στην βορειοδυτική όχθη του Μεγάλου Ρέματος δεσπόζει ο γυμνός βραχώδης λόφος του Σαρακηνού. Σε ένα μέρος των πλαγιών του έχει δενδροφυτευτεί με χαλέπια πεύκη είδος που δεν συναντάται στην αυτοφυή τοπική χλωρίδα, κάνοντας το τοπίο να μοιάζει περισσότερο με Αττικό παρά με Πηλιορείτικο. Οι πηγές του Μεγάλου Ρέματος φτάνουν μέχρι τους πρόποδες της κορυφής Πλιασίδι που έχει υψόμετρο 1.547 μ.⁶

Το Μέγα Ρέμα και οι διακλαδώσεις του παρουσιάζουν μία σχετικά αναλλοίωτη από τον άνθρωπο εικόνα. Το «φυσικό» υπερισχύει των ανθρωπογενών επεμβάσεων. Έχει την εικόνα που θα είχε ο Κραυσίδωνας κατά το παρελθόν και στο τμήμα του μέσα στα όρια της πόλης.

⁵ Κραυσίδωνας, Πηγή Ζωής, 6/θ Πιλοτικό Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Πορταριάς 'Ν. Τσοποτός', Πορταριά, 2001, http://www.pi-schools.gr/download/programs/Oloimero/oloimero_01_03/portaria/krafsidonas%20.pdf

⁶ Νίκος Χαράτσης, *Οδηγός Πηλίου για περιπατητές*, σελ. 7.

β. το τμήμα μέσα στα όρια της πόλης.

Ο χειμάρρος του Κραυσίδωνα αποτελεί έναν χώρο στην πόλη του Βόλου όπου το «φυσικό» και το ανθρωπογενές στοιχείο αναμιγνύονται. Ένας μεγάλος αριθμός σπονδυλωτών κατοικεί ή συχνάζει στον χώρο του χειμάρρου.

β.1. το τμήμα από τον περιφερειακό του Βόλου μέχρι τις σιδηροδρομικές γραμμές

Στο τμήμα αυτό το νερό έχει διοχετευθεί σε ένα σκεπασμένο κανάλι στην άκρη της κοίτης του. Όταν δεν βρέχει το ρέμα εμφανίζεται ξερό, σαν ένα λιβάδι το καλοκαίρι, πριν από τον φθινοπωρινό του καθαρισμό. Στο τμήμα αυτό υπάρχει ένα από τα ελάχιστα σημεία πρόσβασης στην κοίτη. Ο χειμάρρος αποτελεί διαχωριστικό όριο μεταξύ του Βόλου και της Νέας Ιωνίας.

Ζώα: σαύρες, πουλιά (κυρίως κορακοειδή, δεκοχτούρες και στρουθιόμορφα), σκαντζόχοιροι (στο βόρειο τμήμα), γάτες, σκύλοι, το καλοκαίρι βόσκουν ορισμένα άλογα.

Άνθρωποι: Λίγο νοτιότερα από την Περιφερειακή οδό, στην δυτική όχθη υπάρχει συνοικισμός Τσιγγάνων, οι οποίοι είναι κυρίως παλιατζήδες και παλαιοπώλες. Κατοικούν σε κτιστά σπίτια. Κυνηγούν με σκυλιά σκαντζόχοιρους τους οποίους καταναλώνουν.

Ιδιοκτήτες σκύλων βολτάρουν με τα ζώα τους.

Έφηβοι που περιηγούνται, κάνουν γκραφίτι.

Εντομολογικό Μουσείο Βόλου, Δόκτορας Αθανασίου Κουτρούμπα.

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Βόλου

Συνοικισμός Νέας Ιωνίας στην δυτική όχθη του χειμάρρου.

Εργοστάσια: Μεταξουργείο Ετμεκτζόγλου (έχει μετατραπεί σε πολιτιστικό κέντρο), υφαντουργείο 'Λεβιάθαν', των Ζ. Μουρτζούκου και Ζ. & Ι. Λεβή (στεγάζει εκπαιδευτικές υπηρεσίες).

β.2. το τμήμα από τις σιδηροδρομικές γραμμές μέχρι την λεωφόρο Αθηνών

Εδώ το νερό επανεμφανίζεται στην επιφάνεια του χειμάρρου, και υπάρχει συνεχής ροή καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Η κοίτη του χειμάρρου έχει στρωθεί με τσιμέντο. Άλλο ένα ανεπίσημο σημείο πρόσβασης στο ύψος του εργοστασίου Τσαλαπάτα.

Ζώα: μικρά ψάρια, βάτραχοι, νεροχελώνες, πουλιά [κορακοειδή, σουσουράδες, γλάροι, ερωδιοί (λευκοτσικνιάς), ποντικοί, γάτες, σκύλοι].

Άνθρωποι: ιδιοκτήτες σκύλων, έφηβοι.

Εργοστάσια: υφαντουργείο Παπαγεωργίου (έχει μετατραπεί στο εμπορικό κέντρο Old City), πλινθοκεραμοποιείο των αδελφών Σ. και Ν. Τσαλαπάτα (μουσείο-πολυχώρος).

Σταθμός ΚΤΕΛ (πρώην εργοστάσιο φωταερίου), Χώρος λιμανιού.

β.3. το τμήμα από την λεωφόρο Αθηνών μέχρι τις εκβολές του χειμάρρου.

Πρόκειται για το «δέλτα» του χειμάρρου. Παρουσιάζει την μεγαλύτερη βιοποικιλότητα. Στο σημείο που συναντά την θάλασσα το νερό έχει διαβρώσει το χώμα και την τσιμεντένια πλάκα που καλύπτει την κοίτη του.

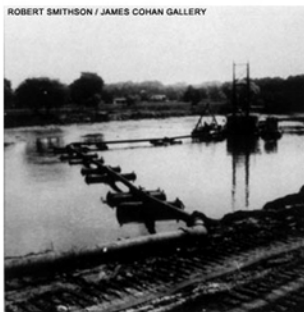
Άνθρωποι: μετανάστες που ψαρεύουν και ταξιτζήδες που περιμένοντας για πελάτες έξω από τον σταθμό των ΚΤΕΛ χαζεύουν ή πετάνε τα άδεια ποτηράκια του καφέ τους.

Ζώα: ψάρια (κέφαλοι, κυρίως στο θαλασσινό νερό αλλά όταν ο χείμαρρος είναι φουσκωμένος εισέρχονται και στην κοίτη του προσελκυσμένοι από τα θρεπτικά συστατικά που κατεβάζει το νερό), βατράχια, νεροχελώνες, παρυδάτια (λασπότρυγας, αλκυόνα) και υδρόβια πουλιά (γλάροι, ερωδιοί, κορμοράνοι, φαλαρίδες), στρουθιόμορφα (σουσουράδες, ψαρόνια, βασιλίσκοι, κορακοειδή κ.α.), ποντικοί, αδέσποτα σκυλιά.

Ο Κραυσίδωνας δεν έχει αντιμετωπιστεί από τις ανθρώπινες δυνάμεις που έχουν την ευθύνη της διαχείρισής του ή την εξουσία άσκησης επεμβάσεων σε αυτόν (πολιτεία, δήμος, περιφέρεια), ως ένα οικοσύστημα, ως ένας χώρος όπου μπορεί να αναπτυχθεί το φυσικό στοιχείο μέσα στην πόλη (πέρα από κάποιες δενδροφυτεύσεις στις όχθες του), αλλά περισσότερο ως ένας αγωγός απομάκρυνσης των όμβριων κυρίως νερών της περιοχής του δυτικού Βόλου. Αποτελεί έναν χώρο υβριδικό ο οποίος έχει διαμορφωθεί τεχνητά αλλά λόγω της παρουσίας του νερού και της απουσίας του ανθρώπου η φύση έχει βρει τον χώρο να αναπτυχθεί και να διαπλέκει με το διαμορφωμένο από τον άνθρωπο χώρο, και το ζώο να τον κατοικήσει. Οι ανθρώπινες κατασκευές στον Κραυσίδωνα αλλοιώνονται και μεταβάλλονται από το νερό, τους φυτικούς και τους ζωικούς οργανισμούς.

Mark Dion, Tate Thames Dig (1999)

Robert Smithson, A Tour of the Monuments of the Passaic (1967)

A.3. Μαρκ Ντάιον: καλλιτέχνης, εξερευνητής, αρχαιολόγος

Ο Μαρκ Ντάιον στο έργο του *Tate Thames Dig* (1999) ανάσκαψε με την βοήθεια εθελοντών τις όχθες του Τάμεση στο ύψος της Tate Britain και της Tate Modern ψάχνοντας για θραύσματα ατομικών και εφήμερων ιστοριών, στο ποτάμι στο οποίο αποδίδεται η ανάπτυξη και οι τύχες του Λονδίνου. Το πλήθος των ευρημάτων, όπως κεραμικοί σωλήνες, κομμάτια πορσελάνης, κελύφη στρειδιών και πλαστικά παιχνίδια, καθαρίστηκαν και ταξινομήθηκαν προσεκτικά κάτω από αρχαιολογικές τέντες, για να εκτεθούν σε μία προθήκη από μαόνι που παρέπεμπε στα *cabinets de curiosités*. Ο φαινομενικά ανιστορικός και σε μεγάλο βαθμό ανερμήνευτος τρόπος ταξινόμησης των ευρημάτων, με παλιά και σύγχρονα αντικείμενα, πολύτιμα και ευτελή, τοποθετημένα μαζί, ανατρέπει την καθιερωμένη μουσειολογική πρακτική αντιμετωπίζοντας το κάθε εύρημα ως ίσης αξίας ιστορικό στοιχείο, αμφισβητώντας την γραμμική ανάγνωση της ιστορίας και αφήνοντας τους θεατές ελεύθερους να κάνουν τους δικούς τους συνειρμούς και συσχετίσεις.⁷

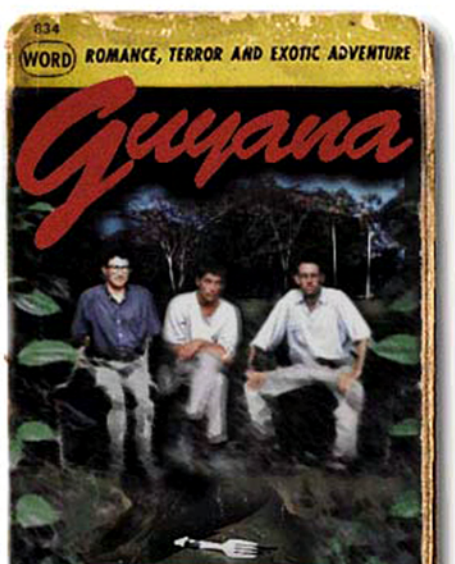
Τριάντα δύο χρόνια νωρίτερα ο Ρόμπερτ Σμίθσον (Robert Smithson) στο έργο του *A Tour of the Monuments of the Passaic, New Jersey* (1967) περιέγραφε με κείμενο και φωτογραφίες την περιήγησή του στον ποταμό Πασάικ, όπου κατέγραφε ως μνημεία διάφορα βιομηχανικά απομεινάρια, εκφράζοντας το ενδιαφέρον του για τους υπολειμματικούς χώρους που παρουσιάζουν αυξημένο βαθμό εντροπίας.⁸ «Ο Σμίθσον με ενδιαφέρει ιδιαίτερα γιατί σφυρηλάτησε μία σύγκλιση μεταξύ της γεωλογίας, της επιστήμης του χρόνου και της κριτικής συζήτησης περί τέχνης», αναφέρει ο Ντάιον. «...Με ενδιαφέρουν καλλιτέχνες που διεύρυναν τον ορισμό της τέχνης και εμπλούτισαν το πεδίο κοιτώντας έξω από αυτό.»⁹ Ο Σμίθσον θεωρούσε αυθαίρετη την κατηγοριοποίηση θραυσμάτων και καλλιτεχνικών μέσων που επιβάλλεται από τα μουσεία φυσικής ιστορίας αλλά και τέχνης. «Η κατηγοριοποίηση της τέχνης σε ζωγραφική, αρχιτεκτονική και γλυπτική μοιάζει να είναι από τα πιο ατυχή πράγματα που έχουν λάβει χώρα. Τώρα όλες αυτές οι

⁷ "Mark Dion Tate Thames Dig 1999." *'Tate Thames Dig', Mark Dion*.

<<http://www.tate.org.uk/art/artworks/dion-tate-thames-dig-t07669/text-summary>>.

⁸ Γιώργος Τζιτζιλάκης, *Το εδαφικό εργαστήριο του «διευρυμένου πεδίου»*, *Αρχιτέκτονες*, τεύχος 49, σελ. 54.

⁹ *Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. Mark Dion*, p. 19.

Mark Dion, AMeter of Jungle (1992)

Mark Dion, On Tropical Nature (1992)

κατηγορίες διαιρούνται σε όλο και περισσότερες, και μοιάζει με μια ατέλειωτη χιονοστιβάδα κατηγοριών...»¹⁰

Όπως και τον Σμίθσον, τον Ντάιον τον ενδιαφέρει η δουλειά σε σχέση με έναν συγκεκριμένο τόπο. «*To site-specific σήμερα δεν είναι αυτό του Bochner, του LeWitt, του Serra ή του Buren, που οριζόταν από τους τυπικούς περιορισμούς μιας τοποθεσίας. Ούτε αυτό του Asher ή του Haacke, που οριζόταν ως ένας κοινωνικός χώρος πλεγμένος στην καλλιτεχνική κουλτούρα. Μπορεί να είναι αυτά συν ιστορικά ζητήματα, σύγχρονες πολιτικές συζητήσεις, η ατμόσφαιρα της pop κουλτούρας, εξελίξεις στην τεχνολογία, η εμπειρία της κακομεταχείρισης ενός καλλιτέχνη από το ίδρυμα που τον φιλοξενεί, ακόμα και η εποχική μετανάστευση των πουλιών. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι να ορίσεις έναν τόπο. Και έτσι έρχεται μία νέα κατανόηση και εκτίμηση από το κοινό. [...] Είναι επίσης σημαντικό να καταλάβει κανείς την ευλυγισία με την οποία οι συνομήλικοί μου κι εγώ αντιμετωπίζουμε την πρακτική μας. Μας είναι προσφιλής η πίστη ότι η παραγωγή μας μπορεί να έχει πολλές μορφές έκφρασης – να γυρίζουμε μια ταινία, να διδάσκουμε, να γράφουμε, να παράγουμε ένα δημόσιο πρότζεκτ, να κάνουμε κάτι για μια εφημερίδα, να επιμελούμαστε ή να παρουσιάζουμε ένα διακριτό έργο σε μία γκαλερί. Οι διαφορές επισημαίνονται, αλλά βλέπουμε το κάθε σάιτ ως ένα ανάμεσα στα πολλά στην διάθεσή μας σε όρους πολιτιστικής εργασίας. Για μένα, η παραγωγή για ένα μουσείο φυσικής ιστορίας, έναν ζωολογικό κήπο ή μία ιστορική εταιρία αποτελούν βιώσιμα ενδεχόμενα. Φυσικά υπάρχει και η ανάποδη όψη σ' αυτό, στο ότι αυτή η πρακτική μπορεί να οδηγήσει σε ένα είδος ερασιτεχνισμού. Και αυτό μπορεί να αποτελεί μία δίκαιη κριτική. Αλλά για μένα, ο ερασιτέχνης αποτελεί έναν πολύ πιο ενδιαφέροντα χαρακτήρα ιστορικά από τον ειδικό. Μερικές από τις μεγαλύτερες συμβολές στην τέχνη και την επιστήμη έχουν έρθει από ερασιτέχνες και όχι από επαγγελματίες.*»¹¹

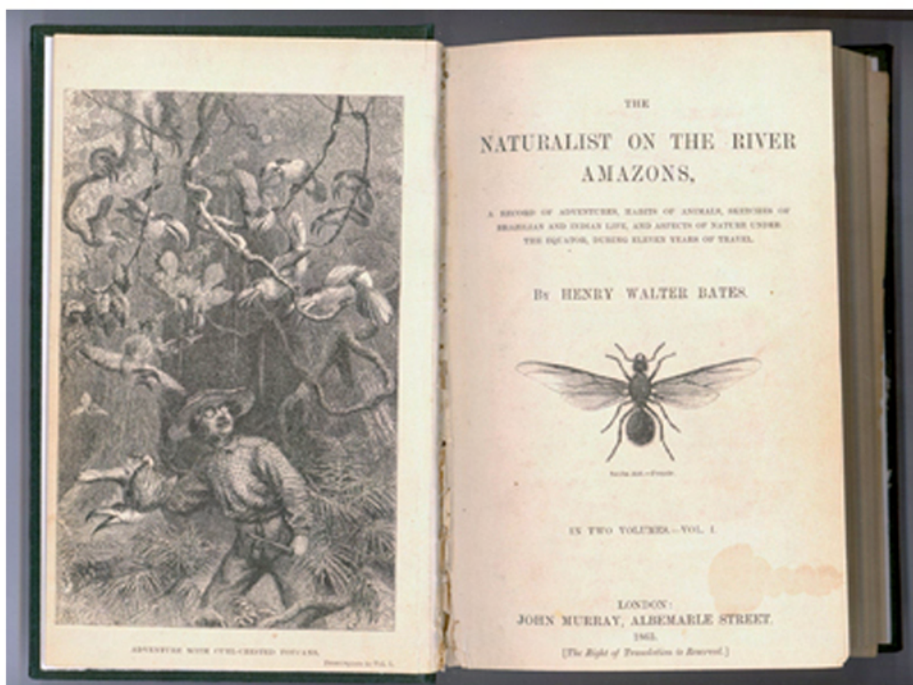
Σε έργα όπως το *On Tropical Nature* (1991) όπου έζησε για τρεις βδομάδες σε απομακρυσμένες ζούγκλες της Βενεζουέλας συλλέγοντας δείγματα τα οποία έστειλε στον εκθεσιακό χώρο στο Καράκας και όπου τα παραλάμβανε το προσωπικό και τα εξέθετε στο κοινό, αλλά και το *A Meter of Jungle* (1992) όπου ταξίδεψε στην Γουιάνα μαζί με τον ζωγράφο Αλέξις Ρόκμαν (Alexis Rockman) και τον φωτογράφο Μπομπ Μπράϊν (Bob Braine), ο Ντάιον αναφέρεται

¹⁰ Liza Graziose Corrin, *Mark Dion's Project: A Natural History of Wonder and a Wonderful History of Nature* στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 50.

¹¹ *Miwon Kwon in conversation with Mark Dion* at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 26, 29.

On Tropical Nature

και εμπνέεται από την φιγούρα του φυσιοδίφη του δέκατου ένατου αιώνα. Η κριτικός τέχνης Μιγούν Κούν σε συνέντευξή της τον ρωτάει:

«Όταν σου πήρα συνέντευξη πριν από μερικά χρόνια κατά την προετοιμασία σου για το *On Tropical Nature* (1991) στην Βενεζουέλα, μιλήσαμε επί μακρόν για την μυθική φιγούρα του φυσιοδίφη στην ιστορία και στην λαϊκή κουλτούρα (με παράδειγμα τότε τον Ιντιάνα Τζόουνς). Υπαινίχθηκα τότε ότι αντί να γίνεις κριτικός απέναντι στα αποικιοκρατικά ερείσματα μιας τέτοιας μορφής, έπαιζες αυτόν τον ρόλο ως μία ανδρική φαντασίωση.

Ντάιον: Θυμάμαι. Αλλά το να υιοθετήσω αυτήν την θέση για λίγο αποτελούσε ίσως τον πιο αποτελεσματικό τρόπο να γίνω κριτικός. Η απομακρυσμένη κριτική είναι ένα χρήσιμο αλλά βαρετό εργαλείο. Μου αρέσει η ιδέα του να ρίχνω τον εαυτό μου μέσα στην συμπλοκή. Ο ρόλος μου στο *On Tropical Nature* ήταν να αποτελέσω έναν μαγνήτη για κριτικό αναστοχασμό. Δεν με πολυενδιέφερε το να υποδείξω ανθρώπους που έζησαν εκατό χρόνια πριν ως κακούς αποικιοκράτες. [...] Ήταν σημαντικό για μένα να κάνω τον διαχωρισμό μεταξύ κάποιου που διατηρεί μία φυτεία με σκλάβους και κάποιου που περνάει χρόνια από την ζωή του σε εξαιρετικά επικίνδυνες και κουραστικές συνθήκες σε αναζήτηση της γνώσης. Μπορεί να είναι και οι δύο αποικιοκράτες αλλά τα εγχειρήματά τους διαφέρουν πολύ.

Κούν: Νομίζω ότι η τάση να συγχέονται οι δύο οφείλεται στην τάση μας να περιγράφουμε την γνώση με χωρικούς όρους, ως επικράτειες.

Ντάιον: Γί' αυτό είναι διπλά σημαντικό να σημειώνουμε τις διαφορές μεταξύ των διαφορετικών ειδών αλληλεπιδράσεων. Ακόμα και μέσα σε μια μικρή ομάδα Βικτωριανών φυσιοδιφών, βρίσκει κανείς απέραντα ανόμοιες στάσεις. Για παράδειγμα ο Άγγλος γεωλόγος μηχανικός Τόμας Μπελτ (*Thomas Belt*, 1832-73) έγραψε το *The Naturalist in Nicaragua* (1874), το οποίο είναι γεμάτο με οξύνους παρατηρήσεις πεδίου αλλά και με μία παρεμβατική λογική και φρικτές προκαταλήψεις απέναντι στους ανθρώπους. Αντιπροσωπεύει τις χειρότερες τάσεις στο είδος. Αλλά η κοσμοθεωρία του είναι πολύ διαφορετική από εκείνη του εκκεντρικού Τσαρλς Γουώτερτον (*Charles Waterton*, 1782-1865), ή του Χένρυ Γουώλτερ Μπέιτς (*Henry Walter Bates*, 1825-95) ή του Άλφρεντ Ράσελ Γουάλας (*Alfred Russel Wallace*, 1823-1913), οι οποίοι πέρασαν μεγάλες περιόδους στις τροπικές ζούγκλες. Δεν ήταν αμέτοχοι των προκαταλήψεων της εποχής τους, αλλά έτρεφαν μεγάλο σεβασμό και εκτίμηση για τους πολιτισμούς και τα άτομα που τους φιλοξένησαν. Ο Μπέιτς έζησε τέσσερα χρόνια στην λεκάνη του Αμαζονίου και εξαρτιόνταν βαθύτατα από τους ανθρώπους στο

Mark Dion, *The Great Munich Bug Hunt* (1993)

Mark Dion, *Roundup: An Entomological Endeavor for the Smart Museum of Art* (2000)

εσωτερικό. Τους χρωστούσε τη ζωή του. Και ο Γουάλας απεχθανόταν τους κοινωνικούς Δαρβινιστές οι οποίοι έκριναν τους ιθαγενείς ως άγριους, χωρίς να τους γνωρίζουν από πρώτο χέρι.

Κουόν: Σε παλιότερα πρότζεκτ, αναφέρθηκες σε διάφορους από αυτούς τους φυσιοδίφες – τον Μπέιτς, τον Γουάλας και στον Γουίλιαμ Μπημ (William Beebe). Προς τι η επικέντρωση σε τέτοιες φιγούρες;

Ντάιον: Το ενδιαφέρον μου έγκειται στην κατανόηση των κινήτρων τους. Θέλω να κατανοήσω αυτό το πράγμα που ονομάζεται περιέργεια – μία επιθυμία για γνώση τόσο δυνατή που ωθεί κάποιον σε απίστευτα παράλογες αποφάσεις. Τι ωθεί κάποιον να αφήσει τις ανέσεις του σπιτιού του, την οικογένειά του, τους φίλους του και την καριέρα του για να ζήσει σε ένα ανοίκειο και επικίνδυνο περιβάλλον που μπορεί να απειλήσει την σωματική και την ψυχική υγεία του; Γιατί να επιλέξει μία χρόνια πολιτισμική απομόνωση σε μια ξένη χώρα περιτριγυρισμένος από ανθρώπους από έναν άλλο κόσμο; Γιατί να επιλέξει χρόνια μοναξιάς με μόνη εγγύηση την αποξένωση όταν γυρίσει στην πατρίδα; Αυτοί οι άνθρωποι δεν ήταν οικο-τουρίστες σε διακοπές – ρίσκαραν κυριολεκτικά τις ζωές τους.

Κουόν: Πιστεύεις ότι τα κίνητρα και οι επιθυμίες των φυσιοδιφών είναι ανάλογα με αυτά του καλλιτέχνη;

Ντάιον: Εν μέρει ναι. Ιστορικά, η ενασχόληση με την φύση ξεκίνησε στο εργαστήριο, στο σπίτι, στην συλλογή. Πράγματα που ζούνε σε απόσταση εισάγονται στο περιβάλλον μας για να μελετηθούν ως δείγματα. Δηλαδή, αυτό που θεωρούνταν ως η παρατήρηση της ζωής στην πραγματικότητα ήταν η παρατήρηση του θανάτου. Και τότε ήρθε η τομή όταν οι φυσιοδίφες μετατράπηκαν σε επιστήμονες πεδίου, όχι μόνο παρατηρώντας τις λειτουργίες της φύσης στο δικό της πλαίσιο, αλλά και ανακαλύπτοντας την φύση ως ένα σύστημα σχέσεων, ως μία οικολογία. Ομοίως, η τέχνη δεν περιορίζεται πλέον στους ιδρυματικούς χώρους τους οποίους δημιουργήσαμε για αυτήν την δραστηριότητα. Είναι περισσότερο στο 'πεδίο' τώρα. Η εστίαση γίνεται στις σχέσεις και στις διαδικασίες – μία οικολογία της τέχνης αν θέλεις – και όχι μόνο σε αντικείμενα εκτός του περιεχομένου τους σαν βιολογικά δείγματα.»¹²

Σε έργα όπως το *The Great Munich Bug Hunt* (1993), όπου μετέφερε έναν τεράστιο πεσμένο κορμό από κάποιο δάσος στον χώρο της έκθεσης όπου με την βοήθεια επιστημόνων έσκαψε το ξύλο για να βρει τους διάφορους ζωντανούς οργανισμούς που κατοικούσαν εκεί, και στο αντίστοιχο *Roundup: An Entomological Endeavor for the Smart Museum of Art* (2000), όπου μάζεψε και

¹²Ο.π., p. 22.

Stephan Dillemuth, Mark Dion, A Tale of Two Seas (1996)

φωτογράφησε μέσα από μικροσκόπιο διάφορα έντομα από τους εσωτερικούς χώρους του μουσείου, ή το *A Tale of Two Seas* (1996) όπου σε μία περιήγηση του με τον Γερμανό καλλιτέχνη Στέφαν Ντίλεμουθ (Stephan Dilleuth) στις ακτές της Βαλτικής και της Βόρειας Θάλασσας συνέλλεξαν κιτς τουριστικά αναμνηστικά, νερό, χρώμα, νεκρά πουλιά, πολύχρωμα παλαμάρια, δίκτυα, φτερά, κομμάτια πίσσας και πλαστικά δοχεία, ενώ κράτησαν ένα φωτογραφικό αρχείο των δραστηριοτήτων τους και λεπτομερείς λίστες των πουλιών που συνάντησαν, εκτελώντας όλες τις λειτουργίες ενός μουσείου, την συλλογή, την επιμέλεια, την έκθεση και την αρχειοθέτηση των ευρημάτων, παρουσίασε το άμεσο περιβάλλον ως κάτι το εξωτικό αντιμετωπίζοντάς τα διάφορα (βιολογικά ή ιστορικά) ευρήματα με την ίδια σοβαρότητα και προσοχή όπως τα πολύτιμα και σπάνια δείγματα από μία μακρινή ζούγκλα.¹³

«Για μένα το να κοιτάς έναν πίνακα δεν δίνει τόση ικανοποίηση όσο το να βλέπεις έναν πίνακα να παράγεται. Γι αυτό θέλω να ενσωματώνω την διαδικασία σε ένα έργο, το έργο να υπάρχει σε διάφορα στάδια, και η μεταμόρφωσή του να είναι διαθέσιμη στους θεατές ούτως ώστε να μπορούν να εμπλακούν μαζί του με διάφορους τρόπους. Είμαι άπληστος στο να μην σπαταλώ δημιουργικές στιγμές. Γι αυτό δεν θα εγκαταλείψω την δουλειά πεδίου.»¹⁴

«Το θέμα είναι ότι στις ζώνες επαφής βρίσκεται η δράση, και ότι οι τρέχοντες διαδράσεις αλλάζουν τις διαδράσεις που ακολουθούν. Οι πιθανότητες αλλοιώνονται· οι τοπολογίες διαμορφώνονται· η ανάπτυξη διοχετεύεται από τους καρπούς της αμοιβαίας επαγωγής. Οι ζώνες επαφής μεταβάλλουν το υποκείμενο – όλα τα υποκείμενα – με εκπληκτικούς τρόπους. [...] Προσηλωμένος στο φάσμα της κίτρινης μπογιάς, ο άνθρωπος πρέπει τελικά να μάθει να θέτει ένα θεμελιώδες οντολογικό ερώτημα, ένα ερώτημα που τοποθετεί τον άνθρωπο και τον σκύλο μαζί σε αυτό που οι φιλόσοφοι της Χαϊντεγκεριανής παράδοσης αποκαλούν 'το ανοικτό': Ποιος είσαι, και κατά συνέπεια ποιο είμαστε; Εδώ είμαστε και κατά συνέπεια τι πρόκειται να γίνουμε;»¹⁵

¹³ Liza Graziose Corrin, *Mark Dion's Project: A Natural History of Wonder and a Wonderful History of Nature* στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 70.

¹⁴ Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 25.

¹⁵ Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 219, 221.

Β. Φυσικοπολιτισμοί

Β.1. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ φύσης και πολιτισμού

«Ο συνάδελφός μου Τζιμ Κλίφορντ (Jim Clifford) εμπλούτισε την κατανόησή μου της ζώνης επαφής μέσω της αποχρώσας ανάγνωσής του των διαρθρώσεων και των πλεγμάτων δια μέσου συνόρων και μέσω πολιτισμών», αναφέρει η Ντόνα Χάραγουεϊ. «Κατέδειξε εύγλωττα πως 'τα νέα παραδείγματα ξεκινούν με ιστορική επαφή, με εμπλοκή σε διασταυρούμενα τοπικά εθνικά και διεθνικά επίπεδα. Προσεγγίσεις επαφής δεν προϋποθέτουν κοινωνικό-πολιτισμικά σύνολα που βρέθηκαν εκ των υστέρων σε συσχετισμό, αλλά μάλλον συστήματα ήδη συγκροτημένα σχεσιακά, που έρχονται σε νέους συσχετισμούς μέσω ιστορικών διαδικασιών εκτοπισμού.' Απλώς προσθέτω φυσικό-πολιτισμικά και πολυειδικά ζητήματα στον ανοιχτό σάκο του Κλίφορντ.»¹⁶

Παρατηρώντας το καλιφορνέζικο τοπίο, που συγκροτείται, διαμορφώνεται και μεταβάλλεται από φυτά, ζώα και ανθρώπους, η Χάραγουεϊ διαπιστώνει την παρουσία διατομεακών φυλετικά-, σεξουαλικά-, ηλικιακά-, ταξικά-, και τοπικά διαφοροποιούμενων συστημάτων εργασίας, θεωρώντας πως «η απόκριση μοιάζει να είναι το λιγότερο που απαιτείται σ' αυτού του είδους την κοσμικότητα (worldliness).» Η «οπτική ψηλάφηση» του τοπίου και των πολυειδικών μορφών που γεννιούνται σ' αυτό, «περιλαμβάνει το να αγγίξει κανείς όλες τις σημαντικές οικολογικές και πολιτικές ιστορίες και τους αγώνες μικρών πόλεων που αναρωτήθηκαν, Ποιος θα 'πρεπε να φάει ποιόν, και ποιος θα 'πρεπε να συμβιώσει'. Οι πλούσιες φυσικοπολιτισμικές ζώνες επαφής πολλαπλασιάζονται με κάθε απτική ματιά.» Οι πολυειδικές αυτές μορφές αποτελούν μία πρόκληση στην περιέργεια, την οποία η Χάραγουεϊ θεωρεί ως μία από τις πρώτες υποχρεώσεις και μία από τις βαθύτερες ηδονές των «κοσμικών ειδών συντρόφων» (worldly companion species). Απωθούμενη από έναν «τεχνοανθρωπισμό» (technohumanism) που ονειρεύεται τον εξευγενισμό και την υπεροχή, θέλει αντίθετα να συνομιλήσει με ένα ετερόκλητο πλήθος, «όπου οι καθαρές γραμμές ανάμεσα στο παραδοσιακό και στο σύγχρονο, στο οργανικό και στο τεχνολογικό, στο ανθρώπινο και στο μη ανθρώπινο δίνουν τόπο στις πτυχώσεις της σάρκας που ισχυρές φιγούρες όπως τα σάιμποργκ (cyborgs) και τα σκυλιά που ξέρω εκφράζουν και θεσπίζουν.»¹⁷

¹⁶ Ο.π., π. 217.

¹⁷ Ο.π., π. 6, 8.

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Βιέννης

Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Βόλου

Ο όρος της Χάραγουει *φυσικοπολιτισμοί* υποδηλώνει την ασάφεια της διαχωριστικής τομής μεταξύ φύσης και πολιτισμού, την θεώρηση της φυσικής και της ανθρωπίνης παραγωγής ως κάτι διαπλεκόμενο ή και ως κάτι ενιαίο και την πεποίθηση ότι η έννοια της φύσης αποτελεί μία συνεχώς επαναεπινοούμενη τεχνητή κατασκευή. Επηρεασμένος από τις ιδέες της Χάραγουει αλλά και από του Στήβεν Τζέι Γκουλντ (Steven Jay Gould) και του Αλεξάντερ Γουίλσον (Alexander Wilson)¹⁸ ο Μαρκ Ντάιον θεωρεί ότι «...η φύση αποτελεί ένα από τα πιο γόνιμα πεδία για την παραγωγή της ιδεολογίας»¹⁹ και ότι τα Μουσεία Φυσικής Ιστορίας «...αποτελούν έναν από τους πιο ουσιώδεις τόπους για κάθε έρευνα του πως μία κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα κατασκευάζει και επιδεικνύει την αλήθεια της για την φύση. Εδώ βρίσκουμε την 'επίσημη ιστορία'. [...] Όπως η αρχιτεκτονική του μουσείου αλλάζει αντανακλώντας τις μεταβολές στο ύφος και τις μεθόδους σχεδιασμού, έτσι και το σύστημα οργάνωσης του μουσείου πρέπει να αλλάζει με την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης και του δημοσίου αισθήματος. Αυτές οι αλλαγές αντανακλούν την αστάθεια της κοινωνικής κατηγορίας της φύσης.»²⁰

Αντίθετα με την Ευρώπη «όπου η εθνογραφία παίρνει το δικό της μεγάλο κουτί, [...] στην Νέα Υόρκη έχουμε ένα ενδιαφέρον πρόβλημα σχετικό με τα αμερικάνικα στάνταρντ τα οποία συμπεριλαμβάνουν την ανθρωπολογία στην κατηγορία της Φυσικής Ιστορίας. Στην δυτική πλευρά του Σέντραλ Παρκ βρίσκεται κανείς το Αμερικάνικο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, το οποίο περιλαμβάνει την υλική κουλτούρα διαφόρων ανθρώπων, αρχαίων και σύγχρονων, οι οποίοι με κάποιον τρόπο καταλογίζονται ως φύση. Στην ανατολική πλευρά του πάρκου βρίσκεται το Μητροπολιτικό Μουσείο της Τέχνης το οποίο στεγάζει τον υλικό πολιτισμό άλλων ανθρώπων (καμιά φορά πράγματι των ίδιων ανθρώπων) τα οποία καταλογίζονται ως τέχνη. Το τι είναι ένα έργο τέχνης και τι ένα εθνογραφικό τεχνούργημα εξαρτάται από την πλευρά του πάρκου στην οποία βρισκόμαστε.»²¹

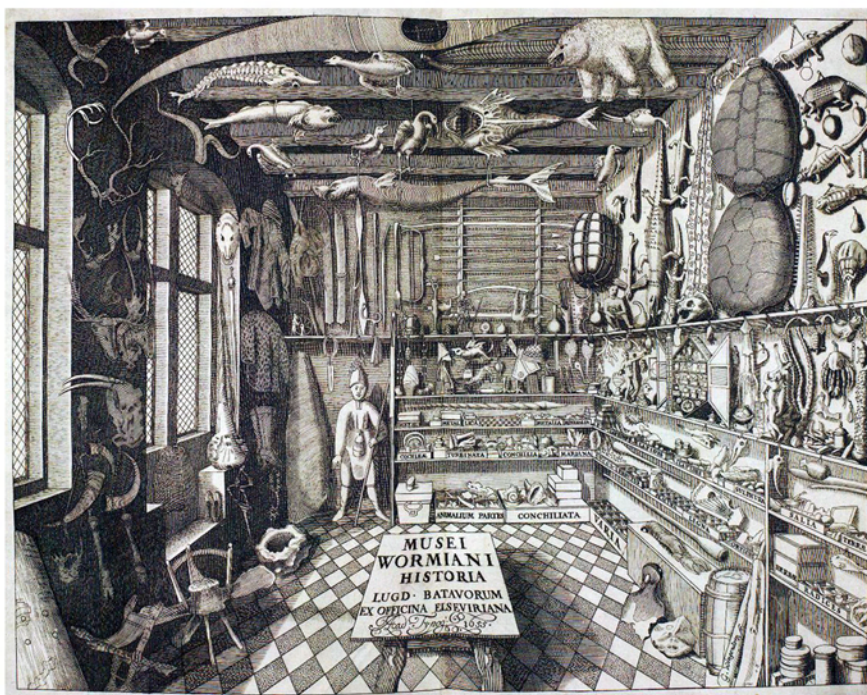
«...Ο Σμίθσον υποστήριξε ότι η Τέχνη, ο Χρόνος, η Φύση, η Αλήθεια – η αυταρχική γλώσσα που χρησιμοποιούν τα μουσεία για να νομιμοποιήσουν τις κατηγορίες τους – απλώς γεμίζουν τα κενά αυτών που δεν μπορούν να αντιπροσωπεύσουν. Αυτό ισχύει τόσο για τα μουσεία φυσικής ιστορίας όσο και για τα μουσεία τέχνης, 'δεν

¹⁸ Liza Graziose Corrin, *Mark Dion's Project: A Natural History of Wonder and a Wonderful History of Nature* στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 48.

¹⁹ Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 9.

²⁰ Mark Dion. *The Natural History Box: Preservation, Categorization and Display, 1995* in Graziose, Corrin Lisa, Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 134.

²¹ Ο.π., p. 138.

Εργαστήρια, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Βιέννης

υπάρχει τίποτα το 'φυσικό' στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας. Η 'Φύση' αποτελεί απλώς άλλη μία φαντασία του δέκατου όγδοου και του δέκατου ένατου αιώνα'. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, τα μουσεία δεν είναι οι συλλογές τους, αλλά μία συλλογή ιστορικών προοπτικών σε αυτό που συνιστά γνώση.»²² Από τον Σμίθσον ο Ντάιον ανέπτυξε ένα συνεχιζόμενο ενδιαφέρον για το μουσείο ως ένα τεχνούργημα του ίδιου του παρελθόντος («ένα παράθυρο στις εμμονές και τις προκαταλήψεις μιας περιόδου»²³) αλλά και για τον πρόγονο του μουσείου το cabinet de curiosités ή wunderkammer.

«Αυτές οι συλλογές... [...] ...περιελάμβαναν φυσικά αντικείμενα ή δείγματα, τεχνουργήματα, τέχνη, ελληνικές ή ρωμαϊκές αρχαιότητες, εθνογραφικά αντικείμενα και νέες τεχνολογίες. Αυτές οι συναθροίσεις σηματοδοτούσαν ένα πάθος για το σπάνιο και το καινοφανές, όπως φρέσκα στοιχεία (φυσικά και ανθρωπογενή) από τον Νέο Κόσμο, ή ανωμαλίες της φύσης. Αυτά μερικές φορές οργανώνονταν με αυτό που μου αρέσει να αποκαλώ ως μέθοδος 'ξέχασα να καθαρίσω την ντουλάπα μου' ή σωρός από πράγματα. Μπορεί όμως να ήταν οργανωμένα και γύρω από εκπληκτικά περίπλοκες εγκυκλοπαιδικές ή κοσμολογικές μεθόδους. Συχνά οι συλλογές είχαν την πρόθεση να δημιουργήσουν έναν μικρόκοσμο· μία μικροσκοπική συγκέντρωση όλου του κόσμου, συμπεριλαμβανομένων συμβόλων για δυνάμεις όπως το χιούμορ, το πάθος και τις διαθέσεις. Τα στοιχεία που συγκροτούσαν αυτές τις συλλογές αψηφούσαν τις σύγχρονες ταξινομήσεις. Ήταν αλλόκοτα και περίπλοκα, και είχαν υλική αξία αλλά και μία πραγματιστική, φετιχιστική ή μαγική αξία. Η προφανής αντανάκλαση του πλούτου που προβαλλόταν πάνω στον συλλέκτη αποτελεί ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο στον εκτεταμένο ρόλο του cabinet στην διπλωματία και την μεγαλοπρέπεια.

Πρέπει να ομολογήσω μία αγάπη για τα cabinets de curiosités μιας και μοιάζουν περισσότερο με την σουρεαλιστική ποιότητα των εργαστηρίων πολλών μουσείων, παρά με τις αίθουσες εκθέσεων. [...] Στην πραγματικότητα, μπορούμε να πούμε ότι το μουσείο (φυσικής ιστορίας) είναι δύο ιδρύματα, ένα για την επιστημονική έρευνα στην εξελικτική επιστήμη και το άλλο μία παιδαγωγική αίθουσα βιολογικών εκθέσεων.»²⁴ «Εκεί είναι η ζωή και το ενδιαφέρον του μουσείου. Απευθύνουν άμεσα ερωτήματα όπως: ποια είναι η λειτουργία μιας

²² Liza Graziose Corrin, *Mark Dion's Project: A Natural History of Wonder and a Wonderful History of Nature* στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 50.

²³ Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 17.

²⁴ Dion, Mark. *The Natural History Box: Preservation, Categorization and Display, 1995* στο Graziose, Corrin Lisa, Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*, p. 134, 135.

Το Κάστρο και τα Παλιά σε αεροφωτογραφία του 1937.
(από το βιβλίο της Β. Χαστάογλου: Βόλος το πορτραίτο
της πόλης.)

συλλογής; Γιατί είναι σημαντικό να ονομάζουμε τα πράγματα στον φυσικό κόσμο; Πρέπει να γυρίσουμε το μουσείο το μέσα έξω – να εκτεθούν τα παρασκήνια και τα εκθέματα να μπουν στην αποθήκη.

Και τα μουσεία τέχνης συμπεριφέρονται σαν συλλέκτες πεταλούδων, συνεχώς καταστέλλουν το περιεχόμενο και την διαδικασία. [...] Γι αυτό λέω παγώστε τις αίθουσες των μουσείων ως χρονομηχανές και ανοίξτε τα εργαστήρια και τις αποθήκες αποκαλύπτοντας την τέχνη και την επιστήμη ως την δυναμική διαδικασία που αποτελούν.»²⁵

B.2. Ιστορική αναδρομή του χείμαρρου Κραυσίδωνα

Στον χώρο του Κραυσίδωνα συνυπάρχουν πολλές χρονικότητες: ο γεωλογικός χρόνος, ο χρόνος του νερού, ο χρόνος του ζώου, ο ιστορικός χρόνος.

Το Πήλιο ανήκει στην Πελαγονική ζώνη, που θεωρείται Εσωτερική Ελληνίδα. Σύμφωνα με μια άλλη διάκριση το Πήλιο ανήκει στα «Κεντρικά Ελληνικά τεκτονικά καλύμματα» και χαρακτηρίζεται από την παρουσία γλαυκοφανιτικών σχιστόλιθων.²⁶ «*Η σημερινή αντίληψη για την Πελαγονική ζώνη είναι ότι πρόκειται για ένα μεγάλο ηπειρωτικό τμήμα της Κιμμερικής ηπείρου που αποσπάσθηκε από την Gondwana και συγκολλήθηκε στην Ευρωπαϊκή ηπειρωτική πλάκα.*»²⁷ Η «σειρά Μακρυνίτσας» αποτελεί μια σειρά πετρωμάτων με γλαυκοφανή στην περιοχή του Πηλίου.²⁸

Ο Κραυσίδωνας είναι άμεσα συνδεδεμένος με την ιστορία του Βόλου περισσότερο από τους άλλους δύο χείμαρρους της πόλης, τον Άναυρο και τον Ξεριά. Η μορφή του τοπίου, με βασικό χαρακτηριστικό τον άξονα του Κραυσίδωνα (και του υδάτινου στοιχείου που ρέει σ' αυτόν), αποτέλεσε το υπόβαθρο της ανάπτυξης των ανθρώπινων συνόλων τα οποία με την σειρά τους επενέβησαν και διαμόρφωσαν τον φυσικό χώρο. Ανθρώπινη κοινότητα πρωτοεμφανίζεται στον λόφο του Κάστρου, στις εκβολές του Κραυσίδωνα κατά την μεσοελλαδική περίοδο (1900 με 1500 π.Χ.). Στα Βυζαντινά χρόνια ιδρύεται το μοναστήρι της Παναγίας Πορταρέας στις πηγές της Μάνας. Με την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς το 1423, ο οικισμός του Κάστρου μετοικίζεται από Τούρκους, ενώ ο Χριστιανικός πληθυσμός εκτοπίζεται και

²⁵ *Miwon Kwon in conversation with Mark Dion at Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. Mark Dion, p. 19.*

²⁶ Δημοσθένης Μ. Μουντράκης, *Γεωλογία της Ελλάδας*, σελ. 20, 21.

²⁷ Ο.π., σελ. 23.

²⁸ Ο.π., σελ. 115.

Το υφαντουργείο Λεβιάθαν, φωτ. Κ.Ζήμερη, πηγή ΔΗΚΙ

δημιουργεί τους οικισμούς της Πορταριάς έξω από το μοναστήρι και της Μακρυνίτας στις πηγές του Μεγάλου Ρέματος. Το 1841 λίγο πριν την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό κράτος, κάτοικοι της Πορταριάς, της Μακρυνίτσας και άλλων χωριών του άξονα του Κραυσίδωνα δημιουργούν τη νέα πόλη του Βόλου στην ανατολική όχθη του χειμάρρου. Ο χειμάρρος εκτρέπεται από την δυτική στην ανατολική πλευρά του Κάστρου για να λειτουργήσει ως όριο μεταξύ του παλιού και του νέου οικισμού. Στην περιοχή του χειμάρρου κατασκευάζονται στα τέλη του 19ου αναπτυξιακά έργα, το λιμάνι, ο σιδηροδρομικός σταθμός (για τις ανάγκες των οποίων ο χειμάρρος εκτρέπεται και πάλι στην δυτική πλευρά του Κάστρου, και αποξηραίνονται τα έλη του) και το εργοστάσιο φωταερίου, ενώ εγκαθίστανται και πολλές βιομηχανίες. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή ένας μεγάλος πληθυσμός προσφύγων εγκαθίσταται στον Βόλο. Για την στέγασή του αποφασίζεται το 1923 η οικοδόμηση του προσφυγικού συνοικισμού ο οποίος χωροθετείται δυτικά του Κραυσίδωνα, με τον χειμάρρο να παίζει και πάλι τον ρόλο του ορίου. Στα τέλη της δεκαετίας του ογδόντα αποφασίζεται η μετατροπή του Κραυσίδωνα σε λεωφόρο, σχέδιο που εγκαταλείπεται μετά από έντονες αντιδράσεις των κατοίκων.

Τα στοιχεία που αποτελούν έναν χειμάρρο σαν τον Κραυσίδωνα, με κυρίαρχο το νερό αλλά και με την συμβολή των φυτικών και ζωικών οργανισμών, έρχονται κι αυτά με την σειρά τους να επέμβουν επάνω και να (επ)αναδιαμορφώσουν τις ανθρώπινες κατασκευές. Το ρέμα του Κραυσίδωνα προϋπήρχε των επεμβάσεων διαμόρφωσης της κοίτης του (στρώσιμο με τσιμέντο, διαμόρφωση ορίων, πρανών, στηθαίων, κιγκλιδωμάτων) και «επανήλθε» μετά από αυτές. Ο Κραυσίδωνας αποτελεί το δημιούργημα μιας αλληλουχίας «φυσικών» και ανθρώπινων ενεργειών, το αποτέλεσμα του συνδυασμού της φυσικής και της ανθρώπινης δράσης.

Η Χάραγουεϊ τοποθετεί τα ζώα και τους ανθρώπους «μαζί σε κείμενες ιστορίες, κείμενους φυσικοπολιτισμούς, στους οποίους όλοι οι εμπλεκόμενοι γίνονται αυτοί που είναι στο χορό των συσχετίσεων, όχι εκ του μηδενός, αλλά γεμάτοι με τα μοτίβα των άλλοτε κοινών, άλλοτε ξέχωρων κληρονομιών, είτε προγενέστερων είτε μεταγενέστερων αυτής της συνάντησης. Όλοι οι χορευτές επαναπροσδιορίζονται μέσω των μοτίβων που εκτελούν. Οι χρονικότητες των ειδών συντρόφων συμπεριλαμβάνουν όλες τις δυνατότητες που ενεργοποιούνται με το γίνεσθαι με, συμπεριλαμβανομένων των ετερογενών κλιμάκων του εξελικτικού χρόνου για όλους αλλά επίσης των πολλών άλλων ρυθμών της συλλογικής διαδικασίας». Θεωρεί πως αν ξέρουμε πώς να κοιτάξουμε θα βλέπαμε ότι και τα ζώα επαναπροσδιορίζονται με τη σχέση τους

Αρχείο Σ. Χαλαστάρα

Το τρενάκι του Βόλου ντυμένο λεοπάρδαλη. φωτ. Κ.Ζήμερη
πηγή ΔΗΚΙ

με τους ανθρώπους (και το ανθρωπογενές περιβάλλον) με τους δικούς τους όρους, διασταυρώνοντας το βλέμμα τους με αυτούς. *«Οι σχέσεις είναι τα μικρότερα δυνατά μοτίβα ανάλυσης· τα μοτίβα και οι δρώντες είναι τα σε σχηματισμό προϊόντα τους. Είναι όλα εξαιρετικά πεζά, αδυσώπητα γήινα, και ακριβώς με τον τρόπο που οι κόσμοι έρχονται σε ύπαρξη.»*²⁹

²⁹ Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 26.

Γ. Είδη σύντροφοι

Γ.1. Το ζώο της πόλης ως είδος σύντροφος – Ζώο και άνθρωπος

Η Ντόνα Χάραγουεϊ στο βιβλίο της *Όταν συναντώνται τα είδη* αναφέρεται στην αλληλεπίδραση του ανθρώπου με άλλα ζώα σε σχέσεις των οποίων τους μετέχοντες ονομάζει *είδη συντρόφους* (*companion species*). Η κατηγορία 'είδη σύντροφοι' δεν περιορίζεται σε ιστορικά κείμενα ζώα σε συμπονετικές σχέσεις με εξίσου κείμενους ανθρώπους, αλλά «...είναι λιγότερο εύμορφη και περισσότερο ταραχώδης από αυτό. Πράγματι, βρίσκω αυτήν την έννοια, η οποία είναι λιγότερο μία κατηγορία και περισσότερο ένας δείκτης ενός εν εξελίξει 'γίνομαι με', να είναι ένα πολύ πλουσιότερο δίκτυο προς κατοίκηση από κάθε εκτιθέμενο μεταανθρωπισμό μετά το (ή σε αναφορά στο) συνεχώς αναβαλλόμενο τέλος του ανθρώπου.»³⁰

Κάνοντας μία ετυμολογική ανάλυση της λέξης *companion* (σύντροφος) μας πληροφορεί ότι προέρχεται από το λατινικό *cum panis* 'με ψωμί', δηλαδή αυτοί που μοιράζονται την τροφή, οι ομοτράπεζοι είναι *companions* (σύντροφοι). Αντίστοιχα «η λέξη *species* (είδος, είδη) όπως όλες οι παλιές και σημαντικές λέξεις, είναι εξίσου σύμμικτη, αλλά κατά μία οπτική έννοια, και όχι γευστική. Το λατινικό *specere* βρίσκεται στη ρίζα των πραγμάτων εδώ, με τους τόνους του 'κοιτώ' και 'παρτηρώ'. Στην λογική, το είδος αναφέρεται σε μία νοητική εντύπωση ή ιδέα, ενισχύοντας την αντίληψη ότι το σκέπτεσθαι και το βλέπειν αποτελούν κλώνους. [...] Αναστοχαζόμενοι κατ' αυτόν τον τρόπο καταφέρνουμε να ανταποδώσουμε το βλέμμα, *respecere*, να σεβαστούμε (*respect*). Να διατηρήσουμε τον σεβασμό, να αποκριθούμε, να αναστοχαστούμε αμοιβαία, να παρατηρήσουμε, να δώσουμε προσοχή, να έχουμε ευγενική θεώρηση, να εκτιμήσουμε: όλα αυτά συνδέονται με την ευγενική (*polite*) υποδοχή, με την σύνταξη της πόλεως [*polis-polite* (σ.τ.μ.)], όπου και όταν τα είδη συναντώνται. Το να συνδέσουμε την συντροφικότητα και τα είδη μαζί σε συνάντηση, με σεβασμό και υπόληψη, σημαίνει το να εισέλθουμε στον κόσμο του γίγνεσθαι μαζί, όπου ποιος και τι είναι, είναι ακριβώς το διακυβέυμα.»³¹

Τα ζώα της πόλης εκμεταλλεύονται στοιχεία του ανθρώπινου πολιτισμού – της ανθρώπινης παραγωγής. Μία έκταση στο Λονδίνο και σε άλλες αγγλικές πόλεις μπορεί να θρέψει περισσότερες

³⁰ Ο.π., p. 17.

³¹ Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 18, 19.

αλεπούδες απ' ότι η ίδια έκταση στην εξοχή.³² Τρέφονται (και) με τα υπολείμματα της ανθρώπινης τροφής πράγμα που ίσως τα καθιστά *είδη συντρώφους*. Σε ενδιάμεσους τόπους όπως ο Κραυσίδωνας η απουσία του ανθρώπου, αλλά και η έμμεση παρουσία του, είναι αυτή που επέτρεψε στα άλλα είδη να κατοικήσουν.

Γ.2. Θεώρηση του ζώου στη δυτική φιλοσοφία:

Τζόρτζιο Αγκάμπεν - *Το ανοιχτό: άνθρωπος και ζώο*

Ο Τζόρτζιο Αγκάμπεν (Giorgio Agamben) στο βιβλίο του *Το ανοιχτό: άνθρωπος και ζώο* (*L'aperto: l'uomo e l'animale*) επιχειρεί μία διερεύνηση της προσέγγισης του ερωτήματος του ζώου στην δυτική φιλοσοφία, ξεκινώντας από το Ταλμούδ και τους Γνωστικούς και καταλήγοντας στον Χάιντεγκερ. Παίρνει ως αφορμή μία εικόνα από μία Εβραϊκή Βίβλο του 13ου αιώνα, με Γνωστικιστικές, πιθανόν, αναφορές, που βρίσκεται στην Αμβρόσια Βιβλιοθήκη του Μιλάνου, όπου παρουσιάζονται οι ενάρτετοι στο μεσσιανικό δείπνο, μετά την ημέρα της κρίσης, με κεφάλια ζώων, για να παραλληλίσει το θεολογικό τέλος του κόσμου με το τέλος της ιστορίας όπως το προσεγγίζει ο Αλεξάντρ Κοζέβ (Alexandre Kojève) στην μελέτη του για τον Χέγκελ (Georg Hegel), και μέσα από την διαφωνία του με τον γοητευμένο από τον Γνωστικισμό μαθητή του, Ζωρζ Μπατάιγ (Georges Bataille). Ο Κοζέβ δεχόμενος την άποψη του Χέγκελ, ότι το ζώο του είδους *Homo sapiens* γίνεται άνθρωπος μέσω της εργασίας και της άρνησης (της ζωικότητάς του) θεωρεί ότι μετά το τέλος της ιστορίας η διαδικασία αυτή δεν θα έχει λόγο ύπαρξης και θα σημάνει τον εκμηδενισμό του αποκαλούμενου Ανθρώπου ο οποίος θα εξακολουθήσει να υπάρχει ως ζώο σε αρμονία με την φύση.

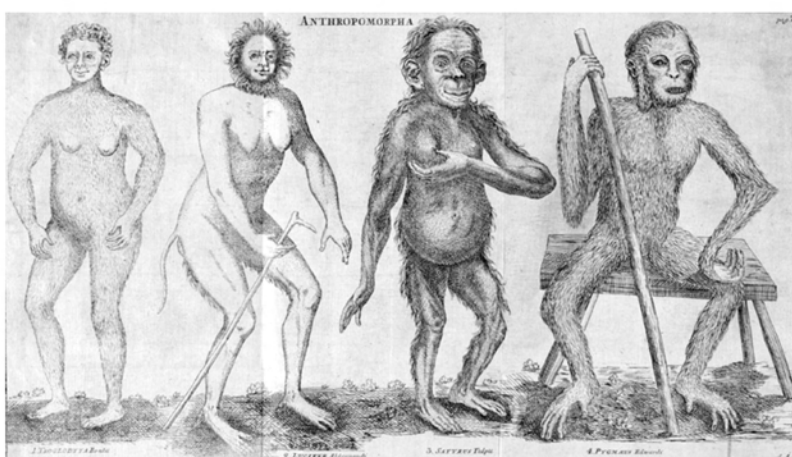
Αργότερα ο Κοζέβ θα υποστηρίξει ότι το τέλος της ιστορίας έχει ήδη επέλθει και ότι ο 'Αμερικανικός τρόπος ζωής' είναι προσίδιος της μετα-ιστορίας, ενώ θα αλλάξει γνώμη μετά από μία επίσκεψη στην Ιαπωνία και την επισήμανση του σνομπισμού ως χαρακτηριστικό της ιαπωνικής κοινωνίας, θεωρώντας ότι στο μέλλον θα οδηγηθούμε στην «ιαπωνοποίηση» της ανθρωπότητας. Έτσι, η επιστροφή του ανθρώπου σε μία ζωική κατάσταση ματαιώνεται μιας και κατά τον Κοζέβ ένα ζώο δεν μπορεί να είναι σνομπ.

Ο Αγκάμπεν θα αμφισβητήσει την προσέγγιση του Κοζέβ και την χεγκελιανή θεώρηση ότι «...ο άνθρωπος δεν αποτελεί ένα βιολογικά

³² Barkham, Patrick. "Invasion of the Urban Foxes." *The Guardian*. Guardian News and Media, 07 June 2010. Web. 28 Dec. 2012, "Urban Foxes: Overview." *The Fox Website*. N.p., n.d. Web. 28 Dec. 2012, Macdonald, David W., and Priscilla Barrett. *Mammals of Britain & Europe*. London: HarperCollins, 1993, p. 98.

Martin Hoffman, Ο Κάρολος Λινναίος
με ενδυμασία Λάπωνα, 1737

Christianus Emmanuel Hoppius, Anthropomorpha, 1763

προσδιορισμένο είδος [...], αλλά ένα πεδίο διαλεκτικών εντάσεων πάντα τεμνόμενο από εσωτερικές τομές που κάθε φορά διαχωρίζουν [...] την 'ανθρωπόφορη' ζωικότητα από την ανθρωπινότητα που παίρνει σωματική μορφή σ' αυτήν», υποστηρίζοντας ότι «ο Κοζέβ [...] μοιάζει να μην βλέπει την διαδικασία μέσω της οποίας, αντιθέτως, ο άνθρωπος (ή το Κράτος γι' αυτόν) κατά τον μοντερνισμό ξεκινάει να νοιάζεται για την ζωική του ζωή, και μέσω της οποίας η φυσική ζωή αποτελεί το διακύβευμα σε αυτό που ο Φουκώ (Foucault) αποκαλεί βιοεξουσία. Ίσως το σώμα του ανθρωπόφορου ζώου (το σώμα του σκλάβου) να αποτελεί το άλυτο απομεινάρι που αφήνει ο ιδεαλισμός ως μία κληρονομιά στην σκέψη, και οι απορίες της φιλοσοφίας του καιρού μας να συμπίπτουν με τις απορίες αυτού του σώματος το οποίο σύρεται και διαιρείται αμετάκλητα μεταξύ της ζωικότητας και της ανθρωπινότητάς του.»³³

Η αριστοτελική διάκριση της ζωής σε φυτική και σχεσιακή, οργανική και ζωική, ζωική και ανθρώπινη, η οποία υιοθετείται και συμπληρώνεται από τον Γάλλο ανατόμο και φυσιολόγο Ξαβιέ Μπισά (Marie François Xavier Bichat) τον 18ο αιώνα, ο οποίος εισήγαγε την ιδέα του εσωτερικού και του εξωτερικού ζώου (όπου η ζωή του εσωτερικού ζώου ορίζεται από τις ακούσιες λειτουργίες ενός οργανισμού, όπως, π.χ., η κυκλοφορία του αίματος, και η αναπνοή, ενώ του εξωτερικού από τις λειτουργίες που αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον), εκλαμβάνεται, σύμφωνα με τον Αγκάμπεν «...ως ένα κινητό όριο μέσα στον άνθρωπο, και χωρίς αυτήν την οικεία τομή η απόφαση του τι είναι ανθρώπινο και τι δεν είναι πιθανόν να μην ήταν δυνατή. Είναι δυνατόν να αντιτάξουμε τον άνθρωπο απέναντι στα άλλα έμβια όντα και την ίδια στιγμή να οργανώσουμε τη σύνθετη – και όχι πάντα εποικοδομητική – οικονομία των σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και ζώων, μόνο επειδή κάτι όπως μία ζωική ζωή έχει διαχωριστεί μέσα στον άνθρωπο, μόνο επειδή η απόσταση και η εγγύτητά του στο ζώο έχουν μετρηθεί και αναγνωριστεί καταρχάς μέσα στον πιο κοντινό και οικείο τόπο.»³⁴

Το όριο αυτό είναι πράγματι κινητό. Το βασικό, από τον 19ο αιώνα και μετά, χαρακτηριστικό του ανθρώπου, η γλώσσα, για παράδειγμα, δεν θεωρούνταν αποκλειστικό του προνόμιο κατά το Ancien Régime, όπου ήταν διαδεδομένη η αντίληψη ότι και το κελάηδημα των πουλιών αποτελεί γλώσσα. Ο Τζον Λοκ (John Lock) αναφέρει ότι ο παπαγάλος του Πρίγκιπα του Νασάου μπορούσε να συζητήσει 'ως ένα έλλογο ον', ενώ ο Κάρολος Λινναίος (Carolus Linnaeus), ο ιδρυτής της σύγχρονης ταξινόμησης των ζωντανών οργανισμών, αμφισβητούσε την καρτεσιανή θεώρηση του ζώου ως

³³ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 12.

³⁴ Ο.π., σελ. 16.

Rembrandt van Rijn, Το μάθημα ανατομίας του Δρ. Νικολάες Τουλη, 1632

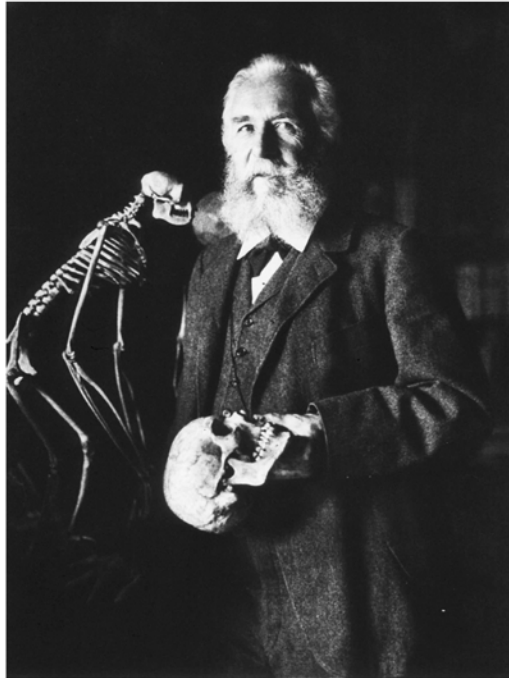
Nicolaes Tulp, Homo sylvestris, 1641

automato mechanico, λέγοντας ότι 'σίγουρα ο Καρτέσιος (Descartes) δεν είδε ποτέ του πίθηκο', και δεν ήταν διατεθειμένος να συμφωνήσει με τους θεολόγους στην άποψη ότι τα ζώα, και ειδικότερα οι πίθηκοι, για τους οποίους έτρεφε ιδιαίτερη αδυναμία, δεν έχουν ψυχή.

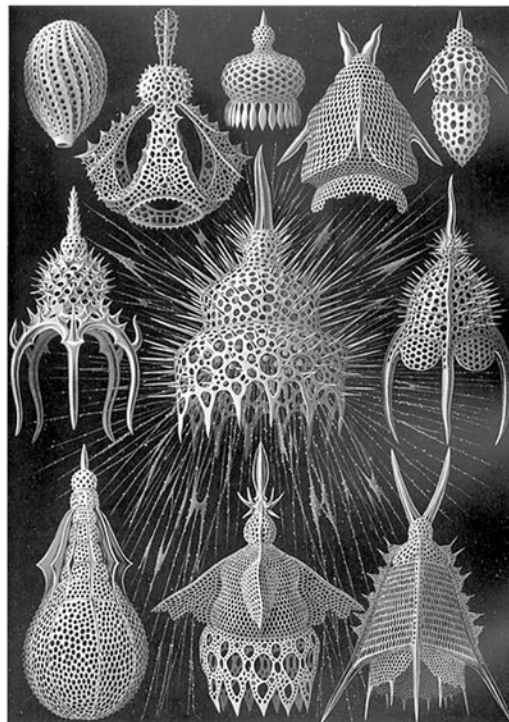
Την ίδια περίοδο, διάφορα μυθικά πλάσματα που τοποθετούνταν στην επικράτεια μεταξύ ανθρώπου και ζώου, όπως για παράδειγμα οι σειρήνες, τις οποίες ο δανός ανατόμος Κασπάρ Μπαρτολίν (Caspar Bartholin) ονομάζει *Homo marinus* και ο Λινναίος ταξινομεί στα *Anthropomorpha* μαζί με τον άνθρωπο και τους πιθήκους, θεωρούνταν υπαρκτά. Επιπλέον, το όριο μεταξύ κάποιων πρωτόγονων πληθυσμών και των ανθρωποειδών πιθήκων δεν ήταν ξεκάθαρο, με τον ολλανδό γιατρό Νικολάες Τουλπ (Nicolaes Tulp) να ονομάζει το 1641 τον ουρακοτάγκο *Homo sylvestris* (άνθρωπος ο άγριος) και τον ιδρυτή της σύγχρονης συγκριτικής ανατομίας Έντουαρντ Τάισον (Edward Tyson) το 1699 στο έργο του *Orang-Outang, sive Homo Sylvestris: ή η Ανατομία ενός Πυγμαίου*, να τοποθετεί ένα πλάσμα που ονομάζει πυγμαίο μεταξύ του πιθήκου και του ανθρώπου, ως ένα ενδιάμεσο ζώο, το οποίο βρίσκει να διαφέρει σε τριάντα τέσσερα ανατομικά χαρακτηριστικά από τον άνθρωπο και σε σαράντα οκτώ από τον πίθηκο. Αντίστοιχα, ο Λινναίος συμπεριλαμβάνει ένα αινιγματικό ον, τον *Homo ferus* ως ένα μεταβατικό είδος, με αναφορές στα *enfants sauvages*, παιδιά τα οποία χάνονταν σε βρεφική ηλικία στην άγρια φύση και τα ανέτρεφαν ζώα, συνήθως λύκοι, όπως οι μυθολογικοί Ρέμος και Ρωμύλος ή οι λογοτεχνικοί Μόγλης και Ταρζάν, και τα οποία ήταν της μόδας στην Ευρώπη του 18ου αιώνα. Ο Λινναίος πάντως αναφέρει στο έργο του *Meniskans Cousiner, (Τα Ξαδέρφια του Ανθρώπου)* ότι δεν μπορεί να βρει κάποιο χαρακτηριστικό ως φυσιολογίας που να διακρίνει τον άνθρωπο από τους πιθήκους πέρα από το γεγονός ότι οι τελευταίοι έχουν ένα κενό μεταξύ των κυνόδοντών τους και των υπόλοιπων δοντιών τους, ενώ, στην εισαγωγή του *Systema naturae*, δεν καταγράφει κανένα ειδικό χαρακτηριστικό δίπλα στο όνομα του γένους *Homo*, πέρα από το φιλοσοφικό γνωμικό *nosce te ipsum* (αναγνώρισε τον εαυτό σου): «ο άνθρωπος δεν έχει ειδική ταυτότητα άλλη από την ικανότητα να αναγνωρίζει τον εαυτό του»³⁵, ο άνθρωπος είναι το ζώο που πρέπει να αναγνωρίσει τον εαυτό του ως ανθρώπινο για να είναι άνθρωπος.

«Ο *Homo sapiens* δεν αποτελεί ούτε ένα ξεκάθαρο καθορισμένο είδος ούτε μία ουσία,» θα συμπεράνει ο Αγκάμπεν, «αποτελεί μάλλον μία μηχανή ή συσκευή παραγωγής της αναγνώρισης του

³⁵ Ο.π., σελ. 26.

Ernst Haeckel, 1834-1919

Ernst Haeckel, Cyrtosira,
Kunstformen der Natur, 1904

ανθρώπου.»³⁶ για να προσθέσει, «η ανθρωπολογική μηχανή του ανθρωπισμού αποτελεί μία ειρωνική συσκευή (apparatus) η οποία επαληθεύει την απουσία μίας φύσης αρμόζουσας στον Homo, κρατώντας τον μετέωρο μεταξύ μιας ουράνιας και μιας γήινης φύσης, μεταξύ ζώου και ανθρώπου – κρατώντας, έτσι, το είναι του διαρκώς να του υπολείπεται και να τον υπερβαίνει.»³⁷

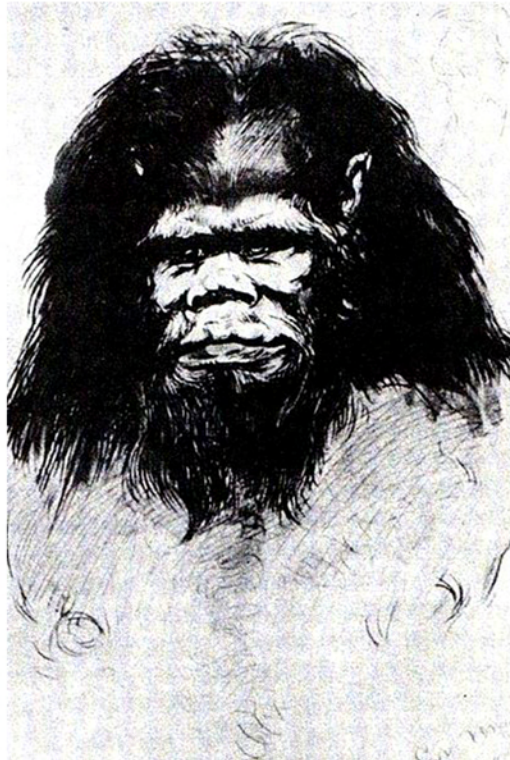
Η ανάγκη για ένα ενδιάμεσο στάδιο, για έναν ενδιάμεσο χώρο, μεταξύ του ζώου και του ανθρώπου διατηρήθηκε και στον 19ο αιώνα. Με την εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου (Charles Darwin) να έχει πλέον καθιερωθεί, τουλάχιστον στην επιστημονική κοινότητα, και τη γλώσσα να αποτελεί πλέον το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ανθρώπου ο γερμανός βιολόγος Ερνστ Χάεκελ (Ernst Haeckel) υποθέτει το 1874 έναν συνδυαστικό κρίκο μεταξύ των ανθρωποειδών πιθήκων και του ανθρώπου, ένα πλάσμα που αποκαλεί 'πιθηκάνθρωπο' (Affenmensch) ή *Pithecanthropus alalus*, μιας και ήταν ένα ανθρώπινο είδος που δεν είχε αναπτύξει ακόμα την γλώσσα. Την αντίφαση στην υπόθεση ενός ανθρώπου χωρίς γλώσσα θα αναγνωρίσει τρία χρόνια αργότερα ένας γλωσσολόγος, ο Χάιμαν Στάινταλ (Heymann Steinthal) βλέποντας ότι εάν η γλώσσα αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπου, δεν μπορεί να υπάρξει άνθρωπος χωρίς γλώσσα. Ο Αγκάμπεν θα υποστηρίξει ότι η αντίφαση αυτή καθορίζει την ανθρωπολογική μηχανή που με τις δύο εκδοχές της, την προνεωτερική και την νεωτερική είναι σε λειτουργία στον πολιτισμό μας:

«Από τη μία έχουμε την ανθρωπολογική μηχανή των μοντέρνων. Όπως είδαμε λειτουργεί αποκλείοντας ως (ακόμα) μη ανθρώπινο ένα ήδη ανθρώπινο ον από τον εαυτό του, ζωοποιώντας, δηλαδή, τον άνθρωπο, απομονώνοντας το μη-ανθρώπινο μέσα στον άνθρωπο: Homo alalus, ή πιθηκάνθρωπος. Και αρκεί να μεταφέρουμε το πεδίο της έρευνάς μας μερικές δεκαετίες αργότερα, και αντί για αυτό το αβλαβές παλαιοντολογικό εύρημα θα έχουμε τον Εβραίο, δηλαδή τον μη-άνθρωπο παραγμένο μέσα στον άνθρωπο, ή τον néomort και το υπερκωματώδες άτομο, δηλαδή το ζώο διαχωρισμένο μέσα στο ίδιο το ανθρώπινο σώμα.

Η μηχανή των παλαιότερων χρόνων λειτουργεί με έναν ακριβώς συμμετρικό τρόπο. Αν, στη μηχανή των μοντέρνων, το έξω παράγεται μέσω του αποκλεισμού ενός μέσα και το μη-ανθρώπινο (απάνθρωπο) (inhuman) παράγεται από την ζωοποίηση του ανθρώπου, εδώ το μέσα εξασφαλίζεται μέσω της συμπερίληψης ενός έξω, και ο μη-άνθρωπος παράγεται από την ανθρωποποίηση του

³⁶ Ο.π., σελ. 26.

³⁷ Ο.π., σελ. 29.

Ernst Haeckel, Pithecanthropus alalus

François Truffaut, L'Enfant sauvage, 1970

ζώου: ο πιθηκάνθρωπος, το *enfant sauvage* ή ο *Homo ferus*, αλλά ακόμα και πάνω απ' όλα ο σκλάβος, ο βάρβαρος και ο ξένος, ως εικόνες ενός ζώου με ανθρώπινη μορφή.

Και οι δύο μηχανές μπορούν να λειτουργήσουν μόνο εγκαθιδρύοντας μία ζώνη αδιαφορίας στο κέντρο τους, μέσα στην οποία – ως 'χαμένος κρίκος' ο οποίος διαρκώς λείπει γιατί είναι ήδη πρακτικά παρόν – η συνάρθρωση μεταξύ ανθρώπινου και ζωικού, ανθρώπου και μη-ανθρώπου, ομιλούντος όντος και έμβιου όντος, πρέπει να λάβει χώρα. Όπως κάθε χώρος αποκλεισμού, αυτή η ζώνη είναι, στην πραγματικότητα, τελείως άδεια, και το αληθώς ανθρώπινο που θα έπρεπε να προκύψει εκεί αποτελεί μόνο τον τόπο μιας αδιάκοπα επικαιροποιούμενης απόφασης στην οποία οι τομές και η αναδιάρθρωσή τους συνεχώς εξαρθώνονται και εκτοπίζονται εκ νέου. Αυτό που θα προκύψει, πάντως, έτσι, δεν αποτελεί ούτε ζωική ούτε ανθρώπινη ζωή, αλλά μόνο μια ζωή διαχωρισμένη και αποκλεισμένη από τον εαυτό της – μόνο μία γυμνή ζωή.

Και αντιμέτωποι με αυτήν την ακραία εικόνα του ανθρώπινου και του απάνθρωπου (μη-ανθρώπινου), το ζήτημα δεν είναι τόσο να αναρωτηθούμε ποια από τις δύο μηχανές (ή από τις δύο παραλλαγές της ίδιας μηχανής) είναι καλύτερη ή αποτελεσματικότερη – ή, μάλλον, λιγότερο φονική και αιματοβαμμένη – όσο να κατανοήσουμε πως λειτουργούν ούτως ώστε ίσως, τελικά, να μπορέσουμε να τις σταματήσουμε.»³⁸

Στις αρχές του 20ου αιώνα παράλληλα με την ανάπτυξη της κβαντικής φυσικής αλλά και των καλλιτεχνικών πρωτοποριών, ο γερmano-εσθονός βιολόγος Γιάκομπ φον Ούεξκιουλ (Jakob von Uexküll) ερεύνει τον τρόπο που τα ζώα αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους και αλληλεπιδρούν με αυτό. Η προσέγγισή του που αργότερα ονομάστηκε βιοσημειολογία (η οποία διακρίνεται στην φυτοσημειολογία και στην ζωοσημειολογία) συνέβαλε στην ανεπιφύλακτη εγκατάλειψη κάθε ανθρωποκεντρικής θεώρησης στις βιολογικές επιστήμες και την ριζική αποανθρωποποίηση της εικόνας της φύσης. Επισήμανε ότι οι σχέσεις τις οποίες ένα ορισμένο ζωικό υποκείμενο έχει με τα αντικείμενα του περιβάλλοντός του δεν λαμβάνουν χώρα στον ίδιο χώρο και στον ίδιο χρόνο με αυτά που δεσμεύουν εμάς με τα αντικείμενα του ανθρώπινου κόσμου μας, αλλά ότι υπάρχει μία άπειρη ποικιλία αντιληπτικών κόσμων οι οποίοι, παρότι δεν επικοινωνούν μεταξύ τους και είναι αμοιβαία αποκλειστικοί, είναι όλοι εξίσου τέλειοι και συνδεδεμένοι μεταξύ τους σαν μία γιγάντια παρτιτούρα.

³⁸ Ο.π., σελ. 38.

Jakob von Uexküll, 1864 - 1944

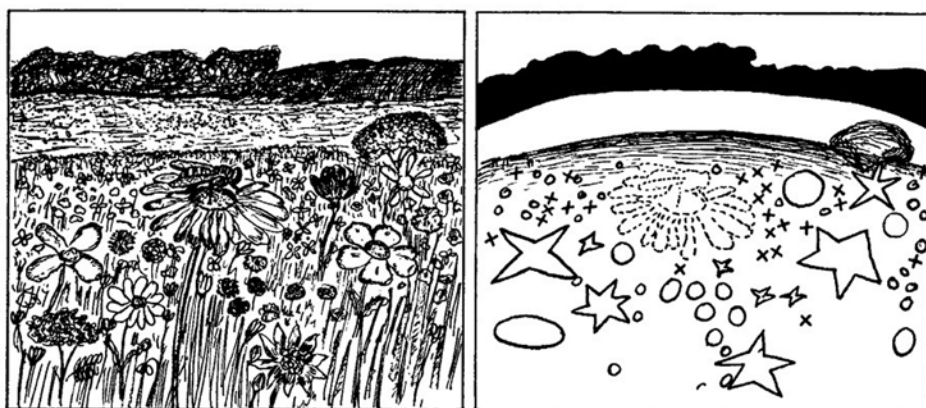

FIG. 21
Environment and *Umwelt* of the honey bee

Jakob von Uexküll, *A Stroll Through the Worlds of Animals and Men*, 1934

Ο Ούεξκιουλ εισάγει τον όρο *Umgebung* για το αντικειμενικό χώρο στον οποίο βλέπουμε ένα έμβιο ον να κινείται, τον οποίο διακρίνει από τον όρο *Umwelt*, ο οποίος εκφράζει τον περιβάλλοντα-κόσμο του ζώου που συγκροτείται από μία περισσότερο ή λιγότερο ευρεία σειρά στοιχείων τα οποία αποκαλεί 'φορείς σημασίας' (*Bedeutungsträger*) ή 'σημάδια' (*Merkmalträger*), τα οποία αποτελούν τα μόνα πράγματα που ενδιαφέρουν το ζώο και τα οποία συγκροτούν μία κλειστή λειτουργική – ή, όπως προτιμά να λέει ο Ούεξκιουλ, μουσική – ενότητα με τα αντιληπτικά όργανα του ζώου, «*σχεδόν σαν δύο νότες του 'πληκτρολογίου στο οποίο η φύση εκτελεί την υπερχρονική και εξωχωρική συμφωνία της σημασίας', αν και είναι αδύνατον να πούμε πως δύο τόσο ετερογενή στοιχεία μπορούν να είναι τόσο στενά συνδεδεμένα.*»³⁹

«*Στην πραγματικότητα, το Umgebung είναι το δικό μας Umwelt,*» διευκρινίζει ο Αγκάμπεν, «*στο οποίο ο Ούεξκιουλ δεν αποδίδει κάποιο ιδιαίτερο προνόμιο και το οποίο, ως τέτοιο, μπορεί επίσης να ποικίλει ανάλογα με τον παρατηρητή. Δεν υπάρχει ένα δάσος ως ένα αντικειμενικά καθορισμένο περιβάλλον: υπάρχει ένα δάσος-για-τον-δασοφύλακα, ένα δάσος-για-τον-κυνηγό, ένα δάσος-για-τον-βοτανολόγο, ένα δάσος-για-τον-περιπατητή, ένα δάσος-για-τον-φυσιολάτρη, ένα δάσος-για-τον-ξυλουργό και τέλος ένα παραμυθένιο δάσος στο οποίο χάνεται η Κοκκινোসκουφίτσα. Ακόμα και μία μηδαμινή λεπτομέρεια – για παράδειγμα, ο μίσχος ενός αγριολούλουδου – όταν θεωρείται φορέας σημασίας, συγκροτεί ένα διαφορετικό στοιχείο κάθε φορά που βρίσκεται σε διαφορετικό περιβάλλον, ανάλογα από το αν, για παράδειγμα, παρατηρείται στο περιβάλλον ενός κοριτσιού που μαζεύει λουλούδια από ένα μπουκέτο για να τα καρφισώσει στον κορσέ της, σε αυτό ενός μυρμηγκιού για το οποίο αποτελεί το ιδανικό πέραςμα για να φτάσει την τροφή του στον κάλυκα του λουλουδιού, σε αυτόν της κάμπιας ενός τζιτζικα η οποία τρυπά τον μυελώδη αυλό του και τον χρησιμοποιεί ως τρόμπα για να κατασκευάσει τα υγρά μέρη του αιωρούμενου κουκουλιού της, ή τέλος σε αυτό μιας αγελάδας που απλώς μασουλάει και καταπίνει την τροφή της.*»⁴⁰

Το κείμενό του όπου περιγράφει το *Umwelt* του τσιμποριού αποτελεί σύμφωνα με τον Αγκάμπεν «*μία κορυφαία στιγμή του μοντέρνου ανθρωπισμού και θα πρέπει να διαβάζεται μαζί με το Ubu roi και το Monsieur Teste. [...] Το παράδειγμα του τσιμποριού δείχνει καθαρά την προσήκουσα σε κάθε ζώο γενική δομή του περιβάλλοντος. Σε αυτήν την συγκεκριμένη περίπτωση, το Umwelt περιορίζεται σε τρεις μόνο φορείς σημασίας ή Merkmalträger: (1)*

³⁹ Ο.π., σελ. 41.

⁴⁰ Ο.π., σελ. 41.

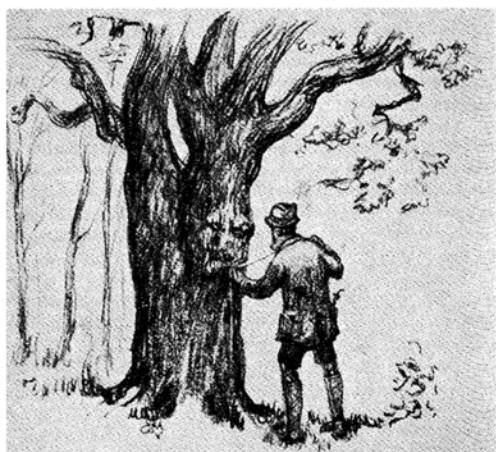

FIG. 46
Forester and oak tree

FIG. 47
Little girl and oak tree

FIG. 48
Fox and oak tree

FIG. 49
Owl and oak tree

στην οσμή του βουτυρικού οξέως που περιέχεται στον ιδρώτα κάθε θηλαστικού· (2) στην θερμοκρασία των τριάντα επτά βαθμών που αντιστοιχεί σ' αυτήν του αίματος των θηλαστικών· (3) στην τυπολογία των χαρακτηριστικών του δέρματος των θηλαστικών, που γενικά καλύπτεται με τρίχες και τροφοδοτείται από αιμοφόρα αγγεία. Και όμως το τσιμπούρι είναι άμεσα συνδεδεμένο με αυτά τα τρία στοιχεία σε μία έντονη και παθιασμένη σχέση που παρόμοια δεν θα βρούμε στις σχέσεις που συνδέουν τον άνθρωπο στον προφανώς πολύ πλουσιότερο κόσμο του. Το τσιμπούρι είναι αυτή η σχέση· ζει μόνο σε και για αυτήν.»⁴¹

Οι μελέτες του Ούεξκιουλ επηρέασαν έντονα τον Μάρτιν Χάιντεγκερ (Martin Heidegger) στην αναζήτησή του για την θεμελιώδη δομή του Dasein, δηλαδή για το μες-στον-κόσμο-είναι του, όπως φαίνεται από τις διαλέξεις που έδωσε στο πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ το 1929-30, στα πλαίσια του μαθήματός του με τίτλο *Die Grundbegriffe der Metaphysik: Welt-Eindlichkeit-Einsamkeit* (Οι θεμελιώδεις έννοιες της μεταφυσικής: κόσμος, τέλος, μοναξιά). Ο Χάιντεγκερ απέρριπτε τον παραδοσιακό μεταφυσικό ορισμό του ανθρώπου ως το έμβιο ον που κατέχει λόγο, επικεντρώνοντας την διάκριση ανθρώπου και ζώου στο ότι ο πρώτος είναι 'κοσμο-διαμορφωτής' (*Weltbildend*) ενώ το δεύτερο είναι φτωχό στον κόσμο (*weltarm*). Για να ορίσει την φτώχεια του ζώου στον κόσμο χρησιμοποιεί την θεωρία του Ούεξκιουλ αντικαθιστώντας τους όρους του με δικούς του: ονομάζει αποαναστολέα (*das Enthemmende*), αυτό που ο Ούεξκιουλ ορίζει ως 'φορέα σημασίας' (*Bedeutungsträger, Merkmalträger*), και 'αποαναστολικό δαχτυλίδι' (*Enthemmungsring*), αυτό που ο ζωολόγος αποκαλεί *Umwelt*.

Αλλά, σύμφωνα με τον Αγκάμπεν, ο Χάιντεγκερ «στην ερμηνεία του για την σχέση του ζώου με το 'αποαναστολικό δαχτυλίδι' του και στην διερεύνησή του για το είδος του είναι αυτής της σχέσης», ⁴² απομακρύνεται από τον Ούεξκιουλ, συνδέοντας την κατανόηση του ανθρώπινου κόσμου με την κατανόηση της φτώχειας του ζώου στον κόσμο. Αυτό που διακρίνει την φτώχεια του ζώου στον κόσμο από τον κοσμο-διαμορφωτή άνθρωπο είναι η *ανοιχτότητα χωρίς αποκάλυψη*. Το ζώο κατέχει αυτό το ανοιχτό (*offen*) είναι ως μία *ουσιώδη κτήση* του ζώου, αλλά το είναι αυτό δεν του είναι προσιτό, δεν είναι αποκαλυπμένο (*offenbar*, κυρ. ανοίξιμο). Αυτό συμβαίνει μιας και η σχέση του ζώου με τον αποαναστολέα του, μέσω του οποίου πραγματοποιείται η αλληλεπίδραση του με το περιβάλλον,

⁴¹ Ο.π., σελ. 47.

⁴² Ο.π., σελ. 52.

lays as it sits on the tip of a blade of grass. After shedding its skin several times, it acquires the missing organs, mates, and starts its hunt for warm-blooded animals.

After mating, the female climbs to the tip of a twig on some bush. There she clings at such a height that she can drop upon small mammals that may run under her, or be brushed off by larger animals.

FIG. 1
Tick

The eyeless tick is directed to this watchtower by a general photosensitivity of her skin. The approaching prey is revealed to the blind and deaf highway woman by her sense of smell. The odor of butyric acid, that emanates from the skin glands of all mammals, acts on the tick as a signal to leave her watchtower and hurl herself downwards. If, in so doing, she lands on something warm—a fine sense of temperature betrays this to her—she has reached her prey, the warm-blooded creature. It only remains for her to find a hairless spot. There she burrows deep into the skin of her prey, and slowly pumps herself full of warm blood.

Experiments with artificial membranes and fluids other than blood have proved that the tick lacks all sense of taste. Once the membrane is perforated, she will drink any fluid of the right temperature.

If after the stimulus of butyric acid has functioned, the tick falls upon something cold, she has missed her prey and must again climb to her watchtower.

The tick's abundant blood repast is also her last meal. Now there is nothing left for her to do but drop to earth, lay her eggs and die.

The tick's life history provides support for the validity of the biological versus the heretofore customary physiological approach. To the physiologist, every living creature is an object that exists in his human world. He investigates the organs of living things and the way they work

καθορίζεται από το προσήκον στο ζώο είναι, την σαγήνευση (*Benommenheit*).

«Στον βαθμό που είναι κατ' ουσίαν σαγηνευμένο και καθολικά απορροφημένο στον ίδιο του τον αποαναστολέα, το ζώο δεν μπορεί να δράσει (*handeln*) πραγματικά ή να σχετιστεί⁴³ (*sich verhalten*) με αυτόν: μπορεί μόνο να συμπεριφερθεί (*sich benehmen*)»,⁴⁴ εξηγεί ο Αγκάμπεν, ενώ ο Χάιντεγκερ αναφέρει ότι «το να λέμε ότι η σαγήνευση είναι η ουσία της ζωικότητας σημαίνει: Το ζώο αυτό καθαυτό δεν ίσταται μέσα σε μία δυνατότητα για αποκάλυψη (*Offenbarkeit*) των είναι. Ούτε το αποκαλούμενο περιβάλλον του ούτε το ίδιο το ζώο αποκαλύπτονται ως είναι. [...] (Συνεπώς) ... η κατοχή του ανοιχτού είναι ένα μη-έχειν, και πράγματι ένα μη έχειν κόσμο...». ⁴⁵ Ο κόσμος του υπολείπεται (*entbeheren*) και έτσι το είναι του ορίζεται από μία φτώχεια και μία έλλειψη.

Η σαγήνευση, η ουσία της ζωικότητας, έρχεται, σύμφωνα με τον Χάιντεγκερ, φαινομενικά στην μέγιστη εγγύτητα με ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της *διάθεσης*⁴⁶ (*Stimmung*) της *βαθιάς ανίας* (*tiefe Langeweile*) (η οποία όπως θα δούμε αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είναι, του *Dasein*). Η κατάσταση της ανίας χαρακτηρίζεται κατά τον Χάιντεγκερ από δύο 'δομικές στιγμές' (*Strukturmomente*), το είναι-αφημένο-στο-κενό (*Leergelassenheit*), όπου ο άνθρωπος είναι παραδομένος σε μία κενότητα στην οποία όμως τα πράγματα δεν 'εκμηδενίζονται ούτε απομακρύνονται από αυτόν', είναι εκεί, όμως 'δεν έχουν τίποτα να του προσφέρουν', τον αφήνουν εντελώς αδιάφορο, αλλά με τέτοιο τρόπο που δεν μπορεί να ελευθερωθεί από αυτά, επειδή *είναι καθηλωμένος και παραδομένος σε αυτό που του προκαλεί ανία*, και το είναι-σε-εκκρεμότητα (*Hingehaltenheit*), όπου τα πράγματα φανερώνουν (αναγγέλλουν, αποκαλύπτουν) όλες τις δυνατότητές τους (στο *Dasein*), αλλά οι δυνατότητες αυτές παραμένουν αδρανείς. Έτσι όπως και το ζώο κατά την σαγήνευσή του, είναι απόλυτα καθηλωμένο στον αποαναστολέα του, ο άνθρωπος κατά την ανία είναι κι αυτός καθηλωμένος στα πράγματα, όμως μέσω αυτής της διαδικασίας τα πράγματα, το είναι των πραγμάτων, του αποκαλύπτεται, πράγμα που δεν μπορεί να συμβεί στο ζώο το οποίο δεν μπορεί να απενεργοποιήσει την σχέση του με τον κύκλο των

⁴³ Απόδοση του όρου *sich verhalten* από τον Γ. Τζαβάρα, *Είναι και χρόνος*, τόμος πρώτος, σελ. 363.

⁴⁴ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 52.

⁴⁵ Ο.π., σελ. 52.

⁴⁶ Απόδοση του όρου *Stimmung* από τον Γ. Τζαβάρα, *Είναι και χρόνος*, τόμος πρώτος, σελ. 362.

FIG. 9a
A village street, photograph

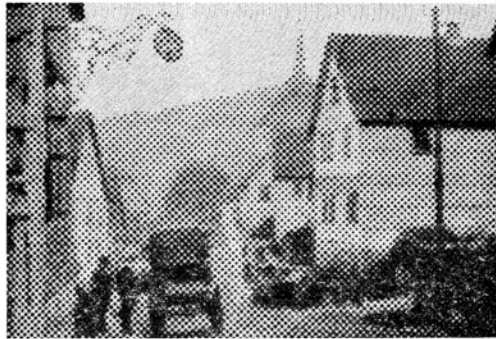

FIG. 9b
The same village street, photographed through a screen

FIG. 9c
The same village street as seen by a fly

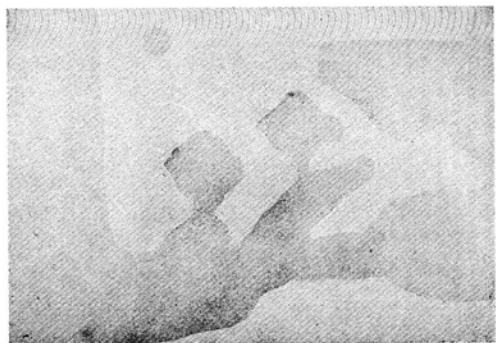

FIG. 9d
The same village street, seen by a mollusc

αποαναστολεών του. Και εδώ ο Αγκάμπεν επισημαίνει ότι το ζώο βρίσκεται στο κέντρο της ανθρωπογενετικής κατασκευής του Χάιντεγκερ: ένα σκοτεινό σημείο στο κέντρο του *Lichtung*, του Χαϊντεγκεριανού ξέφωτου, η *λήθη* που συγκρατεί την *αλήθεια* στο κέντρο της, η μη-αποκάλυψη, το μη-ανοιχτό του ζώου. «...Ο κόσμος έχει ανοίξει για τον άνθρωπο μόνο μέσω της διακοπής και της εκμηδένισης της σχέσης του έμβιου όντος - του ζώντανου είναι - με τον αποαναστολέα του. [...] Το *Dasein* είναι απλώς ένα ζώο που έχει μάθει πώς να βαριέται.»⁴⁷

Ο Αγκάμπεν διακρίνει μία αντιστοιχία στην σχέση μεταξύ ανθρώπου και ζώου, μεταξύ κόσμου και περιβάλλοντος, μεταξύ ανοιχτότητας και κλειστότητας, μεταξύ φύσης και ιστορίας, με την διαμάχη⁴⁸ (*Streit*) μεταξύ του κόσμου και της γης, η οποία - σύμφωνα με τον Χάιντεγκερ, αποτελεί το διακύβευμα στο έργο τέχνης - και υποστηρίζοντας ότι το οντολογικό παράδειγμα της αλήθειας ως την διαμάχη μεταξύ κάλυψης και αποκάλυψης είναι, στον Χάιντεγκερ, άμεσα και καταγωγικά ένα πολιτικό παράδειγμα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η καταγωγική πολιτική διαμάχη μεταξύ αποκάλυψης και κάλυψης θα είναι, την ίδια ώρα και στον ίδιο βαθμό, αυτή μεταξύ της ανθρωπινότητας και της ζωικότητας του ανθρώπου.⁴⁹ Αλλά εδώ ο Αγκάμπεν βρίσκει μία αντίφαση στην απόρριψη από τον Χάιντεγκερ της μεταφυσικής θεώρησης ότι η ανθρωπινότητα έχει ως αφετηρία την ζωικότητα, και τον τοποθετεί ως ίσως τον τελευταίο φιλόσοφο «που πίστευε καλή τη πίστη ότι ο τόπος της πόλης (ο πόλος όπου επικρατεί η διαμάχη μεταξύ κάλυψης και αποκάλυψης, μεταξύ της *animalitas* και της *humanitas* του ανθρώπου) ήταν ακόμα εφικτός, και ότι ήταν ακόμα δυνατό για τους ανθρώπους, για έναν λαό - βάζοντας τον εαυτό τους σε αυτήν την επισφαλή θέση - να βρουν το δικό τους προσήκον ιστορικό πεπρωμένο. Ήταν, δηλαδή, ο τελευταίος που πίστευε (τουλάχιστον ως ένα σημείο, και όχι χωρίς αμφιβολίες και αντιφάσεις) ότι η ανθρωπολογική μηχανή, η οποία κάθε φορά αποφασίζει και επανασυστήνει την διαμάχη μεταξύ ανθρώπου και ζώου, μεταξύ του ανοιχτού και του μη-ανοιχτού, θα μπορούσε ακόμα να παράγει ιστορία και πεπρωμένο για τους ανθρώπους.»⁵⁰ Αλλά στην εποχή μας, αναφέρει ο Αγκάμπεν, είναι πλέον ξεκάθαρο ότι δεν υπάρχουν ιστορικά καθήκοντα που να μπορούν είτε να παρθούν, είτε απλώς να ανατεθούν, στους ανθρώπους και ότι «το διακύβευμα τώρα αποτελεί

⁴⁷ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 70.

⁴⁸ Απόδοση του όρου *Streit* από τον Γ. Τζαβάρα, *Η προέλευση του έργου τέχνης*, σελ. 151.

⁴⁹ Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 73.

⁵⁰ Ο.π., σελ. 75.

The Simple Umwelten

Space and time are of no immediate use to the subject. They become significant only when numerous receptor cues, which would vanish without the temporal and spatial framework of the *Umwelt*, must be discriminated. In very simple *Umwelten*, however, which harbor but a single perceptual cue, there is no need for a framework of this kind.

In Figure 15, the environment and the *Umwelt* of the *Paramecium* are shown side by side. *Paramecium* is covered with dense rows of cilia,

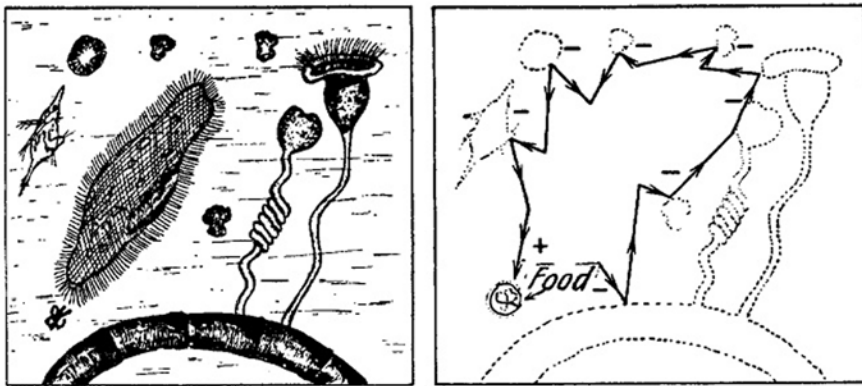

FIG. 15

Environment and *Umwelt* of the *Paramecium*

whose lashing drives it swiftly through the water, while it revolves continually on its longitudinal axis. Of all the different things in its environment, its *Umwelt* takes in only the ever-identical receptor cue which, whenever, wherever, and however the *Paramecium* is stimulated, impels it to the motion of escape. The same obstacle cue always elicits the same fleeing reaction. This consists of a backward motion, followed by a lateral deflection, whereupon the animal again begins to swim forward. By this, the obstacle is removed. We may say that in this case the same receptor cue is always extinguished by the same effector cue. The small animal

η ανάληψη ως καθήκοντος της γεγονιστικής ύπαρξης των λαών, δηλαδή, σε τελευταία ανάλυση, της γυμνής ζωής τους.»⁵¹

Εφαρμόζοντας την Χεγκελο-Κοζεβιανή ιδέα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι «ο άνθρωπος έχει φτάσει στο ιστορικό του τέλος και, για μία ανθρωπότητα που έχει γίνει και πάλι ζώο, δεν απομένει τίποτε άλλο από την απολιτικοποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών μέσω του άνευ όρων ξεδιπλώματος της οικονομίας, ή της ανάληψης της βιολογικής ζωής ως το υπέρτατο πολιτικό (ή μάλλον απολιτικό) καθήκον»⁵², θεώρηση που δεν πείθει τον Αγκάμπεν ο οποίος βλέπει ότι «ακόμα και η καθαρή και απλή παραίτηση κάθε ιστορικού καθήκοντος στο όνομα του θριάμβου της οικονομίας, συχνά σήμερα αποκτά μία έμφαση στην οποία η φυσική ζωή αυτή καθαυτή και η ευημερία της μοιάζει να εμφανίζεται ως το τελευταίο ιστορικό 'καθήκον' της ανθρωπότητας.»⁵³

Ο Αγκάμπεν θεωρεί ότι «δεν είναι εύκολο να πούμε κατά πόσον η ανθρωπότητα η οποία έχει αναλάβει την εντολή της πλήρους διαχείρισης της ζωικότητάς της παραμένει ανθρώπινη, με την έννοια αυτής της *humanitas* την οποία παρήγαγε η ανθρωπολογική μηχανή αποφασίζοντας κάθε φορά μεταξύ ζώου και ανθρώπου· ούτε είναι ξεκάθαρο το κατά πόσο η ευημερία μιας ζωής η οποία δεν μπορεί πλέον να αναγνωριστεί ούτε ως ανθρώπινη ούτε ως ζωική μπορεί να βιωθεί ως εξίσου ικανοποιητική.» Αλλά «σίγουρα, μια τέτοια ανθρωπότητα, από την οπτική του Χάιντεγκερ, δεν έχει πια την μορφή της διατήρησης του εαυτού της ανοιχτού στο μη-αποκαλυπμένο του ζώου, αλλά επιχειρεί αντίθετα να ανοίξει και να εξασφαλίσει το μη-ανοικτό σε κάθε επικράτεια, και έτσι κλείνει τον εαυτό του στην ανοιχτότητά του, ξεχνά την *humanitas* του, και καθιστά το είναι τον ειδικό αποαναστολέα του. Η πλήρης ανθρωποποίηση του ζώου συμπίπτει με μία πλήρη ζωοποίηση του ανθρώπου.»⁵⁴

«Σε αυτό το σημείο, δύο σενάρια είναι δυνατά από την οπτική του Χάιντεγκερ: (α) ο μεταϊστορικός άνθρωπος δεν διατηρεί πια την ζωικότητά του ως αδιάνοικτο, αλλά αντίθετα αναζητά να την αναλάβει και να την εξουσιάσει μέσω της τεχνολογίας· (β) ο άνθρωπος, ο ποιμένας του είναι, οικειοποιείται το καλυμμένο του, την ζωικότητά του, η οποία δεν παραμένει ούτε κρυμμένη ούτε γίνεται ένα αντικείμενο της κυριότητάς του, αλλά νοείται ως τέτοια, ως καθαρή εγκατάλειψη.»⁵⁵

⁵¹ Ο.π., σελ. 70.

⁵² Ο.π., σελ. 76.

⁵³ Ο.π., σελ. 77.

⁵⁴ Ο.π., σελ. 77.

⁵⁵ Ο.π., σελ. 80.

Alexis Rockman, Concrete Jungle III, 1991

Mark Dion, Concrete Jungle, 1991

Στην συνέχεια ο Αγκάμπεν αναφέρεται στον Μπένγιαμιν (Walter Benjamin) ο οποίος τοποθετεί μεν κι αυτός την φύση στην σφαίρα της κλειστότητας (*Verschlossenheit*) και της νύχτας, σε αντίθεση με την ιστορία και την αποκάλυψη (*Offenbarung*), αλλά στην ίδια σφαίρα τοποθετεί τις ιδέες και τα έργα τέχνης, βγάζοντας την ανθρωπολογική μηχανή από το παιχνίδι και θεωρώντας ότι η τεχνολογία δεν αποτελεί την καθυπόταξη της φύσης αλλά την τιθάσευση της σχέσης της φύσης με την ανθρωπότητα, «*αυτό που είναι αποφασιστικό είναι μόνο το 'μεταξύ', το κενό ή θα μπορούσαμε να πούμε το παιχνίδι μεταξύ των δύο όρων, την άμεση σύναξη σε μία μη-σύμπτωση.*»⁵⁶ Ο Μπένγιαμιν υποστηρίζει ότι μέσω την σεξουαλικής ολοκλήρωσης ο άνθρωπος ελευθερώνεται από την φύση, μπαίνοντας σε μία νέα περισσότερο ευλογημένη ζωή, η οποία δεν είναι ούτε ζωική ούτε ανθρώπινη, χάνοντας όμως ταυτόχρονα και το μυστήριό του.

*«Το να καταστήσουμε ανενεργή την μηχανή που κυβερνά την αντίληψή μας για τον άνθρωπο δε σημαίνει να αναζητούμε νέες – αποτελεσματικότερες ή αυθεντικότερες – διαρθρώσεις, αλλά αντίθετα να καταδείξουμε την κεντρική κενότητα, το χάσμα το οποίο – μέσα στον άνθρωπο – χωρίζει τον άνθρωπο από το ζώο, και να διακυνδυνεύσουμε του εαυτούς μας σε αυτήν την κενότητα: την αναστολή της αναστολής, Σάμπατ για ζώο και άνθρωπο. [...] Ίσως να υπάρχει ακόμα τρόπος για τα έμβια όντα να κάτσουν στο μεσσιανικό δείπνο των ενάρετων χωρίς την ανάληψη ενός ιστορικού καθήκοντος και χωρίς ενεργοποίηση της ανθρωπολογικής μηχανής. Για άλλη μια φορά, η λύση του *mysterium coniunctionis* μέσω του οποίου παρήχθη ο άνθρωπος περνά από μια πρωτοφανή εξέταση του πρακτικο-πολιτικού μυστηρίου του διαχωρισμού.»*⁵⁷

Γ.3. Τσιμεντένια Ζούγκλα (*Concrete Jungle*): Μία συζήτηση με τον Αλέξης Ρόκμαν (απόσπασμα) 1991

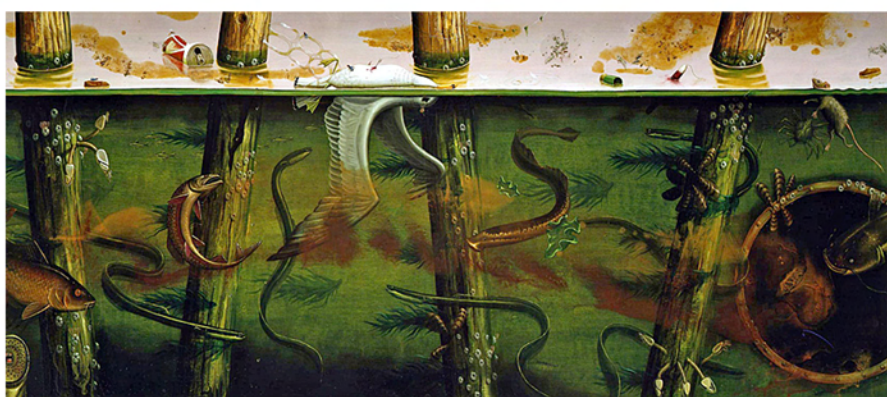
Τα φυτά και τα ζώα που συναντούμε συνήθως στην καθημερινή μας ύπαρξη στην πόλη είναι αυτά που κατατάσσονται από τους βιολόγους στα είδη r-επιλογής. Χωρίς να περιορίζονται στις πόλεις, αυτά τα έντονα καιροσκοπικά είδη έχουν αποικίσει όλες τις περιοχές της ανθρώπινης εγκατάστασης. Ορισμένοι από τους πιο επιτυχημένους οργανισμούς που κατοίκησαν ποτέ τον πλανήτη, χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά υψηλούς ρυθμούς αναπαραγωγής.

⁵⁶ Ο.π., σελ. 83.

⁵⁷ Ο.π., σελ. 92.

Mark Dion, Concrete Jungle (The Mammals), 1992

Alexis Rockman, Concrete Jungle IV, 1992

Τα περισσότερα είδη r-επιλογής χαρακτηρίζονται από μικρό χρόνο ζωής, αναπαραγωγή ανεξάρτητα εποχής και παραγωγή μεγάλου αριθμού απογόνων.

Είναι ειδικοί στην μη-ειδίκευση. Με την ικανότητα να καταλαμβάνουν μία ευρεία κλίμακα οικολογικών νησίδων, μπορούν να εισβάλουν σε προσφάτως διαταραγμένα περιβάλλοντα, να επεκτείνονται γρήγορα, να εκτοπίζουν βίαια, να καταβάλλουν και να θηρεύουν τις τοπικές κοινότητες φυτών και ζώων. Πολυπληθείς, κινητικοί και προσαρμοστικοί, οι οργανισμοί αυτοί επιδεικνύουν την ικανότητα να εκμεταλλεύονται πλήρως τα πλεονεκτήματα του ανθρώπινου περιβάλλοντος. Τα ενδιαίτηματα που διαταράσσονται από τον άνθρωπο περιλαμβάνουν λίγα ή καθόλου αρπακτικά και παρέχουν αυξημένη παροχή τροφής. [...] Μοιράζονται τις 'φωλιές' μας, χωρίς να μας παρέχουν κανένα όφελος. Τα γνωρίζουμε απλώς ως 'παράσιτα' (π.χ. κατσαρίδες, ποντικοί, περιστέρια, ζιζάνια).

Τα είδη r-επιλογής είναι αξιοσημείωτα όχι μόνο για τον ανθρώπινο πόνο που έχουν προκαλέσει μέσω της διάδοσης ασθενειών ή της καταστροφής σοδιών, αλλά και λόγω της συμβολής τους στην δραστική μείωση της βιοποικιλότητας. Καθώς οι άνθρωποι καταστρέφουν εύθραυστες σχέσεις μέσα στα οικοσυστήματα, τα επιθετικά είδη r-επιλογής αντικαθιστούν τους πληθυσμών των τοπικών φυτών και ζώων. Υπεύθυνα ήδη για πολλούς αφανισμούς, τα είδη αυτά μπορεί να συνεχίσουν να πολλαπλασιάζονται και να κυριαρχήσουν στον βιολογικό κόσμο του μέλλοντος.

Μαρκ Ντάιον: [...] Και τους δύο μας συνεπαίρνει το ζήτημα των ειδών r-επιλογής. Φαντάζομαι πως αυτό συμβαίνει λόγω της άμεσης σχέσης αυτών των φυτών και ζώων με το θέμα της εξαφάνισης – την εστίαση της δουλειάς και των δυο μας για αρκετά χρόνια. Είμαι σίγουρος ότι συμφωνείς με την άποψή μου ότι η απώλεια της βιοποικιλότητας είναι ένα κρίσιμο υποτιμημένο οικολογικό ζήτημα. Για κάποιον καιρό τώρα γνωρίζουμε ότι η ζωή βασίζεται σε περίπλοκα δίκτυα συσχετισμών. Καταστρέφοντας στοιχεία αυτών των συσχετισμών μειώνουμε τις μελλοντικές μας επιλογές και απειλούμε να διαταράξουμε τις φυσικές διαδικασίες που διατηρούν τον κύκλο της ζωής σε λειτουργία. Πόσα κομμάτια από το παζλ μπορείς να αφαιρέσεις πριν χάσεις την εικόνα;

Αλέξης Ρόκμαν: Φυσικά κανείς δεν ξέρει, και είναι δύσκολο να αποφασίσουμε ποια είναι ή ήταν η εικόνα. Η σχέση μας με αυτό το ζήτημα βασίζεται σε αντιλήψεις του τέλους του εικοστού αιώνα, και το κοντινότερο που έχουμε σε ένα εργαστήριο είναι η εισαγωγή των Ευρωπαίων στον Νέο Κόσμο το 1492. Σύμφωνα με τις ενδείξεις η συμπεριφορά απέναντι στους ιθαγενείς και στα είδη φυτών και ζώων υπήρξε φριχτή. Βλέπω τα είδη r-επιλογής ως ένα σύμπτωμα της δυτικής αδιαλλαξίας και αλαζονείας. Είναι εκπληκτικό αν σκεφτεί

Mark Dion, Concrete Jungle (The Birds), 1992

κανείς ότι τα περισσότερα συνώνυμα με την Αμερικάνικη ιστορία είδη εισήχθησαν εκούσια από τους Ευρωπαίους. Το άλογο, το γουρούνι και το βόδι όλα τους εκτόπισαν τα τοπικά είδη. Υπάρχει, βέβαια, μία ακόμα σκοτεινότερη πλευρά στην εξίσωση. Με τους Ευρωπαίους ήρθε ένα πλήθος λαθρεπιβατών ξενιστών ειδών: ποντικοί, κατσαρίδες, περιστέρια, ευρωπαϊκοί σπουργίτες. Είναι σαν την εκδίκηση των καταπιεσμένων· άσχετα με τον βαθμό του ελέγχου υπάρχει πάντα μία μύγα στην αλοιφή. Αυτό μου θυμίζει την ταινία *Creepshow* όπου ο πρωταγωνιστής βάζει τον εαυτό του σε καραντίνα στο μοντερνιστικό του ρετιρέ-κουτί και οι κατσαρίδες βρίσκουν τον τρόπο να ανέβουν από την αποχέτευση. [...] Υπάρχουν αρκετές διαφορές στον τρόπο που προσεγγίζουμε τέτοια προβλήματα. Εσύ μοιάζεις να έρχεσαι από μία περισσότερο κλινική, μεθοδολογική θέση όπου πυροδοτείς μία αναθεωρητική 'επίσημη εκδοχή' της φυσικής ιστορίας σε ένα ψευδο-ντοκιμενταρίστικο φορμά. Η δικιά μου θέση έχει να κάνει περισσότερο με την αμφιθυμία. Βλέπω αυτούς τους οργανισμούς ως το σύμπτωμα της δικής μας αλαζονείας και τρωτότητας. [...] Αυτά τα συμβολικώς περιθωριοποιημένα είδη θεωρούνται αδιάστακτα και εκτός ελέγχου. Αλλά αυτή η αντίληψη αποτελεί σύμπτωμα της ανικανότητάς μας να ελέγξουμε την φύση. Θαυμάζω την δύναμη και την προσαρμοστικότητά τους.

Ντάιον: Άγγιξες ακριβώς αυτό που κάνει αυτούς τους οργανισμούς τόσο απεχθείς στον πολιτισμό μας. Αυτά τα πλάσματα μας θυμίζουν συνεχώς την θέση μας στο βιολογικό συμβόλαιο. Μας θυμίζουν ότι, όπως όλα τα ζώα, εμπλεκόμαστε σε μία σειρά σχέσεων με άλλα ζώα – και ότι δεν επωφελούμαστε από κάποιες από αυτές τις σχέσεις. Ο μοντερνιστικός κύβος στον οποίο αναφέρθηκες νωρίτερα, αποτελεί ένα παράδειγμα άρνησης του βιολογικού συμβολαίου. Είναι το περιβάλλον χωρίς φύση. Με τον ίδιο τρόπο που ο πολιτισμός μας δεν αναγνωρίζει τα σκατά, αποστασιοποιείται από την παραγωγή της τροφής ή αρνείται την διαδικασία του γήρατος, αυτά τα ζώα μας θυμίζουν ότι κι εμείς είμαστε ζώα – και άρα θνητοί.⁵⁸

⁵⁸ Dion, Mark and Alexis Rockman. *Concrete Jungle: A Discussion with Alexis Rockman (extract)* 1991 στο Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*. London: Phaidon, 1997, p. 119, 120.

Επίλογος

«...Αν η τομή μεταξύ ανθρώπου και ζώου περνάει πρώτα απ' όλα μέσα από τον άνθρωπο, τότε είναι το ερώτημα του ανθρώπου – και του 'ανθρωπισμού' – που πρέπει να τεθεί με έναν νέο τρόπο», συνοψίζει ο Αγκάμπεν. «Στον πολιτισμό μας, ο άνθρωπος γίνεται κατανοητός ως η διάρθρωση και η σύνδεση ενός σώματος και μιας ψυχής, ενός έμβιου όντος και ενός λόγου, ενός φυσικού (ή ζωικού) στοιχείου και ενός υπερφυσικού ή κοινωνικού ή θεικού στοιχείου. Πρέπει να μάθουμε αντίθετα να σκεφτόμαστε τον άνθρωπο ως αυτό που προκύπτει από την δυσαρμονία αυτών των δύο στοιχείων, και να ερευνήσουμε όχι το μεταφυσικό μυστήριο της σύνδεσης, αλλά αντίθετα το πρακτικό και πολιτικό μυστήριο του διαχωρισμού. Τι είναι ο άνθρωπος, εάν αποτελεί πάντα τον τόπο – και, ταυτόχρονα, το αποτέλεσμα – αδιάκοπων διαχωρίσεων και τομών; Είναι περισσότερο επείγον να δουλέψουμε σε αυτούς τους διαχωρισμούς, να αναρωτηθούμε με ποιον τρόπο – μέσα στον άνθρωπο – έχει ο άνθρωπος διαχωριστεί από τον μη-άνθρωπο, και η ζωική φύση από την ανθρωπίνη, από το να πάρουμε θέσεις στα μεγάλα ζητήματα, στα αποκαλούμενα ανθρώπινα δικαιώματα και αξίες. Και ίσως ακόμα και η λαμπρότερη σφαίρα των σχέσεών μας με το θείο εξαρτάται, κατά κάποιον τρόπο, από εκείνη την πιο σκοτεινή η οποία μας διαχωρίζει από το ζώο. [...] Είναι λες και ο προσδιορισμός του ορίου μεταξύ ζώου και ανθρώπου, δεν αποτελεί απλώς ένα ανάμεσα στα πολλά ερωτήματα που απασχόλησαν τους φιλόσοφους και τους θεολόγους, τους επιστήμονες και τους πολιτικούς, αλλά αντίθετα μία θεμελιώδης μετα-φυσικο-πολιτική λειτουργία κατά την οποία μόνο κάτι σαν τον 'άνθρωπο' μπορεί να αποφασιστεί και να παραχθεί. Αν η ζωική και η ανθρωπίνη ζωή μπορούσαν να ταυτιστούν πλήρως, τότε ούτε ο άνθρωπος ούτε το ζώο – και, ίσως, ούτε καν το θείο – δεν θα ήταν πλέον νοητά. Για τον λόγο αυτό η άφιξη της μεταϊστορίας συνεπάγεται απαραίτητως την επαναπραγματοποίηση του προϊστορικού ενδιάμεσου χώρου στον οποίο το όριο αυτό έχει καθοριστεί. Ο Παράδεισος θέτει πάλι την Εδέμ σε αμφιβολία.»⁵⁹

Ίσως το διακύβευμα είναι το πώς θα μετατρέψουμε την ζώνη αδιαφορίας που εγκαθιστά η ανθρωπολογική μηχανή μεταξύ του ανθρώπου και του ζώου σε ζώνη επαφής.

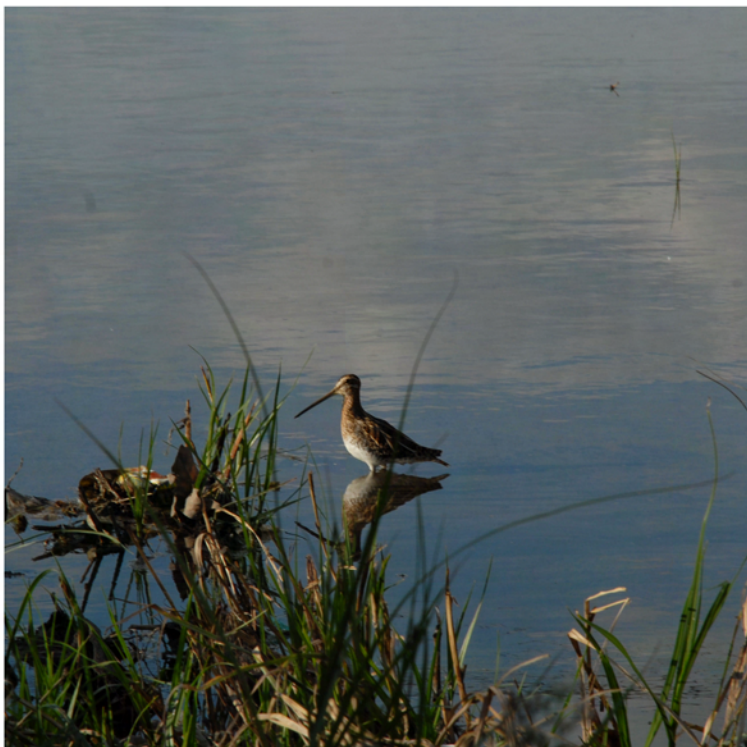
«Το να απαλλαγούμε από την τελεολογία και την ανθρωπίνη εξαιρετικότητα είναι, κατά τη γνώμη μου απαραίτητο για να χωρέσουμε τα λάπτοπ και τα λάπντογκ (lapdogs) σε μία ποδιά», θα

⁵⁹Giorgio Agamben. *The Open: Man and Animal*, σελ. 16, 21.

συμπληρώσει η Χάραγουεϊ. «Ακόμα περισσότερο, αυτές οι πληγές στην αυτοπεποίθησή μας είναι απαραίτητες, αν όχι ακόμα επαρκείς, ώστε να μην εκφέρουμε εύκολα σε κανένα πεδίο την φράση: 'Κυρίες και κύριοι, ιδού ο εχθρός!' [...] Πολλά ρισκάρονται σε τέτοιες συναντήσεις και τα αποτελέσματα δεν είναι εγγυημένα. Δεν υπάρχει τελεολογική εγγύηση εδώ, ούτε σίγουρη ευτυχής ή ατυχής κατάληξη, κοινωνικά, οικολογικά ή επιστημονικά. Υπάρχει μόνο η πιθανότητα να βρεθούμε μαζί με χάρη. Οι Μεγάλοι Διαχωρισμοί ζώο/άνθρωπος, φύση/πολιτισμός, οργανικό/τεχνικό και άγριο/εξημερωμένο ισοπεδώνονται σε καθημερινές διαφορές – του είδους που έχουν συνέπειες και απαιτούν σεβασμό και απόκριση – αντί να εξυψώνονται σε μεγαλειώδης και τελικές καταλήξεις. [...] Η λέξη είδος ζέχνει από φυλή και φύλο· εκεί και όταν τα είδη συναντώνται, αυτή η κληρονομιά πρέπει να λυθεί και καλύτεροι κόμποι ειδών συντρόφων να επιχειρηθούν μέσα και μέσω διαφορετικότητων. Χαλαρώνοντας τη λαβή των αναλογιών που απορρέουν από την κατάρρευση όλων των άλλων του ανθρώπου, του ενός μέσα στον άλλον, τα είδη σύντροφοι, πρέπει αντίθετα να μάθουν να ζουν διατομεακά. [...] Αυτό είναι το παιχνίδι του ειδών συντρόφων, το να μάθουν να δίνουν προσοχή. Δεν εξαιρούνται πολλά από το αναγκαίο παιχνίδι, δεν εξαιρούνται οι τεχνολογίες, το εμπόριο, οι οργανισμοί, τα τοπία, οι άνθρωποι, οι πρακτικές. Δεν είμαι μεταανθρωπίστρια· είμαι αυτό που γίνομαι με τα είδη συντρόφους, τα οποία κάνουν ένα χάλι τις κατηγορίες στην διαδικασία κατασκευής του γένους και του είδους. Αλλόκοτοι ομοτράπεζοι σε ένα θνητό παιχνίδι, πράγματι.»⁶⁰

⁶⁰ Donna Haraway, *When Species Meet*, p. 12, 15, 18, 19.

Επικράτεια
Βασίλειο
Συνομοταξία
Υποσυνομοταξία

Ευκαρυωτικό - Eukaryota
 Ζώα - Animalia
 Χορδωτά - Chordata
 Σπονδυλωτά - Vertebrata

Ομοταξία
Τάξη
Οικογένεια
Είδος

Οστεϊχθύες - Amphibia
 Περκόμορφο - Anura
 Μυγίλλιδες - Ranidae
 Μυγίλλιδες - Mugilidae
 1.Κέφαλος - Rana graeca
 1.Βάτραχος - Rana graeca
 1.Μερογέλιον με κόκκινα μάγουλα - Trachemys scripta

Ομοταξία
Τάξη
Οικογένεια
Είδος

Πελαγομόρφο - Ciconiiformes
 Ερυθρίδες - Ardeidae
 1.Λευκοταϊνίδης - Egretta garzetta
 2.Στοχτοταϊνική - Ardea cinerea
 Χορδορόμορφο - Charadriiformes
 Σκολοπακίδες - Scolopacidae
 1.Λασπότηρυγας - Tringa glareola
 2.Κοκκινοκέλης - Tringa totanus
 Γλαυκόμορφο - Strigiformes
 Γλαυκίδες - Strigidae
 1.Γκώνης - Otus scops
 2.Δασογτόρφο - Streptopelia decaocto
 Κορακόμορφο - Coraciiformes
 Αλκυονίδες - Alcedinidae
 1.Αλκυονή - Alcedo atthis

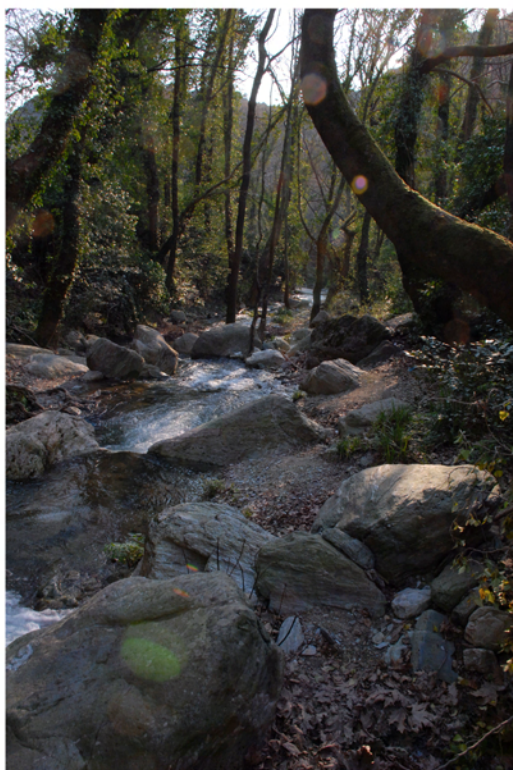
Ομοταξία
Τάξη
Οικογένεια
Είδος

Κορυδακίδες - Alaudidae
 1.Καρταλαίτης - Galerida cristata
 2.Σπτογελίδονο - Delichon urbica
 Χελιδόνες - Hirundinidae
 1.Στυλογελίδονο - Hirundo rustica
 Συσσινίδες - Motacillidae
 1.Λευκοσυσσινίδα - Motacilla alba
 2.Κρήνισσυσσινίδα - Motacilla flava
 Τρογιδυτίδες - Troglodytidae
 1.Τρουποφρόγης - Troglodytes troglodytes
 Συλβίδες - Sylviidae
 1.Δεντροφυλάκοςόκος - Phylloscopus collybita
 2.Κόργινο - Corvus molendula
 Κορακοειδή - Corvidae
 1.Καρακάδα - Pica pica
 Στουρνίδες - Sturnidae
 1.Ψρόνι - Sturnus vulgaris
 Πασσερίδες - Passeridae
 1.Σπτοσπούργης - Passer domesticus

Ομοταξία
Τάξη
Οικογένεια
Είδος

Εντομορόγιο - Insectivora
 Ερπονέκτες - Erinaceidae
 1.Σκατζόχοιρος - Erinaceus concolor
 Πρωτεύοντα - Primates
 Βοσπερπιλονίδες - Homnidae
 1.Ανθρώπος - Homo sapiens
 Χειρότερο - Chiroptera
 Βοσπερπιλονίδες - Vespertilionidae
 1.Νυχτερίδα - Pipistrellus pipistrellus
 Σαρκορόγιο - Carnivora
 Κυνίδες - Canidae
 1.Ανθρωπος - Canis lupus familiaris
 1.Γάτο - Felis silvestris catus
 Περιπτοδόκτιλα - Perissodactyla
 Ινιβίδες - Equidae
 1.Άλογο - Equus ferus caballus
 Τρωκτικά - Rodentia
 Μυιδες - Muridae
 1.Ποντικός - Rattus norvegicus

Παράρτημα Ι - Σπονδυλωτά στον Κραυσίδωνα

Παράρτημα II

Χρονολόγιο

1900 με 1500 π.Χ.	Η πρώτη οικιστική εγκατάσταση στον λόφο του Κάστρου στην ανατολική όχθη του Κραυσίδωνα πραγματοποιείται κατά την μεσοελλαδική περίοδο.
1100 π.Χ.	Εγκαταλείπεται η Μυκηναϊκή πόλη της Ιωλκού και ο πληθυσμός μετοικεί, μεταφέροντας το όνομα της πόλης στον μικρότερο οικιστικό πυρήνα, στον λόφο του Κάστρου.
527-565 μ.Χ.	Επί Ιουστινιανού κατασκευάζεται ένα μικρό αλλά ισχυρό κάστρο, με αρχιτεκτονικά μέλη από τη Δημητριάδα.
1273 μ.Χ.	Ιδρύεται το Μοναστήρι της Παναγίας Πορταρέας στις όχθες της ρεματιάς της Μάνας από τον άρχοντα της Δημητριάδας Κωνσταντίνο Μελισσηνό. ⁶¹
1423 μ.Χ.	Η Θεσσαλία κατακτάται από τους Οθωμανούς και στο Κάστρο που ονομάζεται Γόλος εγκαθίσταται η φρουρά και ο πρώτος τουρκικός πληθυσμός. Ο χριστιανικός πληθυσμός του Κάστρου καταφεύγει στα χωριά που αναπτύσσονται στα ορεινά τμήματα του Κραυσίδωνα.
1700	<i>...Ήδη, ο Βόλος ήταν ο κόμβος της επαρχίας του Ιστιρά που περιέκλειε τον Όλυμπο, την επαρχία της Ζαγοράς, τους κόλπους του Βόλου και του Ζητουνίου (Λαμίας), δηλαδή του τμήματος της Θεσσαλίας που ανήκε στο μουσελιμλίκι της Λάρισας. Το λιμάνι του ήταν το σημαντικότερο της Θεσσαλίας. Στη σκάλα του έφταναν εμπορεύματα από την Αίγυπτο, τη Σμύρνη και την Κρήτη, και έφευγαν πλοία φορτωμένα με αγροτικά προϊόντα και βιοτεχνικά εμπορεύματα για τη Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη.»⁶²</i>
1800	Αναπτύσσεται το εμπόριο και η βιοτεχνία στο Πήλιο. Μικρές βιοτεχνικές μονάδες που εκμεταλλεύονταν την ροή του νερού στα ρέματα που καταλήγουν στον Κραυσίδωνα, αλευρόμυλοι και ελαιοτριβεία, αλλά και βυρσοδεψία και νεροτριβές (ντριστελέες) έκαναν χρήση του τρεχούμενου νερού.
1803	Ο J.L.S. Bartholdy επισκέπτεται τον οικισμό του Κάστρου. Περιγράφοντας το ταξίδι του, από το

⁶¹ Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 55.

⁶² Ο.π., σελ. 21.

Κάστρο του Γόλου στην Μακρυνίτσα, αναφέρεται στον χειμάρρο που συνδέει τους δύο οικισμούς ως Άναυρο. Προφανώς πρόκειται για τον Κραυσίδωνα, μιας και τα δύο ποτάμια αντάλλαξαν ονομασίες στο παρελθόν. αναφέρει:

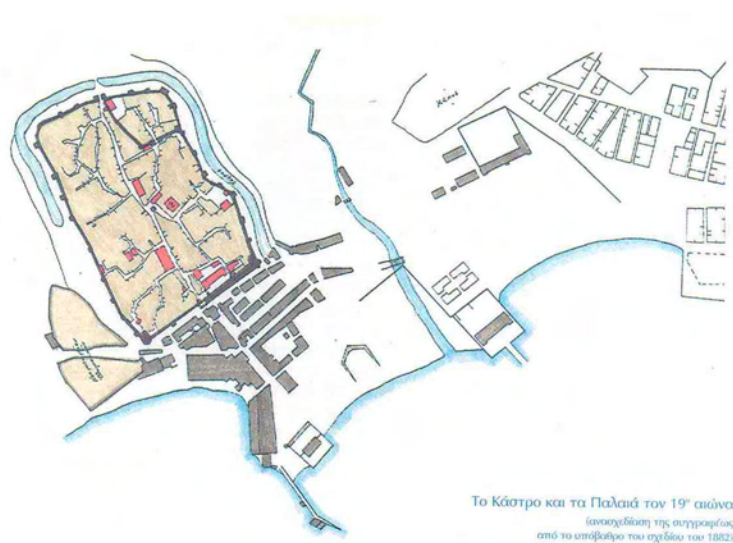
«Στην πρώτη μισή λεύγα, ο δρόμος ανηφορίζει με μια σχεδόν ανεπαίσθητη κλίση. Φτάσαμε στη γοητευτική κοίτη του ποταμού Άναυρου, που τα λίγα τότε, μα πεντακάθαρα νερά του κυλούσαν μέσ' από ανθηρές ροδοδάφνες. Η κοίτη είναι πολύ φαρδιά, κι αποκεί, όπως λέει ο Στησίχορος, κέρδισε το βραβείο ο Μελέαγος απ' όλους τους νέους, επειδή από την Ιωλκό έριξε το ακόντιό του στην αντίπερα όχθη του Άναυρου.

Υπάρχουν σ' αυτήν την περιοχή μερικά πλατάνια πολύ μεγάλου ύψους. Μερικές μέρες πριν περάσουμε αποκεί, είχε ξεσπάσει άγρια καταιγίδα και αντικρίσαμε στη βάση του ενός απ' αυτά τα πλατάνια ένα κομμένο κλαδί που είχε σχεδόν δέκα πόδια πάχος. Οι όχθες του ποταμού ήταν κατάφυτες από περιβόλια, γεμάτα όμορφες και πλούσια καρποφόρες συκιές. Ποτέ δεν έχω δει πιο πλούσια βλάστηση, κι αυτή η περιοχή είναι πράγματι ξακουστή για τα φυτά της, χρήσιμα όσο και βλαβερά. [...] Η πλαγιά του Πηλίου γίνεται εδώ πιο απότομη και ο ορίζοντας απλώνεται ακόμα περισσότερο. Σε τρία τέταρτα της ώρας κι αφού διασχίσαμε ένα δάσος με κάτι δέντρα αξεπέραστης ομορφιάς, φτάσαμε σ' ένα χωριό που οι μόνοι του κάτοικοι ήταν Τούρκοι. Το παζάρι γινόταν στο ύπαιθρο, προφυλαγμένο στη σκιά πελώριων δέντρων σε μια πολύ ευρύχωρη πλατεία. Πηγές με το πιο γάργαρο νερό και αναρίθμητα ρυάκια που διασταυρώνονταν εκεί σκόρπιζαν παντού τη δροσιά και το κέφι. Τα πάντα απέπνεαν ζωή και αφθονία, κι ίσως ποτέ να μη δοκίμασα αυτή τη βαθιά εντύπωση που δημιουργεί ο πλούτος της φύσης, παρά μόνο τις πρώτες μέρες του Μαΐου στον Όλυμπο της Βιθυνίας.»⁶³

1841

Γίνεται δεκτό το αίτημά 28 Θετταλομαγνητών και λοιπών εμπόρων στην Πύλη να συνοικισθούν στην παραλία ανατολικά του κάστρου και ένα χρόνο αργότερα ιδρύεται η πόλη του Νέου Βόλου. Για λόγους ασφαλείας ορίστηκε αδόμητη ζώνη σε απόσταση 600 μ. από το φρούριο.

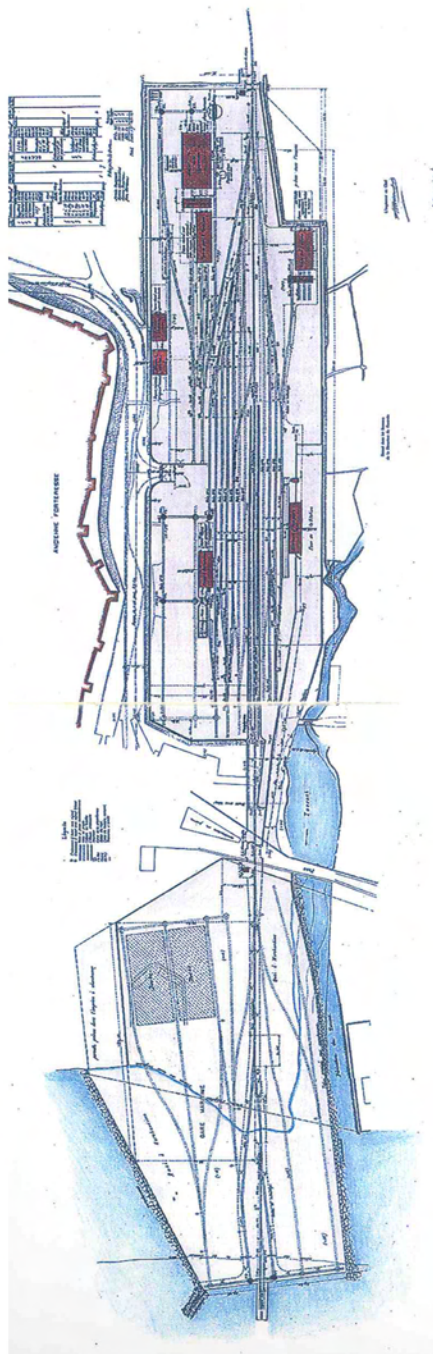
⁶³ J.L.S. Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804*, Εκάτη, Αθήνα, 1993, σελ. 240, 241.

Από το βιβλίο της Β. Χαστάογλου: Βόλος, το πορτραίτο της πόλης

- 1856 Την ανήσυχη περίοδο μετά το Κριμαϊκό πόλεμο, η τουρκική διοίκηση συγκέντρωσε στην αδόμητη ζώνη δημόσια κτίρια που σχετιζόνταν με τον έλεγχο του τόπου και την εξυπηρέτηση της κίνησης του λιμανιού. Από αυτόν τον ατελή και σπασμωδικό εκσυγχρονισμό της πόλης επέρχεται η μετατροπή της αδρανούς διαχωριστικής ζώνης σε ένα είδος δημόσιου χώρου – σημείου επαφής ανάμεσα στα Παλαιά και τα Νέα Μαγαζεία. *«Είναι πιθανόν κατά την περίοδο αυτή να έγινε και η μεταφορά της κοίτης του Κραυσίδωνα από τη δυτική στην ανατολική πλευρά του κάστρου ώστε να λειτουργεί ως οχυρωματικό έργο ανάμεσα στο παλιό και το νέο προάστιο*
- 1868 *«...ανεγέρθηκε νέο τελωνείο στην παραλία μπροστά στον στρατώνα, δίπλα στη νέα κοίτη του χειμάρρου. Όμως το κτίριο περιβαλλόταν από στάσιμα νερά και γενικά είναι ακατάλληλο για ανθρώπους και εμπορεύματα, καθώς το έλος του μπορεί να διαβρώσει το πιο χοντρό ύφασμα και η ελονοσία του την πιο γερή κράση'.»⁶⁴*
- 1878 *«Γίνεται επαναστατική Προσπάθεια η οποία οργανώνεται απ' την ελεύθερη Ελλάδα και ενισχύεται από παροικίες του εξωτερικού. [...] Οι Τούρκοι ξεκινούν να καταλάβουν τον αφύλακτο τότε Σαρακηνό, και απ' εκεί να χτυπήσουν την Μακρυνίτσα. [...] Στην μάχη πήραν μέρος και πολέμησαν αντρίκια στο πλευρό των αγωνιστών και πολλές γυναίκες της περιφέρειας Μακρυνίτσας, οι οποίες έμειναν στην Ιστορία και έγιναν θρύλος. Τέτοιες, όπως μας αναφέρουν και δύο Δημοτικά Τραγούδια, ήταν η Σουίπαινα, η Χρόναινα η νύφη του Κατσούρα, η Μαλιούφαινα, η Παπαθανάσαινα Μητριανού, Η Μαργαρίτα Μπασδέκη και τόσες άλλες. [...] ...Στις 13)3)1878 στο λιμάνι του Βόλου, κατέφθασαν τα Εγγλέζικα καράβια με αρχηγό τον «ΧΟΒΑΡΤ» και απειλούσαν να βομβαρδίσουν την Μακρυνίτσα. [...] Ύστερα από τρεις μέρες σκληρής μάχης, οι επαναστάτες υπέκυψαν οριστικά. Σ' αυτή την μάχη, [...] σκοτώθηκε και ο Άγγλος Φιλλέλης, Ανταποκριτής των «ΤΑΪΜΣ» του Λονδίνου «ΤΣΑΡΛΣ ΟΓΛ» (Κάρολος Όγλ), πολεμώντας ενάντια μαζί με τους Έλληνες. Τέλος οι επαναστάτες μετά από μεσολάβηση των Άγγλων καταθέτουν τα όπλα, και περιμένουν απ' το*

⁶⁴ Ο.π., σελ. 35.

Σχέδιο του Α. Hennebert
για τις σιδηροδρομικές
εγκαταστάσεις
με τις γραμμές
και τα κτίσματα, 1889.
(Hennebert et Abram 1889)

Από το βιβλίο της Β. Χαστάογλου: Βόλος, το πορτραίτο της πόλης

1800-1882

Συνέδριο του Βερολίνου να δεχθεί το αίτημά τους για την απελευθέρωση.»⁶⁵

«... περιηγητές, όπως ο Leake και ο Bartholdy, και πρόξενοι περιγράφουν την παραλία ως βαλτότοπο, με δρόμους στενούς και αδιάβατους και ατμόσφαιρα ανθυγιεινή. Η θάλασσα αποτραβιόταν κι άφηνε πίσω της λιμνάζοντα νερά.⁶⁶ Ανάμεσα στο κάστρο και τη θάλασσα υπήρχε στενή λωρίδα παραλίας, περίπου 230 μ. στο πλατύτερο σημείο της και 65 μ. στο στενότερο. Το έδαφος ήταν ελώδες γεμάτο βαλτόνερα από την άμπωτη και η θάλασσα αβαθής από τις προσχώσεις των χειμάρρων εμπόδιζε το αγκυροβόλημα των πλοίων. Στον χώρο αυτό και σε απόσταση ελάχιστων μέτρων από το τείχος, απλώνονταν τα κτίσματα της μικρής αγοράς του λιμανιού, τα 'Παλαιά Μαγαζεία'.»

1881

Η Θεσσαλία προσαρτάται στο ελληνικό κράτος και αμέσως ξεκινούν τα έργα της κατασκευής του λιμανιού. Σύμφωνα με το πολεοδομικό σχέδιο, στην αδόμητη πρώην 'διαχωριστική ζώνη', χωροθετείται ο σιδηροδρομικός σταθμός ανάμεσα στον Κραυσίδωνα και το Κάστρο και η πλατεία Στρατώνος (Ρ. Φεραίου), ως κεντρική πλατεία της πόλης.

... Είναι δε και το μόνον ανοικτόν μέρος εξ ου' αναπνέει η πόλις. Δια δε της δενδροφυτεύσεως αυτής και μεταποιήσεως εις πλατείαν κατάφυτον κατά τα παραδεδεγμένα παρ' όλαις ταις ευρωπαϊκαίς πόλεσι, ουχί μόνον το μέρος αυτό θα εξωραϊσθή υπερβαλλόντως, αλλά και υπό υγιεινήν έποψιν, μεγάλως θα συμβάλλη, διότι αποξηρανόμενον και μεταβαλλόμενον εις κήπον το μέρος αυτό, το κλίμα της πόλεως θέλει αποκατασταθή μάλλον επαρκώς ξηρόν'. (Ευρετήρια ψηφισμάτων ΔΣ Παγασών, Ψήφισμα 26, 13.7.1882).⁶⁷

1882

«Υπογράφεται σύμβαση επί πρωθυπουργίας Τρικούπη για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου στην Θεσσαλία. [...] Την τεχνική εποπτεία έχουν οι μηχανικοί Evaristo de Chirico και Armand Henneber. [...] Μετά από πιέσεις της Εταιρείας

⁶⁵ Σάκης Κολέτσος, *Σταγιάτες*, Βόλος, 1980, σελ. 25.

⁶⁶ Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 23 (σημ. 35).

⁶⁷ Ο.π., σελ. 57, 58.

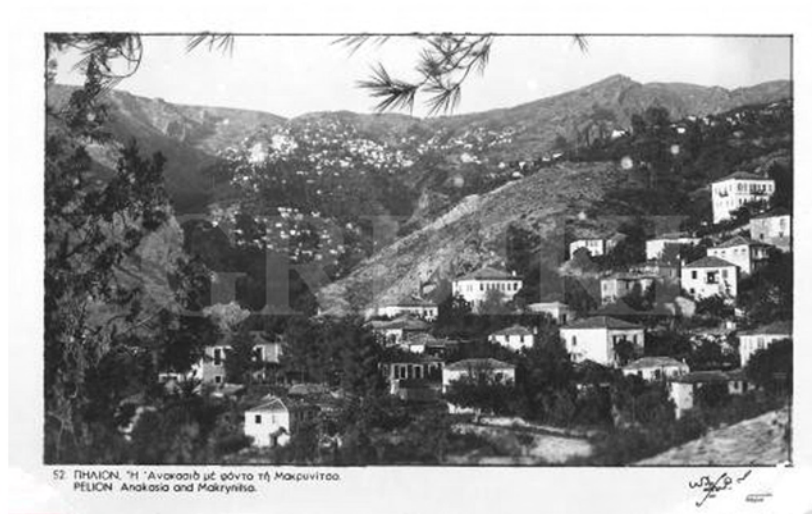
« Γραβιό Πηλιο - Βιγανιάς και Μοκρινάδας »

Πηγή: ΔΗΚΙ

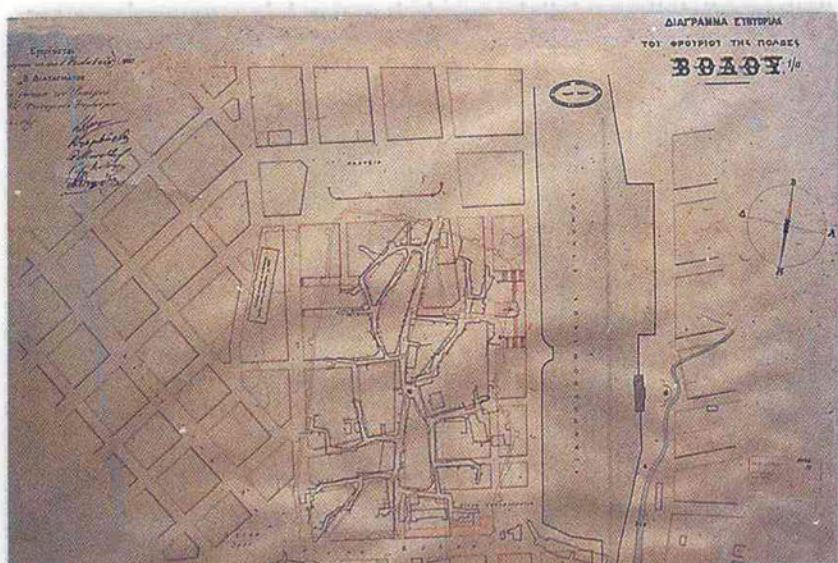
- αποφασίστηκε η παροχέτευση του χειμάρρου Κραυσίδωνα πίσω από το κάστρο.»⁶⁸
- 1885 Γαλλική αποστολή αναλαμβάνει τη μελέτη διευθέτησης των χειμάρρων Κραυσίδωνα και Αναύρου.
- 1889 Λόγω των σημαντικών δυσκολιών του εγχειρήματος, η Λιμενική Επιτροπή καλεί τον αρχιμηχανικό λιμενικών έργων της Μασσαλίας Eduard Quellenec, ο οποίος μελέτησε επίσης τη θεμελίωση της σιδηροδρομικής γέφυρας του Κραυσίδωνα.
- 1893 Χρησιμοποιείται υλικό από την κοίτη του Κραυσίδωνα στις επιχωματώσεις και κατασκευές κρηπιδωμάτων της νέας προκυμαίας Αργοναυτών
- 1893 Ο Δήμος αγοράζει το οθωμανικό νεκροταφείο στις όχθες του Κραυσίδωνα νότια του Κάστρου, όπου ξεκινά η ανέγερση εργοστασίου αεριοφωτός για τον δημοτικό φωτισμό.⁶⁹
- 1895 Ξεκινά η κατασκευή της πρώτης αμαξιτής οδού μεταξύ Βόλου και Πορταριάς με μήκος δέκα χιλιόμετρα.
- «Οι Σταγιατιώτες ήταν οι μόνοι εκείνη την εποχή που κατείχαν τα μυστικά τόσο καλά και την τέχνη να φτιάχνουν τα νόστιμα λουκάνικα. Περιφέρονταν τότε στα παζάρια που γίνονταν στα διάφορα Θεσσαλικά χωριά, βδομάδες ολόκληρες, για να διαλέξουν και να αγοράσουν τα καλύτερα βουβάλια. Τα βουβάλια τα φόρτωναν στο τραίνο, άλλοι πάλι τα μετέφεραν οδικώς. Κι' όταν πλησίαζαν στα σύνορα του χωριού, έβλεπες να μαυρίζει τότε το μέρος που βρίσκεται πιο κάτω από απ' το χωριό το «Αλωνάκι». Τάσφαζαν πίσω απ' την παληά εκκλησία του Αη - Θανάση καιν άλλοι στα σπίτια τους. Σωροί τα κόκκαλα, θυμούνται οι παλαιοί, υπήρχαν στο χωριό τα παληά χρόνια. Δεν υπήρχε τόπος τότε για να βολέψουν τα κόκκαλα απ' τις βουβάλες. Γι' αυτό πολλοί στο χωριό έχτιζαν πεζούλες ολόκληρες με τα κόκκαλα. Αν κάποιος τότε επισκέπτονταν Σταγιατιώτικο σπίτι, τον φόρτωναν από συκώτια, γλώσσες και βουβαλινό κρέας. [...] Το χωριό εκείνα τα χρόνια διέθετε τα περισσότερα γιδοπρόβατα, γιατί είχε τον καταλληλότερο τόπο βοσκής, τον λόφο της Μαντριν(ι)άς. [...] Με τα μαλλιά των προβάτων οι κάτοικοι του χωριού έφτιαχναν τα ωραία και

⁶⁸ Ο.π., σελ. 50.

⁶⁹ Ο.π., σελ. 64.

Πηγή: ΔΗΚΙ

Το διάγραμμα ευθυορίας του
φρουρίου της πόλεως Βόλου, 1887
(αρχείο σχεδίων πόλεων, ΥΠΕΧΩΔΕ)

Από το βιβλίο της Β. Χαστάογλου: Βόλος, το πορτραίτο της πόλης

- 1900 *αθάνατα μέχρι σήμερα κιλίμια, για τον λόγο ότι το βάψιμο των διαφόρων νημάτων και στιμονιών γίνονταν από φυτικές χρωστικές ύλες που μάζευαν σε κατάλληλη εποχή, και πετύχαιναν τα όμορφα και ανεξήγητα μέχρι σήμερα χρώματα.»⁷⁰*
*«Ο Αργύριος Φιλιππίδης μεγαλέμπορος απ' τις Μηλιές, μας δίνει αξιοπρόσεκτες πληροφορίες για το χωριό:
 'Δεξιά της Μακρυνίτσας κατά τας ανατολάς έως μία ώρα είναι αι Σταϊάτες, μαχαλάς χωριστός της Μακρυνίτσας. Είναι απάνω εις μία ράχη εις τόπον ανοιχτόν. Έχει και τούτος ο Μαχαλάς υπέρ τα ογδοήκοντα σπίτια χριστιανών. Και εδώ απαραλλάκτως ως τας δευτέρας και τρίτης τάξεως της Μακρυνίτσας (2^η τάξη ήταν οι Φαμπρικόνοι πραματευτές, προκομμένοι εις το αλισβερίσι και τις τέχνες και 3^η τάξης ήταν Γεωργοί αμαθείς), είναι σχεδόν οι περισσότεροι και όλοι τεχνίτες. Έχουν εδώ και εκκλησίαν ειδικήν τους εις την άκρια του μαχαλά. Κατά τας ανατολάς περνά και το νερό όπου κατεβαίνει εις τα περιβόλια του Βόλου, και έχουν Μύλους και Ντριστελλες αρκετές, (τ)ο νερό όπου πίνουν, έρχεται από του Βοϊβόνδου τη βρύση. Κάνουν εδώ σιτάρι ολίγον, μετάξια αρκετά και σταφύλια. Κάνουν μερικοί και λάδι ολιγοστό'»⁷¹
 «Εκείνη την περίοδο οι Σταγιάτες ήταν τ' αγαπημένο χωριό του Θεόφιλου. Οι γεροντότεροι τον θυμούνται καλά, όταν ανηφόριζε στο χωριό με τα μπογιέλα του και τα πινέλα, κι' άναβε φωτιά στην γωνιά της πλατείας, κι' έβραζε τις διάφορες μπογιές του. Οι χωριανοί τον πέρναγαν για τρελλό, τον περιέπαιζαν και γελούσαν μαζί του. Για το λίγο φαΐ που τον τάιζαν και το κόκκινο κρασί που τον κερνούσαν, εκείνος θέλοντας να τους εφχαριστήσει, τους ζωγράφιζε τα σπίτια και τα μαγαζιά με διάφορους πίνακες.»⁷²*
 1896 Με την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου, οι δύο οικιστικοί πυρήνες αρχίζουν να ενοποιοούνται. Οι βιομηχανίες εγκαθίστανται κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό και το λιμάνι, καταλαμβάνοντας τη ζώνη γύρω από το κάστρο.⁷³
 1903 Ολοκληρώνεται η αποξήρανση των ελών της παραλίας, όπως και το 'Διάγραμμα ευθυορίας του

⁷⁰ Σάκης Κολέτσος, *Σταγιάτες*, σελ. 44.

⁷¹ Ο.π., σελ. 39.

⁷² Ο.π., σελ. 69.

⁷³ Ο.π., σελ. 67.

Εργοστάσιο Λεβιάθαν. Πηγή ΔΗΚΙ

Καταυλισμός στη Ν. Ιωνία. Πηγή: ΔΗΚΙ

- φρουρίου του Βόλου, το οποίο επέβαλε την κατεδάφιση της περιτείχισης, την πλήρωση της περιμετρικής τάφρου και την ευθυγράμμιση και διαπλάτυνση των δρόμων της συνοικίας.⁷⁴
- 1905 Κατασκευάζεται στις όχθες του Κραυσίδωνα το υφαντουργείο Παπαγεωργίου, και τρία χρόνια αργότερα το υφαντουργείο 'Λεβιάθαν', των Ζ. Μουρτζούκου και Ζ. & Ι. Λεβή.⁷⁵
- 1921 Ιούνιος Φθάνει το πρώτο προσφυγικό κύμα, μετά την απόσυρση των ελληνικών στρατευμάτων στην περιοχή της Νικομήδειας.
- 1922 Μετά τη μικρασιατική καταστροφή το εκδηλώνεται το δεύτερο κύμα προσφύγων.
- 1923 Αύγουστος Αποφασίζεται η οικοδόμηση του προσφυγικού συνοικισμού ο οποίος χωροθετείται σε απόσταση από την ήδη κατοικημένη περιοχή, διαχωρισμένος από αυτήν με τον χείμαρρο. Με τον συνοικισμό της Νέας Ιωνίας πραγματοποιείται η επέκταση του αστικού χώρου δυτικά του Κραυσίδωνα.
- 1924 Φτάνει το τρίτο κύμα προσφύγων από το εσωτερικό της Μικρασίας και τον Πόντο με την ανταλλαγή των πληθυσμών.⁷⁶ Ιδρύεται το μεταξουργείο των αδελφών Γ. και Α. Ετμεκτζόγλου, στη Νέα Ιωνία, στις όχθες του Κραυσίδωνα, απέναντι από το εργοστάσιο Μουρτζούκου.
«Η αλματώδης αυτή ανάπτυξη έκανε επιτακτική τη ανάληψη νέων έργων για τις μεταφορικές υποδομές στην πόλη. [...] Η Λιμενική επιτροπή αποφάσισε τον Μάιο του 1924 την εκσκαφή του λιμένος, την επισκευή και συμπλήρωση του κυματοθραύστη, την επισκευή των υποστέγων και την συντήρηση των χειμάρρων Κραυσίδωνα και Αναύρου.»⁷⁷
 Η έλευση των προσφύγων τροφοδοτεί την πόλη με άφθονα εργατικά χέρια, ενώ η εργασιακή κουλτούρα των προσφύγων αποτελεί παράγοντα ανανέωσης της τοπικής βιομηχανίας. Πολλές βιομηχανίες συγκεντρώνονται κατά μήκος του Κραυσίδωνα.⁷⁸
- 1925 Ιδρύεται το πλινθοκεραμοποιείο των αδελφών Σ. και Ν. Τσαλαπάτα το οποίο κτίζεται στη δυτική

⁷⁴ Ο.π., σελ. 63, 64.

⁷⁵ Ο.π., σελ. 67.

⁷⁶ Ο.π., σελ. 80, 81.

⁷⁷ Ο.π., σελ. 88, 89.

⁷⁸ Ο.π., σελ. 86.

Γέφυρα στον Κραυσίδωνα. Πηγή ΔΗΚΙ

Ο Ελ. Βενιζέλος εγκαινιάζει το υφαντουργείο Παπαγεωργίου. Πηγή: ΔΗΚΙ

- πλευρά του Κάστρου με οδηγίες Βέλγων μηχανικών.⁷⁹
- 1926 Κατασκευάζεται η γέφυρα στον Κραυσίδωνα που συνδέει την Ν. Ιωνία με τον Βόλο και ανατίθεται η επέκταση του σχεδίου στην περίμετρο της πόλης από το όριο του εγκεκριμένου σχεδίου μέχρι τον χειμάρρο Κραυσίδωνα και τη θάλασσα, νομιμοποιώντας τις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες που έχουν δημιουργηθεί δυτικά του κάστρου, χωρίς καμιά αξιοποίηση ή προστασία του χειμάρρου.⁸⁰
- 1931 Ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος επισκέπτεται τη Ν. Ιωνία όπου εγκαινιάζει και τα νέα κτίρια του υφαντουργείου Παπαγεωργίου, στις όχθες του Κραυσίδωνα.⁸¹ Ολοκληρώνονται οι επιτόπιες αυτοψίες και μετρήσεις για το υδροηλεκτρικό φράγμα της Καλιακούδας που τεκμηριώνουν τη δυνατότητα υλοποίησης του σχεδίου. Εγκρίνεται προμελέτη παρά τις προσπάθειες ματαίωσης του εγχειρήματος από τις αντιδράσεις των κατοίκων της Μακρυνίτσας. Οι προσπάθειες διακόπηκαν από την κήρυξη του πολέμου, ενώ μεταπολεμικά η χρηματοδότηση εξασφαλίστηκε από τις ιταλικές πολεμικές επανορθώσεις.⁸²
- 1939 «...αρχίζει η αποξήρανση των ελών στην περίμετρο της πόλης. [Ήρchiσε η εξυγίανσις των πέριξ της πόλεως ελών, τα οποία εξαπολύοντα συνεχώς το πτερωτόν εκείνο έντομον, το οποίον εκτός της ανεπιθυμήτου συναυλίας, δια της οποίας τόσοσιν επιμόνως ζητεί να μας θέλξη, μας μεταδίδει ταυτοχρόνως και την νόσον...] Πρακτικά Δήμου Παγασών, Συνεδρίαση ΛΗ' (38), 21.4.1939].»⁸³
- 1941-1944 Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής οι αλευρόμυλοι στις όχθες του Κραυσίδωνα στα χωριά πάνω από τον Βόλο συμβάλουν σημαντικά στην επιβίωση του ντόπιου πληθυσμού.⁸⁴ Στην πόλη οι σιδηροδρομικές και οι λιμενικές εγκαταστάσεις αλλά και το εργοστάσιο φωταερίου υπέστησαν σοβαρές βλάβες από βομβαρδισμούς.⁸⁵

⁷⁹ Ο.π., σελ. 87.

⁸⁰ Ο.π., σελ. 96.

⁸¹ Ο.π., σελ. 87.

⁸² Ο.π., σελ. 91.

⁸³ Ο.π., σελ. 91.

⁸⁴ Αίγλη Δημόγλου, *Πρόγραμμα Καταγραφής Προβιομηχανικής και Βιομηχανικής Τεχνολογίας στο Πήλιο, Δήμοι Ιωλκού και Πορταριάς, Μύλοι και Ελαιοτριβεία*, σελ 3.

⁸⁵ Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 90

Εργασίες αποκατάστασης του βομβαρδισμένου λιμανιού. Πηγή ΔΗΚΙ

Συνοικισμός Χρυσοχοΐδη.

Πηγή: Β. Χαστάογλου: Βόλος το πορτραίτο της πόλης

- 1949 Στα πλαίσια της ανάπτυξης του λιμανιού προτείνονται δύο νέοι μεγάλοι προβλήτες, ένας στη θέση του προβλήτα των σιδηροδρόμων και δεύτερος στην εκβολή του Κραυσίδωνα, και η κατασκευή μεγάλου κυματοθραύστη ώστε να αποφύγει τις προσχώσεις από τις φερτές ύλες από τις εκβολές των χειμάρρων Κραυσίδωνα και Ξεριά,. Εγκρίνεται από τη Λιμενική Επιτροπή, αλλά τελικά δεν εφαρμόζεται πιθανώς λόγω του μεγέθους και του κόστους του έργου.»⁸⁶
- 1954 Το υφαντουργείο Μουρτζούκου – ‘Λεβιάθαν’ αναστέλλει τη λειτουργία του. Η βιομηχανική δραστηριότητα της πόλης ήταν σε ύφεση μετά τον πόλεμο.
- 1955 Απρίλιος Σημειώνεται σεισμός με ένταση 6,2 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ. Καταρρέει το τζαμί στον λόφο του Κάστρου, το κτιριακό συγκρότημα του παλιού τελωνείου και τμήματα της μεγάλης παραλιακής αποθήκης.⁸⁷ Στις 13 Οκτωβρίου, εντονότερες βροχοπτώσεις προκαλούν την υπερχειλίση των χειμάρρων της πόλης. Τα αναχώματά σπάζουν και πλημμυρίζουν μεγάλα τμήματα κυρίως στις περιφερειακές συνοικίες, με αποτέλεσμα 36 νεκρούς και 24 τραυματίες, 1.500 πλημμυροπαθείς και τεράστιες υλικές ζημιές. Ως προσωρινή λύση, ο Δήμος αναλαμβάνει αμέσως την έμφραξη των ρηγμάτων στα αναχώματα των ποταμών με το σύστημα Σαραζανέτι.⁸⁸
- Ξεκινά η ανοικοδόμηση του συνοικισμού Χρυσοχοΐδη, από ιδιωτική πρωτοβουλία, στην περιφέρεια της πόλης, στις όχθες του Κραυσίδωνα. Η δημιουργία του συνοικισμού κινητοποίησε τη ζήτηση οικοπέδων στη τοποθεσία αυτή από ιδιώτες. Στο βόρειο τμήμα του ξεκινά η ανοικοδόμηση εργατικού συνοικισμού από τον Οργανισμό Εργατικής Κατοικίας στον οποίο θα ανεγειρόταν πρότυπος παιδικός σταθμός, δωρεά της Σουηδίας.⁸⁹
- 1956 Σημειώνεται σεισμός όπου καταρρέει το κωδωνοστάσιο των Αγίων Θεοδώρων και το κτίριο του παλιού τουρκικού διοικητηρίου εξαφανίζοντας οριστικά μια από τις ελάχιστες μαρτυρίες των οθωμανικών χρόνων της πόλης. Οι ζημιές σε καπναποθήκες και εργοστάσια, όπως του

⁸⁶ Ο.π., σελ. 91.

⁸⁷ Ο.π., σελ. 113.

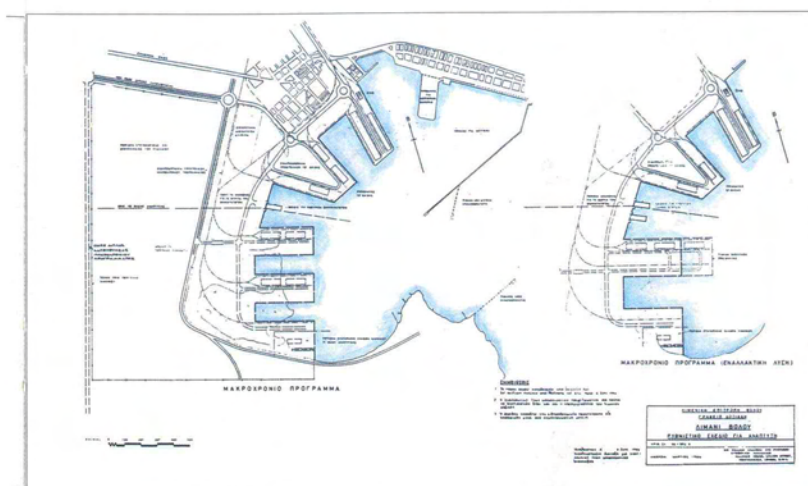
⁸⁸ Ο.π., σελ. 114.

⁸⁹ Ο.π., σελ. 145.

Συνοικισμός Μοσχάτου.

Πηγή: Β. Χαστάογλου: Βόλος το πορτραίτο της πόλης

Εναλλακτικές προτάσεις
για την επέκταση του λιμένος
Γραφείο Δοξιάδη, 1966
(Προσκήνιο Δοξιάδη, 1966)

Πηγή Β. Χαστάογλου

- Τσαλαπάτα υποχρεώνουν την αναστολή της λειτουργίας τους.
- 1957 Σημειώνεται σεισμός 6,5 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ με σοβαρές ζημιές στο λιμάνι αλλά και σε πολλά, όπως του Παπαγεωργίου, των οποίων απαγορεύεται η περαιτέρω χρήση.⁹⁰ Οι σεισμοί καθώς και οι μεταπολεμικές οικονομικές αλλαγές πλήττουν οριστικά τη λειτουργία των αλευρόμηλων στις όχθες του Κραυσίδωνα πάνω από την πόλη του Βόλου.⁹¹ Στις 9 Σεπτεμβρίου πρωτοφανής νεροποντή προκαλεί μεγάλες ζημιές στον Βόλο και το Πήλιο. Τα νερά του χειμάρρου Φυτόκου κατακλύζουν τη Νέα Ιωνία και τις ακραίες συνοικίες της πόλης φέρνοντας σε τραγική θέση όσους διέμεναν σε σκηνές και παραπήγματα και θέτοντας με επιτακτικό τρόπο την ανάγκη για αντιπλημμυρικά έργα. Νέα πλημμύρα στις 26 Σεπτεμβρίου.⁹²
- 1963 Δημιουργείται ο εργατικός συνοικισμός Μοσχάτο από τον ΟΕΚ στη συμβολή του Κραυσίδωνα με την προέκταση της οδού Μεταμορφώσεως.⁹³
- 1965 Ανατίθεται η μελέτη για την ανάπτυξη του λιμένα στο γραφείο Δοξιάδη. Η ανάθεση αυτή συνδέεται με τη βελτίωση των οδικών μεταφορών και την πλεονεκτική χάραξη της νέας εθνικής οδού Πατρών-Αθηνών-Θεσσαλονίκης-Καβάλας, την κεντρική θέση του Βόλου στο μέσον της απόστασης από τις δύο μεγαλύτερες πόλεις της χώρας, την στενότητα χώρου στα δύο μείζονα λιμάνια του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, την σχεδιαζόμενη βιομηχανική περιοχή του Βόλου και την αναμενόμενη ανάκαμψη της βιομηχανίας του, και με την ανάπτυξη της τουριστικής κίνησης προς το Πήλιο.⁹⁴
- Οι αλευρόμυλοι στην Ανακασιά και τα ελαιотριβεία της περιοχής εκτός από αυτό του Ζαφρακόπουλου, παύουν να λειτουργούν τη δεκαετία του 1970.⁹⁵

⁹⁰ Ο.π., σελ. 114, 115.

⁹¹ Αίγλη Δημόγλου, *Πρόγραμμα Καταγραφής Προβιομηχανικής και Βιομηχανικής Τεχνολογίας στο Πήλιο, Δήμοι Ιωλκού και Πορταριάς, Μύλοι και Ελαιотριβεία*, σελ 3.

⁹² Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 115.

⁹³ Ο.π., σελ. 146.

⁹⁴ Ο.π., σελ. 164.

⁹⁵ Αίγλη Δημόγλου, *Πρόγραμμα Καταγραφής Προβιομηχανικής και Βιομηχανικής Τεχνολογίας στο Πήλιο, Δήμοι Ιωλκού και Πορταριάς, Μύλοι και Ελαιотριβεία*, σελ 3.

Αρχείο Σ. Χαλαστέρα

- 1976 Έγινε η κατάθεση του Δ' σταδίου της ΧΡΜΒ που διακρίνει τις βασικές λειτουργίες κατοικίας, εργασίας και αναψυχής. «Οι ζώνες εργασίας χωροθετούνται στη δυτική πλευρά της πόλης, όπου έχουν καλύτερη εξυπηρέτηση από τους υπεραστικούς οδικούς και σιδηροδρομικούς άξονες. Στην περίμετρο της πόλης ορίζονται εκτεταμένες ζώνες ειδικής προστασίας του φυσικού, γεωργικού, πολιτιστικού και αρχαιολογικού περιβάλλοντος. Προτείνεται η μετατροπή των χειμάρρων Ξηριά και Κραυσίδωνα σε ελεύθερες λεωφόρους και του Αναύρου σε τοπική λεωφόρο». ⁹⁶ Το πλινθοκεραμοποιείο των αδελφών Τσαλαπάτα διακόπτει τη λειτουργία του. ⁹⁷
- 1988 Ιούνιος «Οι εφημερίδες γνωστοποιούν την εγκατάσταση του εργολάβου για την κάλυψη του χειμάρρου Κραυσίδωνα και τη μετατροπή του σε εσωτερικό δακτύλιο. [...] Οι παρόχθιοι κάτοικοι αντιδρούν και το έργο παγώνει. Οργανώνονται δημόσιες και ανοικτές συζητήσεις, και συνοικιακά συμβούλια ενώ το θέμα απασχολεί τον τοπικό τύπο, τα Επιμελητήρια και το Εργατικό Κέντρο. Το Δ.Σ. της Νέας Ιωνίας (29-7-88) αποφασίζεται να ζητηθεί προσωρινή αναστολή των εργασιών και να ζητηθούν πρόσθετα στοιχεία σχετικά με το έργο. [...]
- 1989 Επανέρχεται το θέμα της επικάλυψης, ενώ το Δ.Σ. Ν. Ιωνίας αποφασίζει να ζητήσει ματαίωση του έργου. [...]
- 1990 Σε έκτακτη συνεδρίαση το Δ.Σ. Ν. Ιωνίας τάσσεται για μια ακόμη φορά κατά της επικάλυψης, ενώ το Δ.Σ. Βόλου στις 10-5με ψήφους 17 υπέρ και 14 κατά αποφασίζει την έναρξη των έργων επικάλυψης του χειμάρρου. [...] Την Τετάρτη 27-7-1990 στις 5:30 το πρωί συνεργείο με τη συνοδεία των Μ.Α.Τ. μπαίνει στον Κραυσίδωνα στο ύψος της γέφυρας του ΟΣΕ. Στην οδό Παπαδιαμάντη και με ηλεκτρικά πριόνια ξεκινά το έργο της κοπής των τεράστιων δέντρων που υπήρχαν στην κοίτη. Ακολουθεί άμεση κινητοποίηση των κατοίκων, των φίλων του Κραυσίδωνα, της Οικολογικής Κίνησης Βόλου, του Δήμου Ν. Ιωνίας, του Εργατικού Κέντρου Βόλου, συλλόγων, κομμάτων και πολλών φορέων, οι οποίοι έδωσαν τη μάχη για τη σωτηρία

⁹⁶ Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 169, 170.

⁹⁷ Ο.π., σελ. 87.

Αρχείο Σ. Χαλαστάρα

Εργοστάσιο Παπαγεωργίου

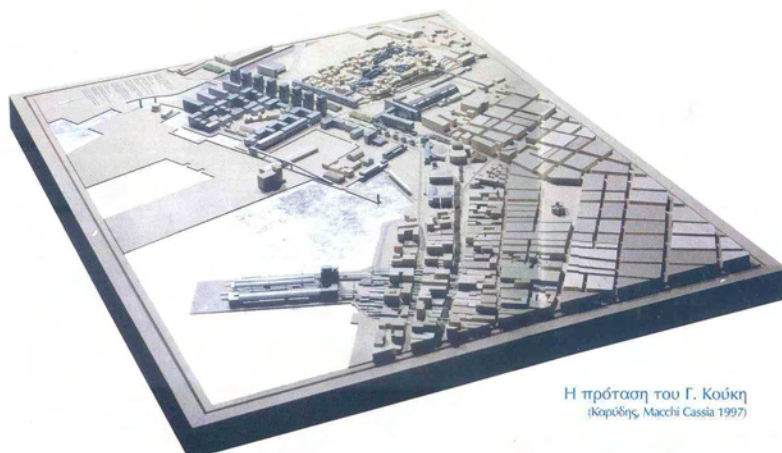
- του Κραυσίδωνα. [...] Άνθρωποι ανεβασμένοι στα δέντρα και στις μπουλντόζες, τα γκλόπς ανεβοκατέβαιναν στα κορμιά των αντιδρώντων, γέροι και νέοι σύρθηκαν στις λάσπες για να δικαιωθεί τελικά η προσπάθεια. [...] Στις 29-9-90 το Δ.Σ. Βόλου τάσσεται υπέρ της ματαίωσης του έργου της επικάλυψης και υπέρ της κατασκευής του περιφερειακού που θα περνά έξω από την πόλη. [...]
- 1992 Παρουσιάζεται η μελέτη ανάπλασης του Κραυσίδωνα που επιλέχθηκε μετά από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, στην οποία συμμετείχαν ντόπιοι μελετητές και έφερε το τίτλο το «όνειρο του Κραυσίδωνα». [...] Στις 11-7-92 ανακοινώνεται η θέση των δύο Δήμων για κοινή πρόταση αξιοποίησης του χειμάρρου, η οποία όπως τονίστηκε «...θα υπογραμμίζει το φυσικό του χαρακτήρα...». Παρ' όλα αυτά η πρόθεση του Βόλου για την διάνοιξη της Α. Ζ.αχου και Αλαμάνας δεν εγκαταλείπεται.»⁹⁸
- Κατατίθεται η οριστική μελέτη αναθεώρησης του σχεδίου πόλης του Δήμου Βόλου, η οποία προβλέπει τη διαμόρφωση του Κραυσίδωνα με στόχο την ενοποίηση τμημάτων της πόλης, με παρόχθια κίνηση αυτοκινήτων, πεζών και ποδηλάτων και την ανάπτυξη χώρων πρασίνου.⁹⁹ Το εργοστάσιο Μουρτζούκου – 'Λεβιάθαν' μετατρέπεται από τον Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων (ΟΣΚ) σε σχολικό συγκρότημα.
- 1995 Αναλαμβάνεται η προσπάθεια για την αξιοποίηση του φυσικού οικοσυστήματος του Κραυσίδωνα και την ένταξή του στον αστικό ιστό με συνεργασία των Δήμων Βόλου και Νέας Ιωνίας και με χρηματοδότηση από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα LIFE για την βελτίωση των συνθηκών ζωής.¹⁰⁰ Ξεκινά η ανάπλαση του πλινθοκεραμοποιείου Τσαλαπάτα στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού προγράμματος URBAN-I.¹⁰¹
- 1996 Διενεργείται αρχιτεκτονικός διαγωνισμός από τον Δήμο Νέας Ιωνίας για την επανάχρηση του

⁹⁸ Βαγγέλης Γαλανόπουλος, Στάθης Χλαστάρας, *Το όνειρο του Κραυσίδωνα*, Εν Βόλω, Τεύχος 15, σελ. 104.

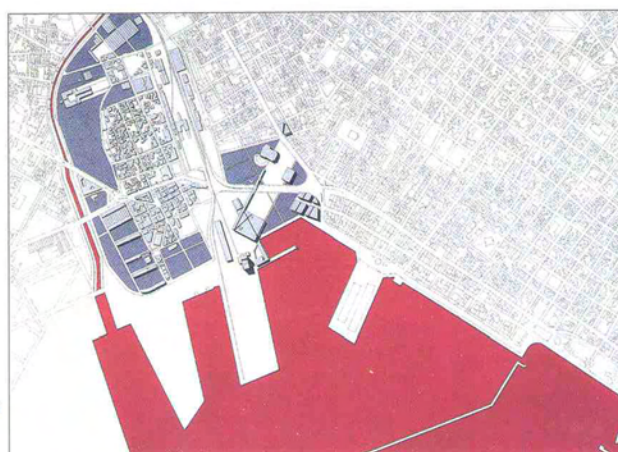
⁹⁹ Βίλμα Χαστάογλου, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*, σελ. 188, 189.

¹⁰⁰ Ο.π., σελ. 202.

¹⁰¹ Ο.π., σελ. 212.

Η πρόταση του Γ. Κούκη
(Κορύδης, Macchi Cassia 1997)

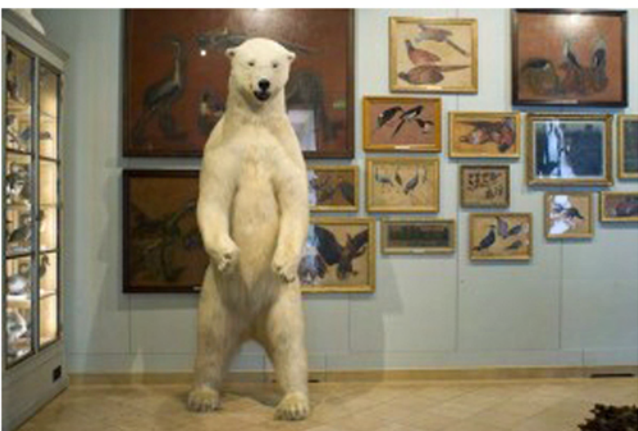
Η πρόταση των F. Purini
και L. Thermes
(Κορύδης, Macchi Cassia 1997)

Πηγή: Β. Χαστάογλου

- μεταξουργείου Ετμεκτζόγλου το οποίο έπαψε να λειτουργεί το 1992.
- 1997 Οργανώνεται αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για την ανάπλαση της περιοχής των Παλιών από τη βιομηχανία ΑΓΕΤ ενώ κατασκευάζεται το γήπεδο του 'Μαγνησιακού', δίπλα στο συγκρότημα Τσαλαπάτα.¹⁰²
- 2003 Το πρώην υφαντουργείο Παπαγεωργίου μετατρέπεται στο εμπορικό κέντρο OLD CITY.

¹⁰² Ο.π., σελ. 207.

Musee de la Chasse, Paris

DONNA J. HARAWAY WHEN SPECIES MEET

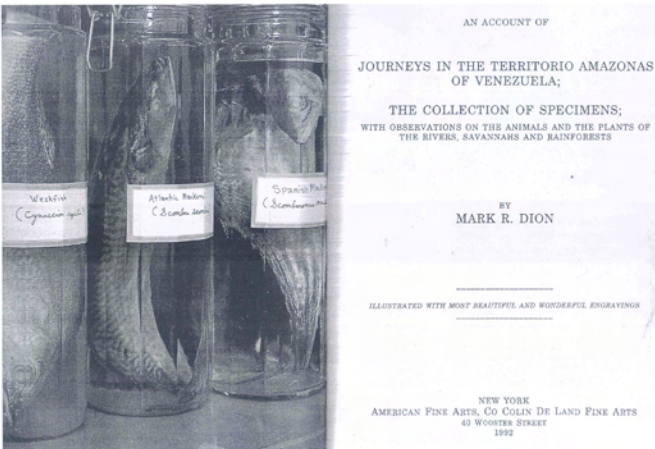

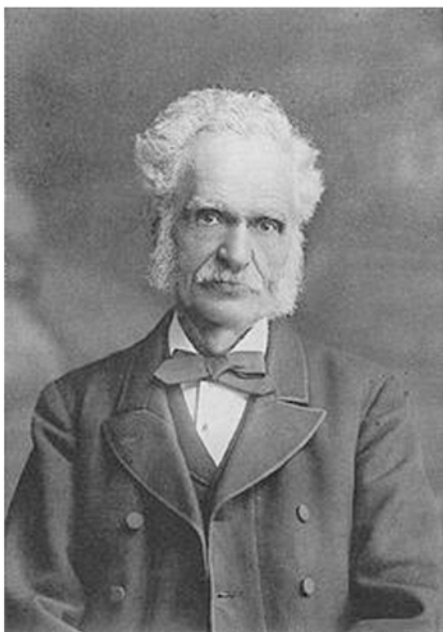

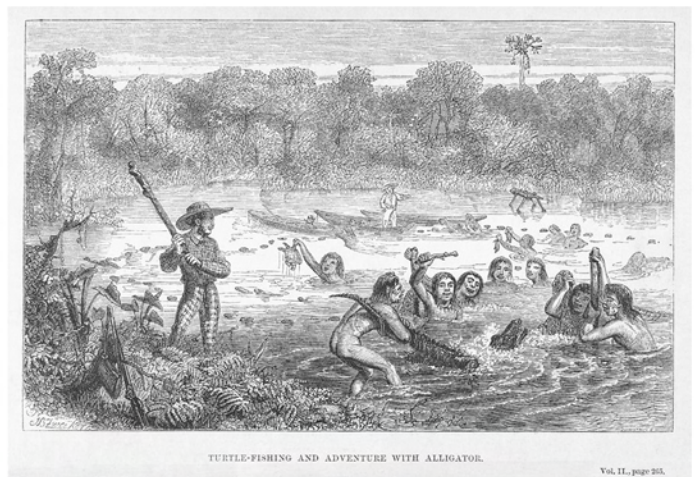

Αίθουσα Συγκριτικής Ανατομίας,
Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Παρισιών

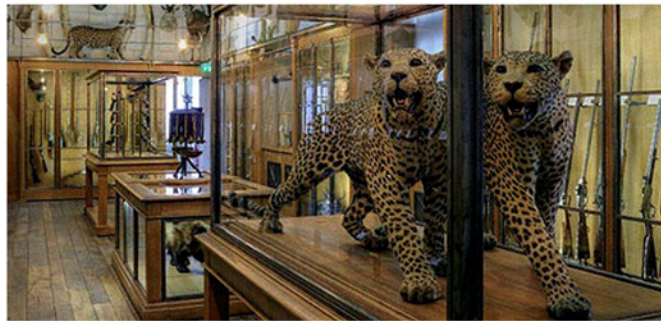
Henry Walter Bates

Charles Waterton, John Bull and the National Debt

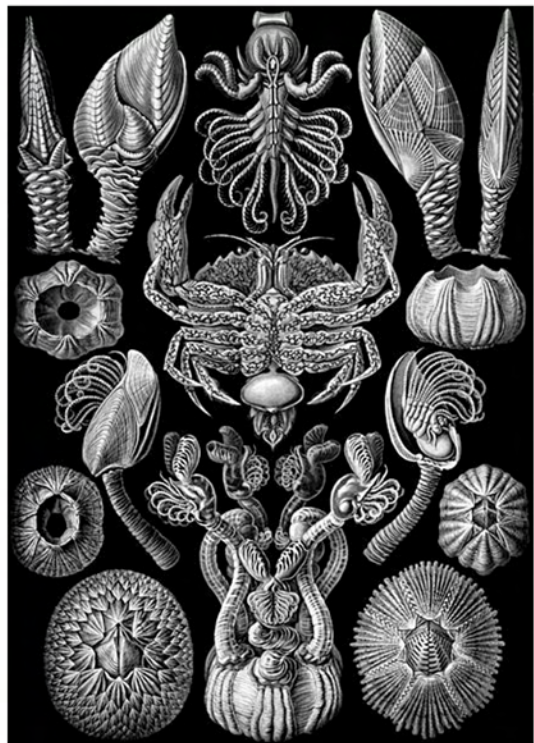
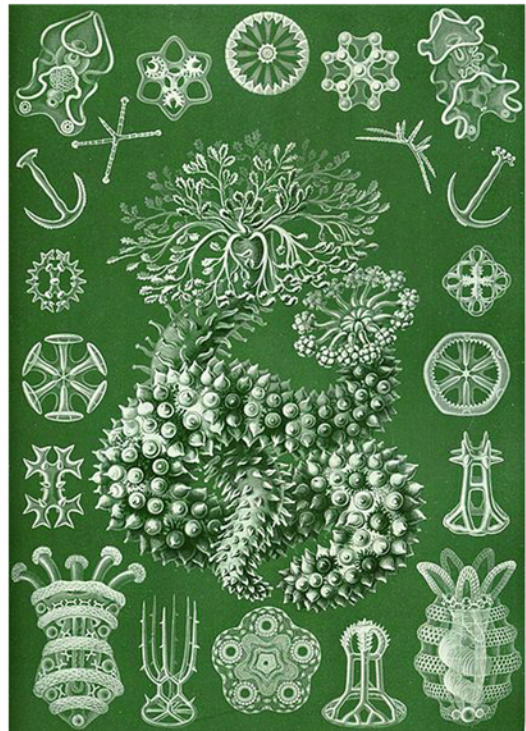
Thomas Belt

Musee de la Chasse, Paris

Musee de l'Histoire Naturelle, Paris

Ernst Haeckel

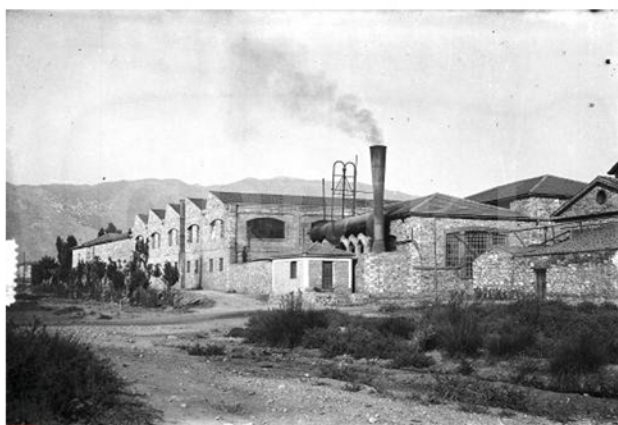

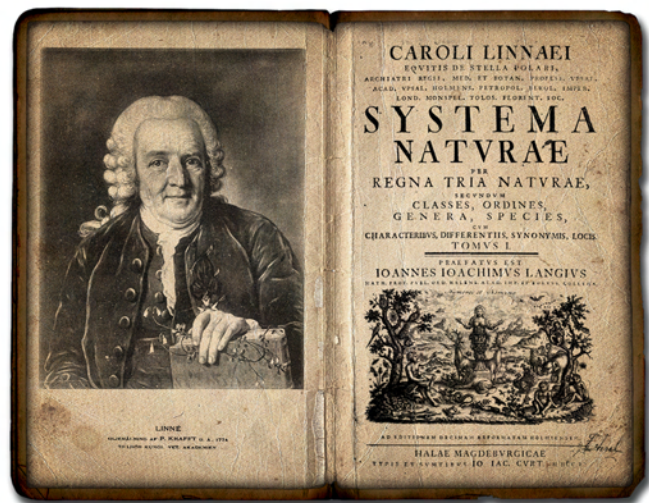
Εργοστάσιο Λεβιάθαν

Πηγές Καλιακούδας

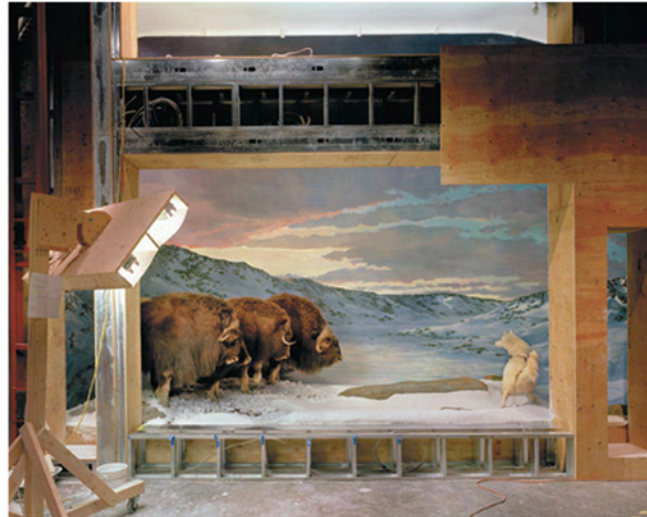

Εργοστάσιο Παπαγεωργίου

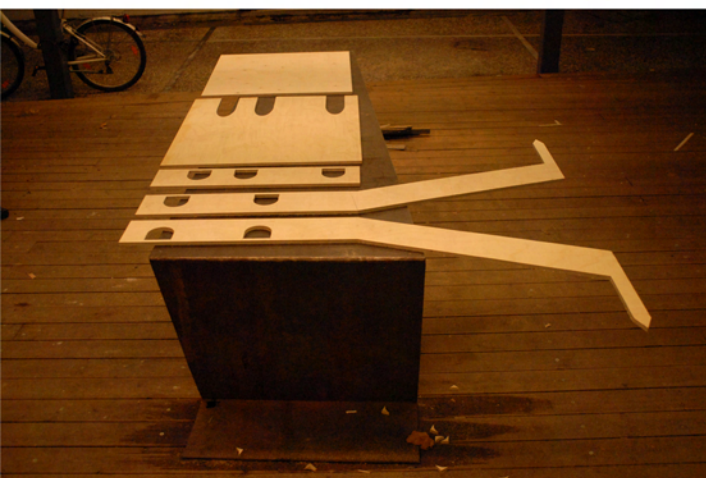
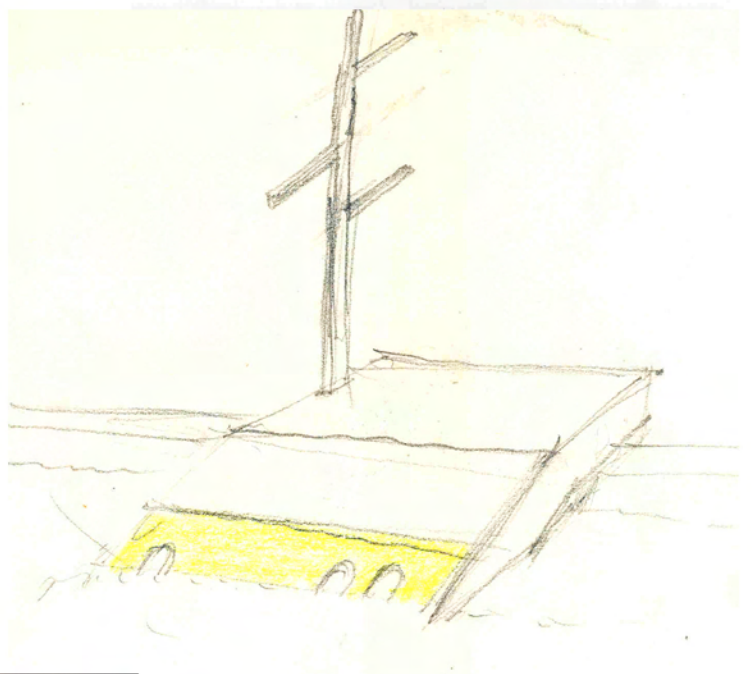
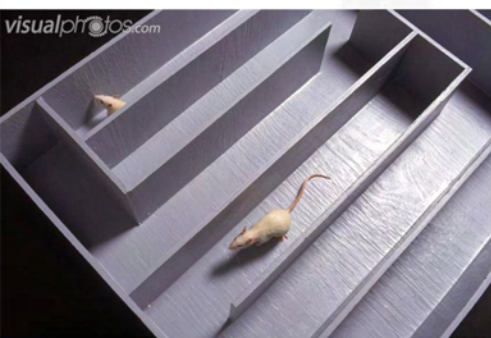
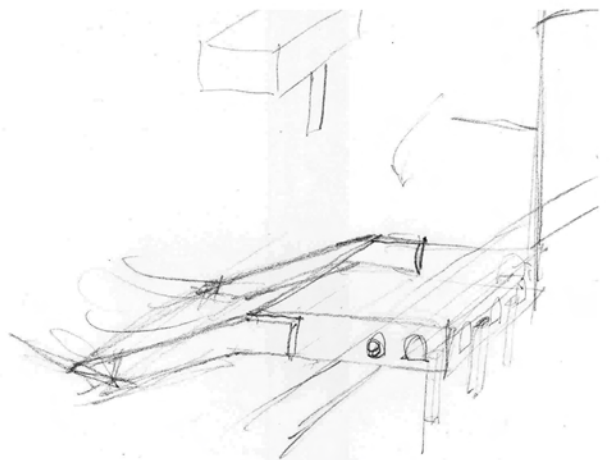
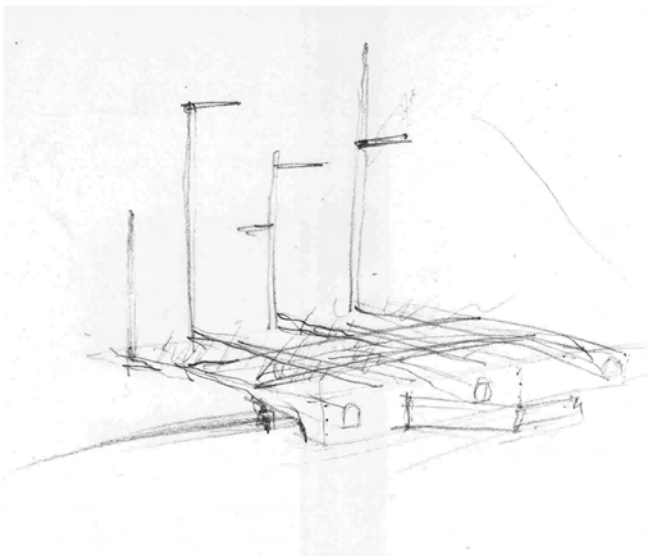

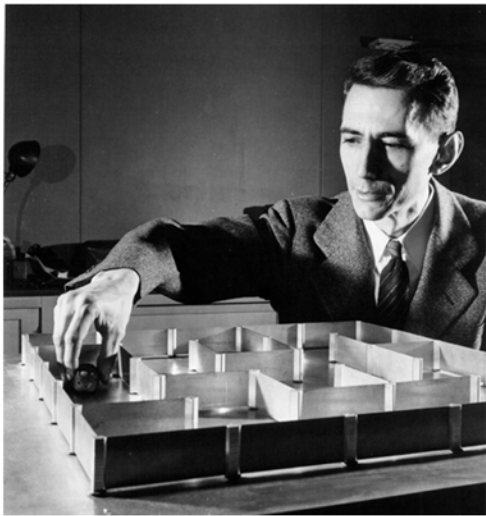
Gustavus Hesselius, Η αγαπημένη μαϊμού του Κάρολου Λινναίου

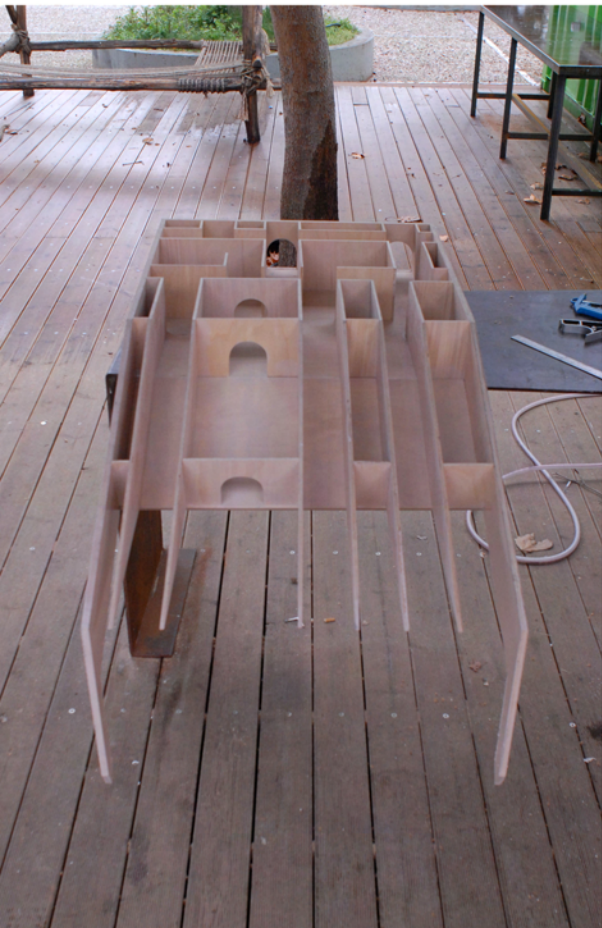
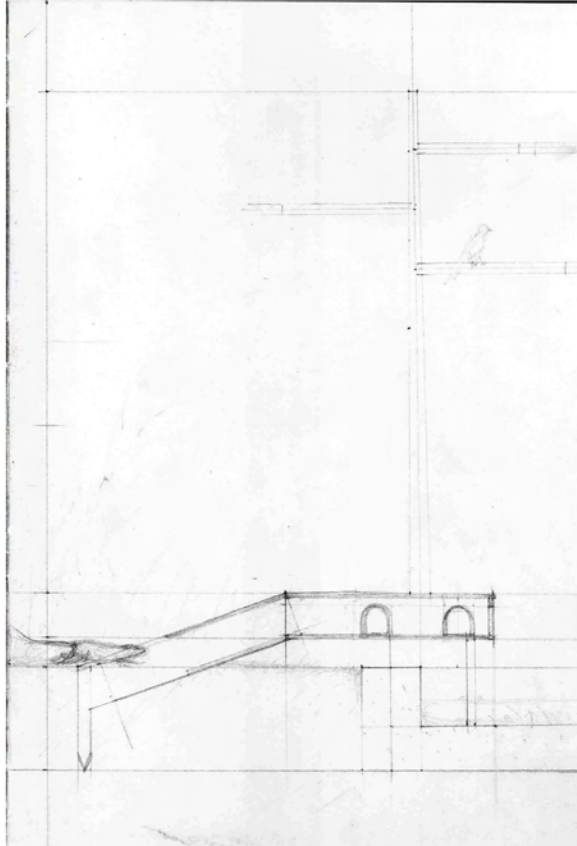
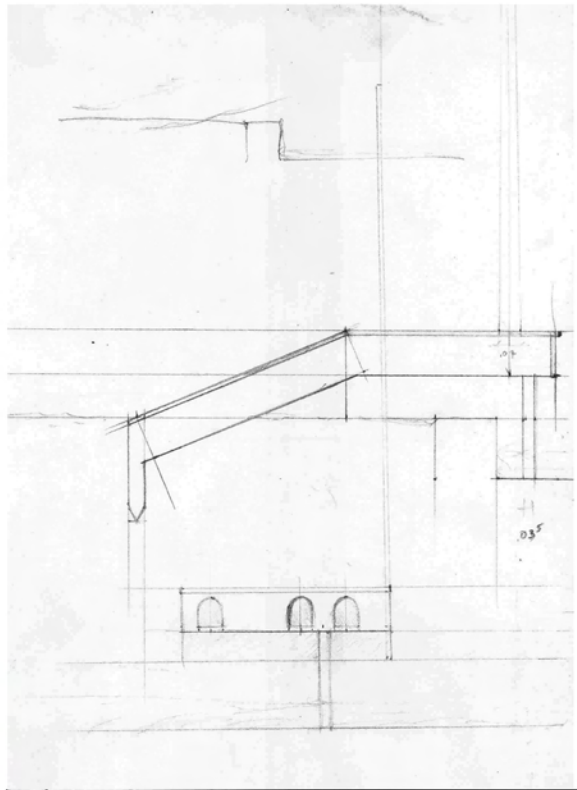

Claude Shannon

114

Βιβλιογραφία

Agamben, Giorgio. *The Open: Man and Animal*. Stanford, CA: Stanford UP, 2004.

Alberro, Alexander, and Blake Stimson. *Institutional Critique: An Anthology of Artists' Writings*. Cambridge, MA: MIT, 2009.

Arnold, Edwin Nicholas., and Denys Ovenden. *Reptiles and Amphibians of Britain and Europe*. London: Collins, 2002.

Bartholdy, J.L.S., *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804*, Αθήνα: Εκάτη, 1993.

Berger, John. *Why Look at Animals?* London: Penguin, 2009.

Brown, R. W., M. J. Lawrence, and Joyce Pope. *Animals: Tracks, Trails & Signs*. London: Hamlyn, 1992.

Dion, Mark, Peter Fend, and Dan Peterman. *Ecologies: Mark Dion, Peter Fend, Dan Peterman*. Chicago: David and Alfred Smart Museum of Art, University of Chicago, 2001.

Flam, Jack. *Robert Smithson: The Collected Writings*. Berkeley: University of California, 1996.

Grant, J. Peter, and Lars Svensson. *Τα πουλιά της Ελλάδας, της Κύπρου και της Ευρώπης*. Αθήνα: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία, 2007

Graziose, Corrin Lisa., Miwon Kwon, and Norman Bryson. *Mark Dion*. London: Phaidon, 1997.

Haraway, Donna Jeanne. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota, 2008.

Heidegger, Martin. *Είναι και χρόνος*. Μετ. Γιάννης Τζαβάρας. Αθήνα: Δωδώνη, 1978.

Heidegger, Martin. *Η προέλευση του έργου τέχνης*. Μετ. Γιάννης Τζαβάρας. Αθήνα – Γιάννινα: Δωδώνη, 1986.

Lovelock, James. *Η εκδίκηση της Γαίας: Γιατί η Γη αντεπιτίθεται και πως μπορούμε ακόμα να σώσουμε την ανθρωπότητα*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2007.

Macdonald, David W., and Priscilla Barrett. *Mammals of Britain & Europe*. London: HarperCollins, 1993.

Margulis, Lynn. *Ο συμβιωτικός πλανήτης*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, 2001.

Βασαρδάνης, Σταύρος, *Στη Χώρα των Αργοναυτών και των Κενταύρων*, Βόλος: Όμηρος, 1974.

Γιαννίση, Φοίβη Κοτιώνης, Ζήσης. *Κιβωτός: Παλαιοί σπόροι για νέες καλλιέργειες*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2010.

Δημόγλου, Αίγλη, *Πρόγραμμα Καταγραφής Προβιομηχανικής και Βιομηχανικής Τεχνολογίας στο Πήλιο, Δήμοι Ιωλκού και Πορταριάς, Μύλοι και Ελαιοτριβεία*, Βόλος: Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 2001.

Μουντράκης, Δημοσθένης. *Γεωλογία της Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1985

Χαστάογλου, Βίλμα, *Βόλος το Πορτραίτο της Πόλης, από το 19ο αιώνα έως σήμερα*. Βόλος: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, 2007.

Περιοδικά:

Αρχιτέκτονες, Τεύχος 49 – περίοδος Β, Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2005.

Εν Βόλω, Τεύχος 15, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2004.

Ιστοσελίδες:

Barkham, Patrick. "Invasion of the Urban Foxes." *The Guardian*. Guardian News and Media, 07 June 2010. Web. 28 Dec. 2012.

"DIKIPedia." *Ψηφιακή Συλλογή*. N.p., n.d. Web. 01 Feb. 2013. <<http://81.186.130.244/e-photos>>.

"Guyana." *Guyana*. N.p., n.d. Web. 17 Feb. 2013. <http://deadword.com/site/place/guyana/index.html>

<http://www.aegean.gr/environment/eda/Envirohelp/greece/glossary/orologiaE.html>

"Mark Dion Tate Thames Dig 1999." *'Tate Thames Dig', Mark Dion*. N.p., n.d. Web. 23 Feb. 2013. <<http://www.tate.org.uk/art/artworks/dion-tate-thames-dig-t07669/text-summary>>.

"Robert Smithson." *Robert Smithson*. N.p., n.d. Web. 23 Feb. 2013. <http://www.robertsmithson.com/photoworks/monument-passaic_300.htm>

"Urban Foxes: Overview." *The Fox Website*. N.p., n.d. Web. 28 Dec. 2012.

"Www.doggery.org." *Www.doggery.org*. N.p., n.d. Web. 17 Jan. 2013.

Κραυσίδωνας, Πηγή Ζωής, 6/θ Πιλοτικό Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Πορταριάς 'Ν. Τσοποτός', Πορταριά, 2001, http://www.pi-schools.gr/download/programs/Oloimero/oloimero_01_03/portaria/kr-afsidonas%20.pdf